This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

A 494125

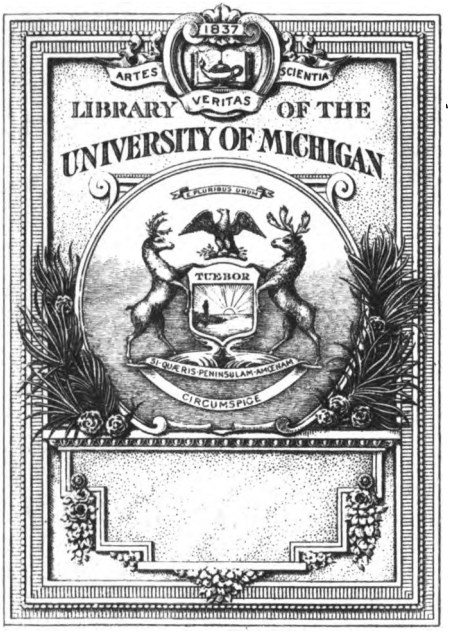

Digitized by Google

AS
284
.S741

Digitized by Google

Digitized by Google

SVENSKA AKADEMIENS HANDLINGAR

IFRÅN ÅR 1796.

TJUGONDENIONDE DELEN.

STOCKHOLM, 1857.
P. A. NORSTEDT & SÖNER,
Kongl. Boktryckare.

Digitized by Google

Digitized by Google

Lit. Comm.
Nijhoff
7-28-25
12188

INNEHÅLL.

Handlingar rörande Akademiens högtidsdag den 20 Dec. 1856 . . . . . sid. 1.
Tal af Akademiens Direktör, Herr Israel Hwasser . . » 3.
Jemförelse emellan Ehrensvärd och Winckelmann såsom konstfilosofer, af Herr Gustaf Ljunggren . . . . » 15.
Minne af Landshöfdingen, Vice Presidenten och Förste Arkiatern Urban Hjärne, författadt af Friherre B. von Beskow . . . . . » 93.
Inträdestal af Herr Johan Henrik Thomander . . . » 171.
Svar af Akademiens Direktör, Herr Hwasser . . . » 227.
Akademiens täflings-ämnen för år 1857 . . . . . » 234.

Digitized by Google

Digitized by Google

HANDLINGAR

RÖRANDE

SVENSKA AKADEMIENS

HÖGTIDSDAG

den 20 December 1856.

Digitized by Google

Digitized by Google

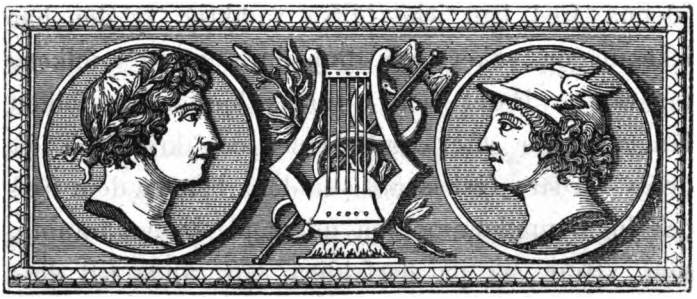

Den 20 December 1856, Svenska Akademiens Högtidsdag, hade Akademien, på stora Börssalen, offentlig sammankomst, hvilken DD. MM. Konungen och Drottningen, samt DD. KK. HH. Kronprinsen och Kronprinsessan, Hertigen af Östergötland och den Kongl. Prinsessan täcktes å den vanliga lektaren öfvervara.

Akademiens Direktör, Professoren, Kommendören af Kongl. Nordstjerne-Orden m. m., Doktor ISRAEL HWASSER *öppnade sammankomsten med följande*

TAL:

Det år, som nu närmar sig sitt slut, kommer troligen att intaga ett märkvärdigt rum i häfdernas bok. Ett krig, som hotade med att vara begynnelsen till en alla jordens folk genomgripande och långvarig verldsstrid, har blifvit hastigt afbrutet af en för de flesta oväntad fred. "Men", säga många,

Digitized by Google

"denna fred kan icke blifva varaktig, ty den har icke någon säker och djup inre grund i folkens tänkesätt. Hatet bor i tidens hjerta, och folken längta derför efter revolutioner och krig, och då deras vårdare lyckas att stundom bereda dem fred och lugn, uppkommer en missnöjd sinnesstämning, som yttrar sig på flerfaldiga sätt, ända till dess ett mäktigare utbrott af våldets handlingslust ger det en bestämdare riktning." Ehuru detta visserligen i hufvudsaken kan vara sannt, måtte dock väl fridens kärlek icke hafva utslocknat i allas bröst! — Nu är det åter äfven å andra sidan sagdt, att friden icke är ett jordens barn, utan, en dotter af himmelen, måste hon komma till oss ifrån detta sitt verkliga hem, om hon skall kunna upprätta ett rike på jorden, som är varaktigt och mäktigt; och i följd deraf är det menniskornas goda, det heligas makt och fordran troget hyllande vilja, som utgör den evärdliga grunden för fridens kärlek och makt. Men oaktadt vi med djup vördnad erkänna nödvändigheten af denna tänkesättets starka religiösa grund för varaktigheten af en verklig fred, finnes det dock äfven tvenne underordnade krafter, som mäktigt kunna medverka till befordran af detta höga mål. Den ena är landtbruket, då det lifvas af en ädlare anda och derigenom får karakter af den organiska verldens kärleksfulla vård; den

Digitized by Google

andra är den hyllning af det sköna, som utgör det väsentliga hos vitterhet och konst. I afseende på den senare innehålla Ovidii bekanta ord:

— — *"Didicisse fideliter artes,*
Emollit mores nec sinit esse feros,"

verklig sanning. Men sanningen innebor egentligen ordet *"fideliter"*, ty äfven vitterhetens studier fordra allvar, trohet och djup; annars uppfostra de endast den ytliga flärd, hvarmed råheten så ofta utsirar sin drägt. Polybius berättar om sin fosterbygd, Arkadien, hvarest, i följd af klimatiska och andra lokalförhållanden, innevånarne hade ett vildt lynne och benägenhet för råa seder, att der fanns en lag, som ålade hvar och en att ifrån sin barndom ända till sitt trettionde år dagligen sysselsätta sig med musikaliska öfningar. Derigenom uppkom en mildring i tänkesättet och sederna, som, utan att förvekliga den tapperhet och hjeltekraft, hvarför detta folk hade naturliga anlag och som sedermera icke förnekade sig hos det Achäiska förbundets hjeltar, likväl icke allenast gjorde deras land till idyllens och det idealiserade herdelifvets fosterland, utan äfven fästade vid dess namn den genom tiderna fortlefvande betydelsen af den efter naturlifvets oskuld längtande ungdomliga fantasiens glada hem. Af de femton små samhällen, som bebodde detta bergland, var det dock ett, Cenetherna,

Digitized by Google

som emanciperade sig ifrån de musikaliska öfningarnes lag, och desse blefvo så förvildade, att de utgjorde ett föremål för afsky hos Grekerna i allmänhet. Denna konstodlingens triumf, berättad som den är af en historieskrifvare, hvilken uti anseende för pålitlighet och sanning i uppgifter icke ännu blifvit af någon öfverträffad, är ett minnesvärdt faktum i kulturens historia, hvilket bör kunna uppmuntra hvar och en som nitälskar för den poetiska bildningens framgång och förädlingsmakt.

Svenska Akademien emottog af sin höge stiftare, såsom sin egentliga och högsta bestämmelse, förbindelsen att uppmana ett folk, som ifrån forntiden framför allt annat älskat kriget, dess bragder och dess ära, att genom kärlek och nit för sin andliga utveckling besegra den yttre fredens frestelser till slapphet, "orklöshet", egennytta och låghet. En sådan förbindelse måste Akademien i synnerhet i sådana tidskiften som det nuvarande känna djupt.

Under det förflutna året har Akademien ånyo lidit en förlust, genom Presidenten och Kommendören Friherre SKOGMANS bortgång. Den plats, han här innehade, har ifrån Akademiens stiftelse tillhört män, hvilka med en aktningsvärd vitter bildning förenat en högre ställning i samhället. Den förste, af Akademiens stiftare sjelf utnämde, var ADLERBETH, hvilken af TEGNÉR träffande kalla-

Digitized by Google

des "Svensken med Romarsinnet." Han gjorde rätt för detta namn äfven såsom medborgare och embetsman, och ådagalade, då så fordrades, ett ädelt och manligt mod. Men sin varmaste hyllning egnade han dock åt skaldekonsten, i synnerhet den klassiskt-romerska, och hans förkärlek för VIRGILIUS är betydelserik för hans karakter både såsom skald, medborgare och menniska. Hans närmaste efterträdare var HANS JÄRTA. Denne märkvärdige man var af naturen ovanligt rikt utrustad, med klar intellektuell åskådning, qvickhet och talent både såsom skriftställare, embetsman och deltagare i det bildade umgänget. I ungdomen försökte han sin förmåga i några smärre skaldeverk, hvilka icke sakna utmärkelsen af en lofvande talent; men i mognare år egnade han sina studier egentligen åt fäderneslandets historiska detaljforskning. Den mest utmärkta sidan af hans skriftställareförmåga var dock hans styrka såsom prosaisk författare, hvarom äfven Akademiens handlingar bära vittne. I stilens liflighet är han i vårt land ännu af få uppnådd och af ingen öfverträffad. Såsom embetsman hade han utmärkt skicklighet, och då omständigheterna uppmanade honom dertill, ådagalade han verkligt mod och stark handlingskraft. Men han saknade kanske tålamod och jemnhet. Hans starkast framträdande karaktersdrag var en till ytter-

Digitized by Google

lighet varm fosterlandskänsla. Han älskade Sveriges lycka med den innerligaste och djupaste kärlek, och dess ära med verklig öfverdrift. Derföre väckte allt, som i hans ögon vanärade Sverige, hans djupaste harm. Under den långvariga sjukdom, som utgjorde slutskiftet af hans lefnad, mildrades väl denna hans bittra känsla, och hans ädlare inre vann den försonlighetens triumf, som utgör den gamles sista dygd och lycka; men detta gällde dock blott personer, ty ända till lifvets sista stund behöll han den klarhet i föreställningarne och den styrka i omdömeskraften, att det var honom omöjligt att vekt undfalla för det dåliga i sak. — Den nyss bortgångne SKOGMAN var den tredje på denna plats. Det anseende denne utmärkte man förvärfvade genom den skicklighet, klokhet, trohet och ovanliga förmåga, hvarmed han bestridde sina höga embetsmannavärf, var, till trots af det klander som nu är så brukligt och hvilket för ingen del skonade honom, verkligt och allmänt. Dermed förenade han en aktningsvärd lärd bildning. Utom de kunskapsarter, hvilka hade ett närmare sammanhang med hans embetsmannakall, egnade han sina studier egentligen åt Roms historia och litteratur. Hans inträdestal i Vitterhets-Akademien om PLINIUS den yngre har verkligt värde. Stilens enkla manlighet vittnar om förtrolig bekantskap med karakteren af

Digitized by Google

Romarnes språk, innehållet om insigt i Roms inre politiska ställning, och uppfattningen af PLINII personlighet och förhållande till TRAJANUS om varmt sinne för det sannt menskliga.

Ända ifrån forntiden har af enskilte män, hvilka icke alltid sjelfve varit okunnige, den meningen blifvit tid efter annan yrkad, att högre, särdeles vitter och humanistisk bildning icke är förenlig med större embetsmanna-skicklighet, i synnerhet på samhällets högre platser, utan snarare hinderlig derför. Denna mening har nu med särdeles framgång återupplefvat i Frankrike, och detta har lätt begripliga skäl; men att den blifvit med allvar yrkad äfven i England, torde förekomma mången nog besynnerligt. Dock torde den innehålla någon sanning, då den tillämpas på män med inskränktare natursgåfvor, hvilka icke äga förmåga att utbilda sig åt mer än ett håll; men då den göres till en strängt vidhållen princip och således träffar äfven rikt utrustade män, hvilka hafva bestämmelsen att blifva försoningskrafter emellan idé och handling, emellan kultur och civilisation, blir den falsk, lögnfull och skadlig. Historien förvarar flera ärofulla minnen af denna art, hvilkas inflytelse på folkens ädlare utveckling varit stark och vördnadsbjudande. Vi hafva i våra egna dagar haft tillfälle att åskåda ett sådant exempel af före-

Digitized by Google

ningen emellan en ovanligt rik bildning och en hög plats inom statsförvaltningen, hvilket ej allenast är minnesvärdt, utan äfven förtjent af en allvarlig betraktelse, ehuru det hade tragisk skepnad och dess fullständiga bedömmande måste hänskjutas till kommande tider. Det är den ädle och storsinnade GUIZOT, som, då det revolutionära vanvettets storm störtade honom ned ifrån den politiska maktens höjd, icke föll, utan står ännu upprätt qvar, en vördnadsbjudande gestalt, med det obestridda anseendet att så väl uti insigten i den europeiska civilisationens inre utveckling, som uti uppfattningen och framställningen af dess yttre historia, höra till den första ordningen, och många anse honom äfven der vara den förnämste.

Men det är ännu en annan mening, som med den nyss anförda har ett nära sammanhang, men dock är af en vida djupare och vådligare betydelse. Enligt denna mening bör all andlig utveckling, som icke kan göras till en makten och statsförvaltningen omedelbart undergifven tjenare, anses ej allenast för onyttig och flärdfull, utan äfven för skadlig och således förtjent af att motverkas, till och med undertryckas. Denna mening utgör ett så djupt och allmänneligt grunddrag i tidens karakter, att det för den senares riktiga bedömmande är af särdeles vigt att fullständigt och säkert uppfatta

Digitized by Google

dess verklighet. Under förtryckets tidskifte plägade man kalla dem, som hade en högre, vare sig moralisk eller intellektuell bildning, för ideologer; temligen enfaldigt förmenande, att detta ord innehöll en skymf, och i följd af denna låga och fördomsfulla mening trodde man sig berättigad att med bittert hat förfölja dem och kufvande angripa icke blott handlingens och ordets, utan till och med sjelfva tankens frihet. Denna förföljelse hade åter icke blott den individuella herrsklystnadens grund, utan den utgick ur det rådande tänkesättets djup. Den fortfar derföre än i dag och vinner en alltmer hotande makt. Den hotar nemligen kulturens och civilisationens grundkrafter med söndring; den hotar de förra med förtryck och de senare med en uppretad folkkänslas konvulsiva och fredstörande rörelser. Ingen, som uppfattat och vördar den andliga utvecklingen och nitälskar för dess tillväxande välde, kan se denna dess betryckta och hotande ställning utan djup bedröfvelse och utan att känna sig kallad att efter förmåga motarbeta den.

Det är åter en sådan kallelse, som utgör principen för Svenska Akademiens stiftelse och inrättning. Akademiens egentliga ändamål är icke blott att bilda ett litterärt samfund, der flera eller färre personliga krafter sammansluta sig till gemensam forskning, utan äfven och hufvudsakligen att vara

Digitized by Google

organ för en till alla ställd uppmuntrande uppmaning, att hvar och en efter sin förmåga må bidraga till nationens andliga utveckling och förädling. Då åter Akademien uppfattar och åtlyder denna sin bestämmelse, måste hon sträcka sin uppmaning till alla och således äfven till dem som befinna sig på samhällets höjder. Men då i följd deraf hon inbjuder en och annan af dem att inträda i sitt förbund, hembär hon icke någon hyllning åt förnämheten, rangen och makten, utan tvertom uttalar hon till dem, som innehafva dessa verldsliga företräden, kulturens rätt och fordran äfven på deras vördnad och kärlek. Denna uppmaning innehåller dessutom en vänlig tillämpning äfven på dem af den väsentliga meningen i de sköna ord, hvilka vid ett högtidligt tillfälle yttrades till Akademiens höge stiftare af en både såsom lärd, vettenskapsman och skald utmärkt man *), och hvilka sannolikt trängde fram till Gustafs hjerta, emedan det var öppet för allt skönt, både i tanke, ord och gerning, och med djup känsla längtade efter de ädlare njutningar, hvilka endast den högre bildningen kan skänka:

"Då, när äfven höjden af all timlig lycksalighet måste erkänna sina skiften, när äfven dina förtjenster, o konung, icke alltid åtnjuta sin lön,

*) Christofer Dahl.

Digitized by Google

då är stunden kommen för vishetens läror, hvilka kunna bära dig den, ty

— Prins, när äfven purpurns prakt
En gång din tyngda själ besvärar;
När dina murar, dina härar
Mot orons öfverlägsna makt
Ej mer förmå ditt sinne freda;
När stundom kronan blir dig tung:
Då skola dessa blott från thronen långt dig leda
Och dig som filosof, som menniska bereda
En sällhet, du ej nått som kung."

Efter tillkännagifvande, att till detta års täflan 20 skrifter blifvit insända, hvaraf 19 i skaldekonsten och 1 i vältaligheten, fortfor Direktören:

Då Akademien till täflingsämne uppgaf *jemförelse emellan Winckelmann och Ehrensvärd, såsom konstfilosofer,* var, bland annat, hennes afsigt att genom framkallande af skrifter i konstfilosofien vidga området för täflan. Denna önskan har blifvit ouppfylld, till dess innevarande år ett försök inkommit, vittnande om sorgfällig forskning, oväldigt omdöme och flärdlöst framställningssätt. Författaren har utvecklat de antydda jemförelsepunkterna emellan dessa konstfilosofer och fullständigat den tafla, hvartill de stora hufvuddragen lemnats af föregångare. Akademien, som redan äger EHRENSVÄRDS minne tecknadt af FRANZÉNS mästarehand,

Digitized by Google

har jemväl önskat att i sina handlingar upptaga en från konsthistorisk synpunkt genomförd uppskattning af EHRENSVÄRDS snille, jemfördt med ett annat, af skiljaktig art, men tillhörande samma område. Akademien har derföre med den belöning, som ger rätt till ett rum i hennes handlingar, eller det stora priset, utmärkt nämda skrift.

Digitized by Google

JEMFÖRELSE

EMELLAN

EHRENSVÄRD OCH WINCKELMANN,

SÅSOM KONSTFILOSOFER,

AF

GUSTAF LJUNGGREN,

DOCENS I ESTETIKEN VID LUNDS UNIVERSITET.

Skrift som erhållit stora priset, 1856.

Digitized by Google

Ur din skådning du skref skönhetens eviga lag.

ATTERBOM.

Digitized by Google

Adertonde seklet, "upplysningens tidehvarf", som så småningom undergräfde den stolta byggnad, hvilken det föregående seklet hade uppfört, förändrade till en början ingenting i vitterhetens och konstens ställning till antiken. Dess flesta skriftställare sågo forntiden genom det förra seklets synglas.

Snart började dock bristerna i denna antikefterhärmning att träda i dagen. Man hade stannat vid ytan och hade ännu ingen kännedom om det innerliga förhållandet emellan innehåll och form, som är den mest utmärkande egenhet uti de gamles konst. Man hade förbisett, att det mindre gällde att ånyo framställa redan förhandenvarande gestalter, än att, med ledning af de gamle och i deras anda, skapa nya. Antiken betraktades såsom ett en gång för alla gifvet bildningsämne, om hvars egentliga beskaffenhet man icke vidare bekymrade sig, och deraf blef en naturlig följd, att en hvar, som i konst eller vitterhet pröfvade sina krafter, företrädesvis fästade sig vid den sida af antiken,

Digitized by Google

som för hans ändamål var lämpligast, eller med hans böjelse och smak mest öfverensstämmande. Så uppstodo så väl i bildande konst som i dikt och vältalighet många sins emellan olika riktningar, alla med anspråk på att vara antika.

Winckelmanns uppträdande gjorde slut på denna osäkerhet, detta famlande i mörkret. Han frammanade den gamla verlden ur seklernas natt och framställde den i en belysning, tillräckligt stark för att förklara alla dess under. Han bestämde icke allenast med en kännares skarpa blick och omdöme det antika idealet, hvilket så länge och så mången gång äfven af okunnigheten blifvit prisadt; han gaf tillika nytt lif och ny riktning åt antik-efterhärmningen. Väl är äfven han till en del fången i sin tids fördomar; men detta förringar icke det betydelsefulla i hans kallelse och dess utförande. Han kan med rätta kallas en det adertonde århundradets heros, genom hvilken, midt under tidehvarfvets förstörelseverk, en ny verld skulle komma till stånd. Tillämpningen af sin upptäckt gjorde han icke sjelf; det blef ett yngre slägte förbehållet. Ty har Winckelmann, så till sägandes, upptäckt den sanna antiken, så hafva andra tänkare, som efter honom kommit, på grund af denna hans upptäckt funnit olikheten emellan den gamla och den nya tiden samt uttalat den senares helt

Digitized by Google

egendomliga karakter och uppgift. Förut hade man knappast namn för skilnaden mellan begge.

Winckelmann var af naturen begåfvad med varm känsla och öppet sinne för konsten och det sköna; de förhållanden, under hvilka han uppväxt, gåfvo dock föga näring åt denna känsla; hans första studium af de gamle var derföre hufvudsakligen ett antiqvariskt. Men att på bottnen af detta ett verkligt konst-intresse fanns, det bevittnar hans i Dresden utgifna "*Gedanken über die Nachahmung der Griechischen Werke.*" Under trettio års tid hämmade vidriga lefnads-omständigheter den dunkla åtrån inom hans bröst, men slutligen blef honom detta tillstånd outhärdligt. Han frigjorde sig från de band, som fästade honom vid fädernejorden, och liksom dragen af en oemotståndlig kraft färdades han till Rom och infördes der vid Mengs hand i den antika konstverlden. Nu först fann Winckelmann sig sjelf; den omätliga skilnaden emellan de gamles och samtidens konst blef honom klar, och hans kärlek till den äkta skönheten stegrades till en lågande hänförelse. Allt djupare inträngde han i den gamla konstens anda; med hvarje dag afslöjades för honom allt flera af dess hemligheter. Småningom bildade sig hos honom tanken att skrifva en konstens historia, fullföljande dess utveckling från Egyptier, Fenicier, Perser och Hetrurier ända

Digitized by Google

till Grekerna, dessa skapare af den högsta konstskönhet. Med rätta betraktade WINCKELMANN denna konsthistoria såsom sitt lifs uppgift; han lade derigenom grunden till en ny vettenskap, jemte det att han, just genom att *historiskt* framställa antiken, beredde vägen för dess rätta uppfattning.

Tolf år efter WINCKELMANNS död, 1780, reste CARL AUGUST EHRENSVÄRD till Italien och tillbragte der två år. Han räknade då 35 lefnadsår och hade användt sin mesta tid dels i statens tjenst, dels med studier för sitt yrke som krigare. Han hade således icke, som WINCKELMANN, på lärdomens mödosamma väg kommit till kännedom om antiken; men genom sitt konstnärsgry hade han omedelbart fattat dess anda. En, som det kunde tyckas, vigtig fråga för utredandet af EHRENSVÄRDS förhållande till WINCKELMANN är denna: "kände EHRENSVÄRD WINCKELMANNS skrifter?" En oförneklig likhet röjer sig i flera punkter emellan begge; men på grund deraf, att WINCKELMANNS namn icke förekommer i EHRENSVÄRDS efterlemnade papper, har det betviflats att han läst den ryktbare arkeologens arbeten; deremot har man antagit, att EHRENSVÄRD genom SERGEL lärt känna grunddragen af de genom WINCKELMANN fastställda konst-åsigter [1]). Väl är

[1]) Jfr "CARL AUGUST EHRENSVÄRD. *Ett litterärhistoriskt bidrag*" af BERNHARD v. BESKOW, tryckt i Kongl. Vitter-

Digitized by Google

det icke troligt, att ett årtionde efter WINCKELMANNS död frukterna af hans verksamhet redan kunde hafva hunnit att ingå som en beståndsdel i den allmänna bildningen; men tvifvelsutan hade de mera begåfvade, antik-älskande konstnärerna redan då gjort hans åsigter till sina, och sannolikt voro de derföre kända af SERGEL, som anlände till Italien under WINCKELMANNS sista lefnadsår. SERGEL var, som bekant är, den, hvilken i Italien gjorde EHRENSVÄRD samma tjenst som MENGS gjort WINCKELMANN. Hade SERGEL sålunda genom WINCKELMANNS förarbeten kommit till en renare uppfattning af de gamles konst, så har han också i sin mån kunnat utöfva inflytande på EHRENSVÄRDS konst-åsigter. Emellertid saknas icke anledning att tro, det EHRENSVÄRD både ägt och läst WINCKELMANNS konsthistoria; men om detta skett i Italien eller först efter hemkomsten till Sverige, kan näppeligen afgöras [2]).

---

hets- Historie- och Antiqvitets-Akademiens handlingar, 16:de delen, sid. 227. I denna uppsats gör förf. uppmärksam på likheten emellan EHRENSVÄRD och WINCKELMANN, och har lemnat många värderikt bidrag till jemförelsen emellan båda, betraktade som menniskor, konstfilosofer och konstkännare.

[2]) Uti Ehrensvärdska familjebiblioteket på Tosterup i Skåne, hvarest så väl AUGUSTIN EHRENSVÄRDS som CARL AUGUST EHRENSVÄRDS boksamlingar förvaras, finnes första delen af WINCKELMANNS konsthistoria i fransysk öfversättning, hvilken bok af n. v. ägaren till Tosterup, Öfversten, Grefve

Digitized by Google

Härmed må nu förhålla sig huru som helst; EHRENSVÄRDS förtjenster om konstfilosofien, så väl som hans originalitet, äro obestridliga.

Det har blifvit yttradt om båda, att de voro "*efterborna Hellener*", och man har med detta uttryck velat beteckna icke blott det, att de båda älskade antiken, utan att båda voro Hellener till karakter och verlds-åskådning. Vill man uti ett ord sammanfatta Hellenismens hela karakter, så torde knappast något lämpligare kunna väljas än ordet *skönhet;* ty skönhetens grundvilkor är harmoni, och skön är äfven harmonien emellan det allmänna och den enskilte, det eviga väsendet och den ändliga varelsen. Denna harmoni var Grekernas, under deras bästa dagar; den fanns hos dem icke blott i konsten, utan äfven i lifvet. Uti religionen, i staten och i familjen ägde den enskilte sig sjelf, utan att i dem förlora sig. Det var denna harmoni, som EHRENSVÄRD så väl som WINCKELMANN eftersträfvade och vunno; EHRENSVÄRD dock i vidsträcktare mån än WINCKELMANN. Den senare riktade nemligen sin samlade kraft på en enda punkt; han lefde blott i sin kärlek till konsten och de gamle; för den uppoffrade han allt: fädernesland och religion. Andra lefnadsomstän-

C. A. A. EHRENSVÄRD, son till CARL AUGUST, anses hafva tillhört hans fader.

Digitized by Google

digheter anvisade åt EHRENSVÄRD en vidsträcktare verkningskrets och gaf åt hans bildning en helgjutenhet, som mera närmade sig den antika; den bildade Greken var icke ensidigt krigare, statsman, filosof eller konstnär, utan omfattade med klarhet alla sin tids bildningsformer. Lik en af Greklands hjeltar, tjenade EHRENSVÄRD sitt fosterland lika troget på slagfältet som i rådsalen, under det att hans forskande ande med sina undersökningar omfattade icke blott det sköna och konsten, utan sökte inträngа i naturens under och för sig reda samhälls- och sedolärans begrepp; sträfvande, liksom de gamle, att till en harmonisk enhet sammanbinda dessa skilda områden för mensklig forskning. Denna mångsidighet, i förening med den frihet från "flärd", hvilken utmärker hvarje EHRENSVÄRDS handling, gör att hans likhet med antiken tyckes skarpare utpräglad samt faller mera i ögonen; om det ock måste erkännas, att WINCKELMANN inom sin begränsade verkningskrets hade mer af denna fröjd åt lifvet, denna belåtenhet med verkligheten, hvilken GÖTHE angifver såsom en af antikens hufvudkännemärken [3]). Man har kallat denna likhet med antiken en *"hednisk"*; den kan så kallas, endast man med ATTERBOM tillägger, att den var det uti "or-

[3]) GÖTHE, *Sämmtliche Werke*, Stuttgard und Tübingen 1840, Band 30, S. 10—12.

Digitized by Google

dets ljusaste och vackraste bemärkelse" [4]). Bådas hedendom var nemligen icke den råe bilddyrkarens, utan den grekiske konstnärens och filosofens; för denne smälte konst och religion tillsamman, och det högsta sköna var för honom det högsta goda och det högsta sanna. En Hellen i våra dagar är då den, för hvilken skönheten utgör det medel, hvarigenom det gudomliga för honom klarast uppenbarar sig; den, hvars trosbekännelse innefattas i de ord, hvilka stå i spetsen för både EHRENSVÄRDS och WINCKELMANNS konst-teorier: "Gud är den högsta skönheten." Här är icke rätta stället att undersöka halten af denna religiositet; men svårligen skall väl någon, som med uppmärksamhet läser EHRENSVÄRDS skrifter, kunna bestrida honom att hafva ägt ett varmt sinne för menniskans högsta angelägenhet [5]). Hvad åter angår WINCKELMANN, så vet man, att han afsvor en religion för att till namnet antaga en annan, och fråga kan uppstå,

[4]) ATTERBOM, *Svenska Siare och Skalder,* del. I, sid. 234.

[5]) Att EHRENSVÄRDS religiösa åsigter äfven under hans lifstid ansågos misstänkta, bevisar ett på Tosterup uti hans brefsamling förvaradt bref från hoffröken SOFIA-LOVISA SPARRE, sedermera EHRENSVÄRDS grefvinna. Såsom skäl för sin tvekan att bifalla hans frieri anförer hon sin farhåga, att han icke vore god kristen. Hvad EHRENSVÄRD svarat på detta bref, känner man icke; men att han lyckats häfva hennes betänkligheter, finner man deraf, att hon kort derefter räckte honom sin hand.

Digitized by Google

om icke, såsom en skriftställare yttrat, ett grand af århundradets fritänkeri och deism ingått uti hans ombyte af bekännelser, och att han dervid visat sig som hedning icke så alldeles i antik, utan i ganska modern mening.

Med detta lynne och denna skönhetsdyrkan, som vi finna hos båda, var det naturligt, att de skulle företrädesvis känna sig dragna till antiken, äfvensom att det skulle lyckas dem framför andra att rent uppfatta dess anda och dermed äfven inträngа i konstens och det skönas mysterier. Men detta intresse yttrade sig icke hos båda på samma sätt: WINCKELMANNS uppfattning var arkeologens, EHRENSVÄRDS filosofens. Denna olikhet berodde på olikheten i lynne och lefnadsställning.

Äfven om EHRENSVÄRD varit i *tillfälle* att uträtta hvad WINCKELMANN uträttat, skulle hans skaplynne icke medgifvit honom det. Då han talar om en tung nation, full af hetsigheter, har han tvifvelsutan, såsom sjelf medlem af en sådan, äfven från sig sjelf hämtat sin erfarenhet. Det var nemligen icke hans sak det mödosamma arbete, som erfordrades för att upptaga en nyodling inom vetenskapens område; han skulle icke hafva gifvit sig tid att, som WINCKELMANN, undersöka och i enskiltheter beskrifva alla från antiken qvarvarande konststycken, att bestämma det enas grad af skön-

Digitized by Google

het i jemförelse med de andras, angifva tidpunkten för dess förfärdigande och forska efter dess mästare. Väl hade äfven EHRENSVÄRD sinne för det enskilta, men han riktade dock företrädesvis sin uppmärksamhet på det hela, det *ena;* skönheten och dess eviga grundlagar voro det mål, som hans forskande blickar sökte. Han egnade ingen uppmärksamhet åt de olika konst-stilar, som utmärka konstens uppkomst, tillväxt, höjdpunkt och förfall, och hvilkas närmare bestämmande är en af WINCKELMANNS odödliga förtjenster; för honom funnos blott tvenne stilar, den fulländade skönhetens, den ideala stilen, och dess motsats, den låga stilen. Det var också allt hvad han för sitt ändamål behöfde. Sällan inlåter sig EHRENSVÄRD på att beskrifva ett konstverk; han angifver endast helt kort, men träffande, den synpunkt, från hvilken det bör betraktas. Sjelfva hans konstfilosofi, så grundligt den än är genomtänkt, är dock icke i ordets vanliga bemärkelse utarbetad.

Hos WINCKELMANN åter är det konstfilosofiska en bisak. Väl har han i sin konsthistoria egnat en längre afhandling åt skönheten, läggande vid denna del stor vigt; "jag hoppas att den skall göra något uppseende", skrifver han till BERENDS. Men i betydenhet står den dock vida efter den konsthistoriska delen. Han var en hatare af hvad han

Digitized by Google

kallade "metafysiska spetsfundigheter"; och sedan han i sin teori angifvit några skönhetens grundbegrepp, går han straxt in på de arkeologiska enskiltheterna och rörer sig der vida ledigare. Han redogör för det praktiska sätt, på hvilket de grekiska konstnärerna kommit till sitt ideal, uppvisar huru de framställde det i olika kön och åldrar, talar om uttryckets och om de enskilta kroppsdelarnes skönhet. Hans sätt att skildra ett konstverk står i den bjertaste motsats till EHRENSVÄRDS, i det att han vidlyftigt beskrifver alla dess delar och redogör för dess historia. WINCKELMANN ägde denna seghet, denna beundransvärda jernflit, hvilka gemenligen utmärka de tyska lärde, och genom dessa sattes han i stånd att utföra sitt Herkulesvärf; men derjemte var han begåfvad med ett lifligt poetiskt sinne och hade en glödande kärlek för sitt ämne, hvarom ock hvarje sida i hans verk bär vittne. Den eld och den häftighet, som vanligen utmärka reformatorer, finner man äfven hos WINCKELMANN; han rycker med våld läsaren in uti sina åskådningar, öfverrumplar honom och gör honom till anhängare af sina åsigter. Han svärmar för antiken och sitt ämne.

EHRENSVÄRD, filosofen, som lugnt och med en blick, hvilken icke af bländverk kunde missledas, trängde till tingens sanna väsende, svärmar väl

Digitized by Google

äfven han för de gamles konst; men han svärmar såsom en humorist kan svärma. Humorn utgör, säger ATTERBOM, "den moderna beståndsdelen i EHRENSVÄRDS för öfrigt antika natur" [6]). I motsats till den glada, af hopp om seger lifvade ton, som råder uti WINCKELMANNS arbeten, går ett skämtsamt vemod genom EHRENSVÄRDS. Han sörjer öfver det öde som öfvergått den antika skönheten, på hvars återupplifvande han icke ens vågar hoppas; han sörjer öfver Nordens, det egna högt älskade fäderneslandets, oredor och fulhet; men det är uti en skarp, fast på samma gång kärleksfull ironi, som denna sorg gifver sig luft. Uti en dylik ironisk belysning älskade han att betrakta samtidens och sin hembygds lyten, förstorade genom jemförelsen med antiken; han tyckes finna ett nöje eller kanske rättare en lindring uti att teckna dem med karrikerade drag.

Både hos EHRENSVÄRD och hos WINCKELMANN funnos konstnärliga anlag; hos den senare dock i mindre grad än hos den förre. Om EHRENSVÄRDS konstnärsanlag vittna förnämligast hans genialiska handteckningar; dock röja de sig äfven i hans skrifter. Hela hans sätt att se är en konstnärs, och på sin resa bedömmer han allt från skönhetens synpunkt; ett landskap fängslar hans uppmärksamhet

[6]) ATTERBOM, o. a. st. sid. 236.

Digitized by Google

genom det som man skulle kunna kalla landskapets ansigtsuttryck, menniskan genom kroppens och ansigtets bildning, rörelserna och klädedrägten. Han ägde en ovanlig förmåga att ögonblickligen i bild öfverflytta hvad han hörde och läste; och ofta uttryckte han sig hellre med ritstiftet än med pennan. Att EHRENSVÄRDS stora anlag, om de blifvit utbildade, skulle hafva beredt honom en plats bland konstnärer af första ordningen, är icke omöjligt. Men kanske var hos honom reflexionen alltför öfvervägande, kanske var han för mycket tänkare för att blifva *stor* konstnär. Betraktar man hans anteckningar till svenska historien [7]), så öfverraskas man visserligen af teckningens raskhet och säkerhet, men kanske ännu mera af det fyndiga och qvicka i sjelfva tanken och den för dess framställande valda sinnebilden. En ren uppfattning af den historiska händelsen ligger aldrig till grund för EHRENSVÄRDS framställning, han återgifver den icke så som den tilldragit sig eller kunnat tilldraga sig, utan hvad han, stundom kanske ensidigt, fattat som händelsens medelpunkt, dess

[7]) Dessa teckningar, som upptaga två stora band i folio, förvaras på Tosterup. För allmänheten äro de endast kända genom FRANZÉNS beskrifning uti dennes förträffliga "Minnesteckning" af EHRENSVÄRD i Svenska Akademiens handlingar, 15 delen, samt genom några profaftryck i tidskriften "Studier, Kritiker och Notiser", årgången 1841, n:o 6.

Digitized by Google

kärna, detta tillspetsar han, och det är denna spets, denna "point", som han bjuder åskådaren, vanligen uttryckt genom en allegori. Ofta ligger det träffande uti den bifogade lakoniska underskriften eller uti dennas förhållande till sinnebilden. Samma egendomlighet återfinner man uti teckningarne till hans Italienska resa. Hvad han hade kunnat blifva för konsten, må man då lemna derhän; säkert är, att han *var* mer än nog konstnär för att blifva en fin konstkännare.

Icke heller WINCKELMANN saknade anlag för konsten. Han sysselsatte sig mycket med teckning, och i ett bref till BERENDS 1753 — således innan han uppträdde såsom skriftställare och före resan till Rom — skrifver han: "Gud och naturen hafva velat göra en målare, en stor målare af mig, och båda till trots skulle jag blifva prest. Numera duger jag hvarken till prest eller målare; men mitt hela hjerta hänger fast vid kunskap om måleri och arkeologi" [8]). Längre fram tyckes han dock hafva kommit till insigt i rätta halten af sina anlag, ty i sin "*Abhandlung von der Fähigkeit der Empfindung des Schönen in der Kunst*" anförer han bland de förebud, genom hvilka hos gossar känslan för det sköna röjer sig, äfven "en naturlig drift att

[8]) WINCKELMANN, *Sämmtliche Werke*, herausgegeben von Joseph Eiselein, 16:o, Band X, sid. 44.

Digitized by Google

teckna, hvilken, liksom den för poesi och konst, är medfödd" [9]). Och så voro väl WINCKELMANNS anlag för teckning mera ett bevis på hans sinne för konst, än på hans konstnärssinne.

Den stora olikhet, som röjer sig i begges skrifsätt, är beroende af den gifna olikheten i bådas lynnen och egenskaper. En dansk skriftställare skildrar sålunda WINCKELMANNS arbetssätt och stil: "Hur mycket han än förut hade öfvertänkt och förberedt sina arbeten, kände han sig dock, när han omsider skulle nedskrifva dem, eldad af en lidelsefull drift. Han utkastade inga vidtberäknade planer för det hela och lämpade icke de enskilta delarnes behandling efter ett sådant med noggranhet indeladt utkast, icke heller lät han under arbetet uppehålla sig med att underkasta de enskilta punkterna en ny och noggrannare undersökning, utan helt och hållet hängifvande sig åt idéen af det hela, lät han sig beherrskas och styras af denna, äfven i alla enskilta delar af arbetet. Just deraf kommer det friska lif, som talar till oss ur hans skrifter, och den högre anda, som liksom sväfvar öfver dem. Dessa egenskaper, i förening med hans kraftiga, lifliga och klara stil, är det, hvarigenom WINCKELMANN är och alltid skall fortfara att vara en klas-

[9]) WINCKELMANNS Werke, Band. I, sid. 244.

Digitized by Google

sisk skriftställare [10]). Det följer med nödvändighet af detta hans här beskrifna sätt att arbeta, det man, för att undgå misstag vid uppfattandet af hans mening, icke för mycket bör fästa sig vid enskiltheter, utan ständigt hafva hufvudtanken för ögonen, icke förundra sig öfver en och annan motsägelse i det enskilta, icke söka inlägga något djupare innehåll i enstaka uttryck eller väga dessa på guldvigt. Och häri bildar han en skarp motsats till EHRENSVÄRD, hos hvilken hvarje ord är betydelsefullt. För att uttrycka den klart tänkta tanken väljer EHRENSVÄRD de mest fullvigtiga och innehållsdigra ord; man finner icke hos honom några uttryck, hvilka stå som blotta meningsfyllnader. Stilen är lakonisk, kärnfull och kraftig; "han meddelar sig", säger ATTERBOM, "i stenstil, ja ofta blott i hieroglyfer"; och det fordras eftertanke för att finna hieroglyfernas klav. Man skulle kunna säga, att hans stil närmast liknar skulpturens. Hvarje sats är nemligen liksom huggen i marmor, ordet uttrycker tanken, om ock i dess mest sammanträngda form; intet är för mycket, och i de flesta fall intet för litet; stilen saknar all egentlig färgläggning; och, för att fullfölja jemförelsen ännu ett steg, den påminner mera om den *stora* än om

[10]) F. C. PETERSEN, *Allmindelig Indledning til Archeologiens Studium*, sidd. 244—245.

Digitized by Google

den *sköna* stilen i skulpturen. Som stöd för denna uppfattning kunna anföras EHRENSVÄRDS tydligen framskymtande förkärlek för just denna konst samt hans ringa uppskattning af färgens betydelse. Jemföres WINCKELMANNS stil med EHRENSVÄRDS, skall den, i sin motsättning till denna, snarare synas kunna liknas vid målarekonstens; den är nemligen bredare, och i den råder icke denna tankens sammanträngande till en enda punkt, denna uttryckets tillspetsade korthet, hvilken man finner hos EHRENSVÄRD [*]). Väl håller äfven WINCKELMANN strängt på formens och teckningens öfvervigt och yttrar om färgen, att "den väl bidrager till skönhet, men icke är skönheten sjelf, att den blott höjer skönheten och dess former, liksom vinet, till följe af färgen, smakar ljufligare om det drickes ur ett genomskinligt glas än i den kostbaraste gyllene skål." Men just dessa anförda ord kunna tjena till bevis på det målande i WINCKELMANNS stil.

Vid den närmare jemförelsen emellan begges konst-teorier må man icke förgäta den redan angifna olikheten i bådas uppfattning af ämnet. WINCKELMANN har väl framställt en teori om skönhet och konst; men han har icke lemnat något konstfilo-

[*]) Detta hindrar icke, att WINCKELMANNS stil kan kallas klassisk; sjelf säger han om Grekernas språk, att det är "målande." Band III, sid. 132.

Digitized by Google

sofiskt system, hvartill dock hos EHRENSVÄRD finnes ett utkast.

För det åsyftade ändamålet torde det vara lämpligast att redogöra för WINCKELMANNS åsigter och sedan sammanställa dessa med de motsvarande punkterna i EHRENSVÄRDS system.

"Endast i Gud är den högsta skönheten, och den menskliga är fullkomligare i den mån den kan tänkas motsvara det högsta väsendet" [12]), så yttrar sig WINCKELMANN; och samma tanke: "Gud är högsta skönheten", är den som först möter oss i EHRENSVÄRDS estetik. Men redan vid besvarandet af den derur härflytande frågan: är den högsta skönheten för oss tillgänglig, och kan den af oss i sinnlig bild återgifvas? röjer sig olikheten i bådas betraktelsesätt. Vore Gud synlig, säger EHRENSVÄRD, så skulle hans skönhet så öfverträffa våra begrepp och gripa vår känsla, att organerna finge en rörelse, som förstörde menniskovarelsen; dock är det tillåtet att gifva honom en skapnad för ögat, efter det förer nytta med sig, och denna gestalt bör gifvas honom af det mest vackra, som vi känna, af det mest färdiggjorda af all ting på jorden, menniskoskepnaden i dess friskhet. Menniskogestalten, såsom det fullkomligaste, är den enda lämpliga för framställning af Gud; hvad som öfver-

[12]) WINCKELMANN, o. a. st. Band IV, sid. 60; VII, sid. 103.

Digitized by Google

ginge menniskonaturen kunde icke väcka rediga känslor [13]). Ehrensvärd fattar här saken i dess begrepp, lemnande å sido de olikartade sätt att framställa det gudomliga, hvilka af de på olika kulturgrad stående folken blifvit använda. Winckelmann deremot besvarar frågan rent historiskt. "Guds natur och väsende är upphöjdt öfver vårt begränsade förstånd, som blott är inskränkt på sinnliga ting och icke kan uppfatta Gud utan under symboler, hvilka liksom bekläda det oskapade och obegripliga väsendet med gestalter och bilder, fattliga för de yttre sinnena. När derföre de första religionsstiftarne och första verldsvise velat undervisa de ännu råa folken om ett högsta väsende, som nedlåter sig till de dödliga, så hafva de, rättande sig efter folkens groft sinnliga uppfattning, afbildat detta i mensklig gestalt. För att väcka begrepp om ett väsende, som i makt och vishet är oss oändligt öfverlägset, hämtade de från djuren och naturverkningarne åtskilliga krafter och egenskaper och tillade gudomen dessa, för att dermed antyda, att dess väsende sträcker sig öfver hela den skapade naturen [14]). Orsaken, hvarföre menniskogestalten blifvit använd till framställning af

[13]) "C. A. Ehrensvärds Skrifter." Stockholm, Hellsten 1837, s. 56, 57.

[14]) Winckelmann, o. a. st. Band VII, s. 265—266.

Digitized by Google

det gudomliga i sinnlig form, är af WINCKELMANN föga djupt fattad; det ligger derjemte ett misstag uti hans uppgift, att de första religionsstiftarne gåfvo Gud en mensklig gestalt; tvertom, de trodde sig varseblifva honom i enskilta naturting, och hos Egyptierna ansågs djurskepnaden heligare än den menskliga.

Frågas nu hvad det sköna är, så svarar EHRENSVÄRD: "det fullkomliga" [15]). Med förkastandet af denna förklaring börjar WINCKELMANN sin undersökning om det sköna. Det var nemligen vid denna tid en bland skönhetslärarne allmänt gängse åsigt, att det sköna var liktydigt med det fullkomliga, och med det senare förstod man verkets öfverensstämmelse med dess afsigt och delarnes öfverensstämmelse sins emellan och med det hela [16]). Fastän det ligger en obestridlig sanning uti denna bestämning, så är den dock mindre fullständig; den är en af dessa många definitioner, af hvilka estetikens historia så öfverflödar, hämtade ur en från sitt sammanhang lösryckt egenskap, hvilken man sedan uppfattat såsom det hela; ty det, att ett verk öfverensstämmer med förfärdigarens afsigt, gör dock icke detta verk till ett skönt. WINCKEL-

[15]) EHRENSVÄRD, o. a. st. sid. 59.

[16]) WINCKELMANN, B. IV, sid. 59; VII, sid. 102.

Digitized by Google

MANN fann sig derföre med rätta föga tillfredsställd af denna bestämning.

Fastän nu EHRENSVÄRD definierar skönhet med fullkomlighet, så förstår han med fullkomlighet något helt annat än hvad BAUMGARTENS skola gör. Han begagnar ordet som liktydigt med "friskhet", och frisk kallar han den, som har en i allt frisk konstitution, så att den, som har i skapnaden ett förhinder eller ett skapadt ondt, är sjuk; "och vore han än stark som Herkules och hade ett solgrand i olag, så kallade jag honom sjuk." Men, tillägger han, "om den yttre delen af ett djur är väl skapad, så bemärker detta, att det inre bör vara väl skapadt", och "således verkningarne ädla" [17]). Här är följaktligen icke fråga om ett verks öfverensstämmelse med dess afsigt, i den tidens mening, utan derom, att ett *välskapadt* yttre förråder ett *välskapadt* inre, således skönheten bestämd som harmoni emellan inre och yttre, på samma gång som möjligheten är afskuren att göra den invändning, att, på grund af en dylik bestämning, ett yttre, som klart återspeglar en elak själ, äfven skulle kunna kallas skönt.

Kanske skulle WINCKELMANN, om han känt en sådan uppfattning af fullkomlighet, af den funnit sig tillfredsställd. Nu förklarar han, att det sköna

[17]) EHRENSVÄRD, o. a. st. sid. 56.

Digitized by Google

vore så upphöjdt, att dess begrepp icke i någon definition kunde inrymmas, och om det äfven kunde bestämmas genom ett allmänt begrepp, så skulle det icke gagna den, hvilken himlen nekat känslan för detsamma[18]). Man bemärke dock, det WINCKELMANN för sitt företrädesvis arkeologiska syftemål icke kunde hafva synnerlig nytta af en metafysisk definition på det sköna; ty en sådan angifver endast det skönas allmänna väsende eller så till sägandes hufvudvilkoret för ett konstverks skönhet. Utom detta finnas så många andra vilkor, hvilka visserligen ur det förra kunna härledas, men hvilka konstkännaren och konsthistorikern stundom skatta högre. Den som, gripen af beundran vid åsynen af ett konstverk, vill för sig söka reda hemligheten af dess trollmakt, han har föga nytta af en allmän definition. Med EHRENSVÄRD var förhållandet ett annat, ty han sökte skönhetens allmänna natur.

[18]) WINCKELMANN gifver sjelf en definition på skönhet (B. I, s. 2—5), nemligen den kända Aristoteliska, att det sköna är "mångfald uti det enkla", tilläggande: "detta är de vises sten, som konstnärerna hafva att söka och hvilken få finna; endast den förstår dessa få ord, som ur sig sjelf bildat sig detta begrepp." Detta är yttradt som inledning till hans framställning af den elliptiska linien som skönhetslinie. Men man får dock icke tro, att han i denna bestämning ansåg sig hafva funnit en tillfredsställande definition på skönhet; så mycket mindre, som ett sådant antagande strider emot hans ofta uttalade åsigt.

Digitized by Google

WINCKELMANN ville dessutom, strängt taget, endast förklara den antika konsten, som för honom var liktydig med skönhet. Han uppställde derföre sin uppgift sålunda: hvad är det som gör ett antikt konstverk skönt, och huru hafva Grekerna kommit till denna skönhet? För att besvara denna fråga behöfde han ingen definition på skönhet; uti den huggna marmorn såg han det sköna lefvande.

Enligt WINCKELMANNS åsigt är det lättare att säga hvad det sköna *icke* är, än att säga hvad det är; han gör derföre skilnad emellan ett negativt och ett positivt skönhetsbegrepp. Vid förklaringen af det förra lärer han hvad man har att undvika, då man vill bilda ett skönt; och vid utredandet af det senare uppräknas det skönas egenskaper. De förnämsta och första af dessa äro: *enhet* och *enkelhet,* äfven odelbarhet kallad; ty Gud, som är det högsta sköna, har i sin motsats till materien dessa begge egenskaper. Begge äro i det sköna harmoniskt med hvarandra förbundna, begge likformigt förenade uti delarne, och tillsamman göra de skönheten sublim. Enheten bör vara så beskaffad, att de delar, hvilka den omfattar, kunna sammanslutas i ett enda begrepp eller i så få som möjligt, på det att föremålet med en enda blick må kunna öfverskådas. Enheten består dock icke i det enahanda, utan skola delarne, med detsamma

Digitized by Google

de framställa hela gestalten, vara eller synas vara lika många förändringar af enheten. Vidare måste en gestalt, för att vara skön, äfven vara *obetecknad;* det är: den skall icke framställa någon viss person eller uttrycka något bestämdt själstillstånd, någon bestämd lidelse. Derföre gäller om skönhet detsamma som om det ur källan hämtade vattnet, att det anses sundare, ju mindre smak det har och ju mera det är fritt från främmande beståndsdelar [19]).

Skönheten är, som WINCKELMANN riktigt anmärker, icke förklarad genom dessa begrepp, men onekligen ingå åtminstone de två förstnämda uti det sköna. Också påträffar man hos EHRENSVÄRD samma tankar. "Enheten", säger han, "är grunden till allt skönt och sannt. Hela verlden är blott *ett,* utan början och slut. Vi älska blott det som är i enhet med oss. I skön konst är enheten vackrast" [20]). Och WINCKELMANNS lära om enkelheten återfinnes i EHRENSVÄRDS yttrande: "skönt af menniskoverk är allt hvad som är gjordt rätt på saken, ländande till fyllnad för de rena behofven i menniskans friska natur; och tvertom, tingens skönheter fly mer och mer, som de blifva *sammansatta* och menniskans rena natur onyttiga" [21]).

[19]) WINCKELMANN, Band IV, s. 60–61; VII, s. 103—105.
[20]) v. BESKOW, o. a. st., s. 281–282.
[21]) EHRENSVÄRD, sid. 62.

Digitized by Google

Det är ur det gudomliga, det högsta sköna, som WINCKELMANN omedelbart härleder dessa begge egenskaper; och detta, har man sagt, innebär en bekännelse att icke *kunna* förklara skönheten [22]). WINCKELMANN sjelf kan sägas erkänna sanningen af detta yttrande. Huruvida det deremot kan tillämpas äfven på EHRENSVÄRD, som likaledes i Gud, såsom person, ser den högsta skönhet, är dock tvifvel underkastadt. Han väljer nemligen icke vissa egenskaper ur det gudomligas begrepp, för att tillägga dem åt det sköna, menande sig dermed för skönhetens utredande hafva gjort nog; han erbjuder en förklaring. Bland jordiska ting, så lyder den, kan endast det, som synes oss fullkomligt, vara en afbild af det gudomliga, så vidt vi med våra inskränkta känslor och begrepp kunna uppfatta detta; och denna afbild, detta fullkomliga, är det vi kalla det sköna; genom en undersökning af fullkomlighetens begrepp vinner han sedan sin bestämning af skönhet. Skulle man än, och det med skäl, kunna önska en närmare utveckling af den endast antydda tanken, önska ytterligare bestämningar bifogade; så kan dock å andra sidan icke nekas, att EHRENSVÄRD i hufvudsak träffat det rätta. Åfvenledes bör det icke förbises, att han har öppet öga för det skönas intryck på åskådaren; en vigtig punkt,

[22]) VISCHER, *Æsthetik*, §. 27.

Digitized by Google

genom hvars utredande först fullständig klarhet kan spridas öfver det skönas begrepp. "När ögat får se det sköna", yttrar EHRENSVÄRD, "råkar det en ordning i naturen, som sätter saken för sinnet i ett outsägligt begrepp: man känner och man begriper allt"[23]). Uttrycket, att man vid det sköna begriper allt, tyckes vid ett flygtigt påseende stå i strid med den fastställda sanning, att man vid uppfattningen af det sköna icke har tydligt medvetande om dess begrepp. Men man besinne, att, enligt EHRENSVÄRD, det sköna föremålet sättes för sinnet uti ett "*outsägligt*" begrepp; och hans mening är tydligen den, att det sköna på samma gång och lika mycket berörer känsla och förstånd, samt att således uppfattningen af det sköna icke är en blott förståndssak, såsom förhållandet är med det sanna (då vore begreppet icke outsägligt), utan att både känsla och förstånd äro dervid samtidigt verksamma, så att hvad som brister i begreppets logiska klarhet, ersättes af känslans ljus. I denna stämning är menniskan, såsom sedan SCHILLER lärde, hvarken uteslutande förstånds- eller känslo-menniska, utan båda på en gång; hennes själskrafter befinna sig uti den renaste harmoni.

WINCKELMANN fortsätter sin utveckling af skönheten, undersökande så väl naturens förhållande till

[23]) EHRENSVÄRD, sid. 59.

Digitized by Google

konsten, som ock lagarne för bildandet af skönhetsidealet. Enheten, heter det, är antingen en *moralisk*, yttrande sig uti den ställning, hvilken konstnären gifver sina figurer, eller en materiel (linearisk), yttrande sig i formen. Han skärskådar först den materiella. Skönheten är antingen individuell eller idealisk. Med den förra förstår han sammanfattningen af ett enskilt väsendes sköna former. Afbildandet af den individuella skönheten är skönhetens historiska början. Men ehuruväl naturen kan frambringa ansigtsbildningar och former, hvilka fullväl kunna täfla med hvad konsten förmår skapa, så är det dock nästan omöjligt att finna en i alla delar fullkomligt skön menniska; ty om än naturen vid bildandet af individerna sträfvar efter fullkomlighet, så är hon dock alltid inskränkt af materien och af otaliga tillfälligheter, hvilka hindra henne att nå sitt åsyftade mål. Derföre utsökte de gamle konstnärerna de skönaste delarne hos enskilta personer, för att af dem sammansätta den sköna gestalten, och, sedan de samlat dessa, blefvo de liksom nya skapare, användande de olika delarne i den bild, de hade för händer, och seende bort från hvarje personlig böjelse, hvilken endast förer anden bort från den sanna skönheten. Sålunda uppkom *idealet;* ty det består i väljandet af de skönaste delarne hos flera enskilta samt dessa delars har-

Digitized by Google

moniska förenande till ett helt. Härvid är dock att märka, att blott det hela kan kallas idealt; delarne äro icke ideala; ty dessa kunna förekomma lika sköna i naturen. Den så frambragta ideala figuren blef lik en genom eld renad eterisk ande, befriad från hvarje mensklig svaghet, så att man på densamma märker hvarken senor eller ådror. De grekiska konstnärerna ville frambringa skapelser, hvilka skulle synas äga gudomlig och öfversinnlig sjelftillräcklighet, och hvilkas yttre gestalt endast skenbart skulle tjena till kropp åt ett eteriskt, på de yttersta punkterna begränsadt och med mensklig gestalt beklädt väsende. De ansågo ungdomen lämpligast för detta ideal; ty uti ungdomen, snarare än uti den mogna åldern, funno de skönhetens orsaker: enhet, mångfald, öfverensstämmelse. De linier, som bilda den ungdomliga gestalten, afvika från den raka riktningen och böja sig till ellipser; men de öfvergå uti hvarandra så mildt, att de likna hafvets yta, som på afstånd synes som en spegel, lugn och stilla, ehuru dess vågor dock alltid äro i rörelse. Dessutom är det med det gudomliga väsendets oföränderlighet mest öfverensstämmande, att det framställes i ett tillstånd af evig ungdom, af en evigt fortfarande lifvets vår. Derföre studerade antikens konstnärer hufvudsakligast den ungdomliga figuren, och om dess framstäl-

Digitized by Google

lande lade de sig synnerligast vinn. Apollo, säger WINCKELMANN, är den skönaste af gudarne; ett Apollo-hufvud i palatset Farnese förklarar han vara det högsta af mensklig skönhet. Dock finnes den ideala skönheten äfven i mannaåldren, hvilken de gamle framställde idealisk genom föryngring, så att de manliga gudarnes skönhet bestod uti en förening af de mognare årens styrka med ungdomens glädje, och visade sig, äfven den, uti frånvaron af senor och nerver, eller af allt som kunde störa föreställningen om gudarnes sjelftillräcklighet, hvilken icke har af nöden de till menniskokroppens underhåll bestämda delar. Idealisk framställdes äfven menniskan, heroen, af de gamle; de gåfvo honom den menskliga naturens högsta värdighet, närmande honom ända till gudomens gränser, utan att dock dessa gränser öfverskredos. Efter denna framställning af den materiella skönheten öfvergår WINCKELMANN till betraktande af den moraliska enheten eller skönheten i uttryck och handling. Med denna skönhet förhåller det sig liksom med bilden af en person, hvilken speglar sig i en källa; endast då vattnets yta är klar och lugn, synes bilden tydligt. Lugn och ro lämpa sig derföre bäst för skönheten; och konstnären sökte städse att i anletsdrag och hållning uttrycka ett lugn, som icke förrådde den ringaste rörelse eller lidelse, en full-

Digitized by Google

komlig jemnvigt i känslan. Skulle deremot gudarne nödvändigt framställas med menskliga känslor och sinnesrörelser, då måste de åtnöja sig med *den grad* af skönhet, som med en i handling framställd figur är förenlig. Men huru starkt uttrycket än var, visste dock alltid konstnären afväga det så, att skönheten behöll öfvervigten; så är förhållandet med den Vatikanske Apollo. Äfven vid framställning af menniskor gällde samma lag: lidelsen synes undertryckt af den vises lugn; den är en eld, af hvilken blott gnistorna synas [24]).

Skönhets-idealet, det är det antika idealet, består då, enligt WINCKELMANN, uti enskilta och från olika håll lånade sköna delars förening till ett helt, uti aflägsnandet af allt som tyder på beroende af naturen, uti kroppens nedsättande till en skenkropp, och, hvad uttrycket angår, uti lugn och lidelsefrihet, eller som det på ett ställe heter, i "*ädel enfald* och *lugn storhet*" [25]); detta senare öfverensstämmande med det skönas egenskap att vara *obetecknadt*. Detta ideals förhållande till naturen finner man af det ofvanbeskrifna sättet för dess bildande.

EHRENSVÄRD har i grunden samma uppfattning af naturskönhet som WINCKELMANN, endast att han djupsinnigare uttryckt den, och icke som WINCKEL-

[24]) WINCKELMANN, Band VII, sidd. 104—130.
[25]) WINCKELMANN, Band I, sid. 30.

Digitized by Google

MANN inskränkt sig till menniskans skönhet allena; en brist hos den senare, som härleder sig deraf, att han i sin afhandling om det sköna endast fäster sig vid de bildande konsterna och företrädesvis vid skulpturen. Lemnad åt sig sjelf, säger EHRENSVÄRD, är naturen alltid skön, men oroad af händelser och förfång, blir hon oartad och får ett fult skaplynne; detta förfång kommer deraf, att de små lagarne i naturen lägga sig i vägen för de stora [26]). EHRENSVÄRD angifver derjemte orsaken, hvarföre icke alla naturting, äfven om de utbildat sig ostördt, äro sköna, och hvarföre menniskorna ofta så olika uppfatta naturskönhet. Han undersöker vidare trädets och djurets skönhet och sprider ljus öfver åtskilliga andra punkter inom detta område, hvaraf man finner huru mycket djupare han tänkt sig in uti ämnet. Då sålunda, fortfar han, naturens bild-

[26]) EHRENSVÄRDS åsigt om de små och stora lagarne i naturen innehåller samma grundtanke, som återfinnes uti VISCHERS lära om tillfälligheten, hvilken lära anses såsom ett af de icke minst vigtiga bidrag, hvilka denne nutidens förnämste estetiker lemnat till det skönas metafysik. — Det är icke enda gången man hos EHRENSVÄRD påträffar tankar, hvilkas första framträdande vanligen anses tillhöra en senare period af vettenskapens utveckling. Då t. ex. EHRENSVÄRD yttrar: "man skall i den fula saken visa allt det vackra, i det man förvandlar det fula i det starka", så innehålles deruti tydligen samma åsigt om det fula och dess användande i konst, som af LESSING blifvit uppställd och af VISCHER vidare utvecklad.

Digitized by Google

ningar blifva störda, så hindrar detta konstnären att begagna sig af naturen, sådan hon är. Han måste derföre *leta* och sammanfoga, för att tillstäda ett vackert. Att välja det vackra är just konsten i de fria konsterna. Men för att välja fordras smak, och smak är känslan af naturens allrahemligaste sanningar. Nu gifves det tvenne slag af smak: den stora och den lilla. Den stora smaken väljer den fullkomliga och friska naturen; den lilla väljer det hvardags vackra, det medelmåttiga. Men icke ensamt smak är nödig för att skapa idealet, dertill fordras äfven naivitet, hvarmed menas det innerliga, känslan af det man gör. På följande sätt bestämmer EHRENSVÄRD den ideala stilen: "den är den naiva härmningen så väl af de friska yttre organerna som de inre friska organernas verkningar; är den, hvilken icke har prunk eller låghet i stort, och icke låghet eller prunk i smått; som visar naturen, der hon skall vara och icke der hon är; som i expressioner visar mognad och återhåll; som har det innerliga af all ting, och som ger en allvarsam och en älskansvärd känsla för naturen" [27]).

Den ideala formen, såsom den af WINCKELMANN uppfattades, är den sköna form som Greklands konstnärer hafva utbildat. Ehuru nu WINCKELMANN insåg och äfven uttalade, att den endast

[27]) EHRENSVÄRD, sidd. 71, 75.

Digitized by Google

var uttrycket af ett idealt innehåll, hvars väsende är det gudomliga, det högsta sköna; så antager dock under fortgången af hans undersökning formen allt större sjelfständighet, blir allt mera abstrakt, eller, som WINCKELMANN sjelf kallar den, blir "en i förståndet uppgjord öfversinnlig natur", hvilken framstår med anspråk på att vara den en gång för alla rätta. Säkert är, att den tillintetgör all egentlig egendomlighet; ty idealet skall vara, hvad WINCKELMANN kallade, "*obetecknadt.*" Från antiken har visserligen äfven EHRENSVÄRD hämtat sin bestämning af ideal stil, men denna bestämning är både djupsinnigare och innehållsrikare än WINCKELMANNS. Liksom denne, säger äfven EHRENSVÄRD att konstnären skall välja det vackra (det fullkomliga och friska) och sammanfoga det; men de valda delarnes "härmande" och sammanfogande skall ske med naivitet, det är, de af konstnären "hopletade" delarne skola omformas i fantasiens smältugn, under det konstnären är innerligt hänförd och genomträngd af det innehåll som han vill gifva gestalt, "har känsla af det han gör." Härur framgår då icke ett af olika delar hopfogadt, utan ett med ens helgjutet verk, som "har det innerliga" af det framställda tinget och gifver dess väsende. Uti en sådan ideal gestalt finnes intet som är beräknadt på en blott yttre sinnlig verkan ("intet prunk"), och intet som

Digitized by Google

påminner om en rå naturhärmning ("ingen låghet"); naturen är sådan som hon i sin renhet skulle vara, icke såsom hon i verkligheten visar sig, grumlad af "händelser och förfång." I densamma röja sig äfven de inre friska organernas verkningar, således synes äfven sinnesrörelsen, men endast en ädel, ty den skall vara verkad af *friska* organer; i dess uttryck råder "mognad och återhåll", så att uttrycket icke öfverskrider skönhetsgränsen; och slutligen skall idealet visa naturen icke af flärd förstörd, utan allvarsam, fullkomlig och derföre värd att älska.

WINCKELMANNS lära om idealet inverkade ofördelaktigt på den nästföljande tidens konststräfvande; den alstrade en "eklektiserande idealism", för hvilken WINCKELMANNS "vatten utan smak" blef en högsta grundsats, och hvilken följaktligen för idealet uppoffrade all egendomlighet. Den framkallade också snart inom teorien en motsatt åsigt uti HIRTS påstående, att det karakteristiska utgör antikens högsta grundsats. Nu är det väl sannt, att WINCKELMANN uti sin *konsthistoria* gör rättvisa äfven åt de konstverk, hvilka framställa gudarne i mera framträdande lidelser, endast skönheten får behålla öfvervigten öfver uttrycket, men i teorien tillägger han dock dessa gestalter en lägre grad af skönhet. EHRENSVÄRD deremot känner icke en dylik inskränkning. Redan hans bestämning, att uttrycket skall

Digitized by Google

visa "mognad", innebär ett medgifvande, att själsrörelsens fulla framträdande icke upphäfver idealet; men, tillägger han, det skall vara "återhåll" uti sinnesrörelsen, den skall på ett "*ädelt*" sätt framställas. "En målare får uti en historietafla icke skildra de högmodiga men väl de höga, icke de spotska men de oförfärade, icke de arga men de vreda" [28]).

I samband med denna EHRENSVÄRDS friare uppfattning af idealet står hans från WINCKELMANN något afvikande omdöme om de olika åldrarnes grad af skönhet. Som redan är nämdt, ansåg WINCKELMANN ungdomsåldern vara den egentligen ideala, emedan han här i de elliptiska konturerna återfann skönhetens grundbegrepp: enheten; här framträdde mindre märkbart ådror och senor, och karakteren, hos ynglingen icke fullt utbildad, hade ännu icke hunnit sätta sin stämpel på de ideala dragen. EHRENSVÄRDS skönhets-ideal var "mennisko-gestalten i dess friskhet", och sägas kan, att det i sjelfva verket var denna, hvars beskaffenhet WINCKELMANN med ledning af antika konstverk sökte bestämma; men för EHRENSVÄRD var icke ungdoms-gestalten den friskaste eller fullkomligaste. THORILD yttrar i sina anmärkningar vid *De fria konsters filosofi:* "Omognaden af en ynglings och en

[28]) EHRENSVÄRD, sid. 68.

Digitized by Google

qvinnoskapnad är så tydelig, som spädheten af ett blomster. Det fina äcklet" — ett uttryck som han sedan ändrade till "det fina, omogna, läckra" — "vid en ynglings teckning svarar emot det tysta, rysliga i en gubbes. Deremellan är högsta skönheten." EHRENSVÄRD svarar: Deremellan är högsta skönheten. De Greker visade på Jupiter aldrig ålderdomens märken. De satte på ett ansigte af mogna drag ingen skrynka, ingenting sjukt, men ett skägg, ett tjockt hår etc. etc. [29]). Det är sålunda den *mogna* åldern, hvilken EHRENSVÄRD finner vara den skönaste. WINCKELMANN hade visserligen öga för "det fina, omogna, läckra" i ynglingagestalten, ty han anmärker, att i den manliga gestalten har naturen fulländat sin bildning, följaktligen noga bestämt de enskilta delarna; i den ungdomliga deremot är delarnes bildning lemnad osäker emellan växande och fulländning [30]); men det var just deri, som han såg denna ålders företräde. Af flera uttryck, hvilka liksom ofrivilligt undsluppit honom till förmån för den manliga skönheten, tyckes han dock hafva haft en känsla af sin orättvisa mot denna senare, men hans grundsats, att skönheten skulle vara obetecknad, hindrade honom att erkänna henne.

[29]) EHRENSVÄRDS svar på THORILDS anmärkningar, tryckta i v. BESKOWS ofvannämda afhandling, sid. 273—274.

[30]) WINCKELMANN, Band VII, sid. 107.

Digitized by Google

Jemför man de högsta grundsatser för den antika skönheten, hvilka EHRENSVÄRD och WINCKELMANN uppställde, med dem som senare skönhetslärare antogo, så träder rikhaltigheten af EHRENSVÄRDS i en ännu klarare dager. LESSING uppställde emot WINCKELMANN *skönheten* som den bildande konstens högsta lag hos Grekerna. Denna uppfattning strider ingalunda mot WINCKELMANNS åsigt. Väl säger WINCKELMANN uti afhandlingen om härmningen af antiken, att "ädel enfald och lugn storhet" äro de allmänna och förnämsta kännetecknen på grekiska mästerstycken; deremot finner man i fjerde kapitlet af hans "Trattato Preliminare" uttryckligen nämdt, att skönheten är den bildande konstens grundlag och slut-ändamål, samt att Greken sträfvade efter skönhet i alla dess delar [31]). Man kan derföre säga, att WINCKELMANN, liksom LESSING, gjort skönheten till konstens högsta grundlag; men hans bestämning, att den består uti lugn storhet, är, trots dess sanning, dock ensidig, alldenstund många äfven af antikens förnämsta konstverk derigenom nedsättas. EHRENSVÄRDS högsta grundlag för konsten var att välja den friska och fullkomliga naturen samt med naivitet härma och afskildra den. Skärskådar man närmare denna grundlag, skall man finna, att i den inrymmas icke blott

[31]) WINCKELMANN, Band VII, sid. 100.

Digitized by Google

WINCKELMANNS och LESSINGS grundsatser, utan äfven HIRTS "karakteristiska" och SCHILLERS "naiva" [32]). Ty då konstnären väljer det friska och fullkomliga, har han på samma gång valt det *sköna;* uti fullkomlighet ligger harmoni och måtta, således hvad WINCKELMANN menade med sin *lugna storhet,* men här utan all ensidig inskränkning, ty "måtta" bemärker blott ett *lagom* i sinnesrörelsernas framställning och icke deras fullkomliga undertryckande, hvadan sålunda äfven HIRTS princip här får sin rätt. SCHILLERS "naiva" ligger uttryckt i definitionens ordalydelse.

Jemte enheten, enkelheten och idealiteten finner WINCKELMANN uti den antika skönheten ännu en egenskap: *gratien.* Den är uttryckets och handlingens själ, och af gratie gifves det i de gamles konst tvenne slag. Den ena är, liksom den himmelska Venus, af högre börd, bildad af harmonien, evig och oföränderlig som harmoniens lagar; hon är sig sjelf nog, bjuder icke ut sig, utan vill uppsökas; hennes väsende är alltför sublimt för att kunna fullständigt i sinnlig bild framstå. Den an-

[32]) v. BESKOW, o. a. st. sid. 231, fäster uppmärksamheten på detta förhållande uti följande ord: "Märkligt är emellertid, att uti EHRENSVÄRDS gränsbestämning inrymmas icke allenast de tre öfriga, här ofvan anförda: "den lugna storheten", "skönheten" och det "karakteristiska", men äfven SCHILLERS för antik konst angifna grundton, "det naiva."

Digitized by Google

dra gratien åter är en tidens dotter, en ledsagarinna åt den första; hon stiger ned från sin höghet och delgifver sig mildt, utan förnedring, åt dem, hvilka på henne fästa ögat; utan att sträfva efter att behaga, vill hon dock icke vara förbisedd. Den högre gratien finner man hos FIDIAS och POLYKLET, den senare hos APELLES och PRAXITELES [33]). Uti en särskilt uppsats om gratien behandlas hon som en egenskap hos menniskan. Hon säges vara det "förnuftigt behagliga" ("*das vernünftig Gefällige*"), en skänk af himlen, dock endast som anlag, hvilket genom uppfostran kan utbildas. Det erfordras uppmärksamhet och flit att höja naturen till den *rätta grad af lätthet* uti alla de handlingar, i hvilka den har att visa sig, allt efter den talent som en hvar ägér; — en förklaring, som är något begripligare än den nyssnämda, att gratien är det förnuftigt behagliga. Hvarje handling blifver genom gratien angenäm, och i en skön kropp har hon stor makt. Uti konstverk tillkommer hon blott menniskofiguren samt ligger icke blott i det väsentliga, såsom ställning och åtbörder, utan äfven i det tillfälliga, såsom prydnader och klädnaden. Endast hos de antika skulpturverken finner man denna egenskap [34]).

---

[33]) WINCKELMANN, B. VII, sid. 130—131.

[34]) WINCKELMANN: "Von der Gratie in Werken der Kunst." Band I, sid. 217.

Digitized by Google

Att EHRENSVÄRD icke anmärker de båda olika slagen af behag, den stränga och den sköna stilens behag, är mindre underligt, då den konsthistoriska ståndpunkten icke är hans; underligare är, att han så sällan omnämner behaget, samt att det lilla, han derom har att säga, lider af motsägelse.

Hans yttranden om behaget kunna på följande sätt sammanställas. De folkslag, heter det, hvilka framställt Gud i annan gestalt än menniskoskapnaden, hafva icke gjort rätt; ty de hafva derigenom fråntagit honom egenskapen att vara vacker, och "det första man bör uppväcka för Gud hos menniskan är *behaget*" [35]). Här synes det som vore behaget den *själsstämning,* hvilken det vackra eller det sköna — af dessa uttryck begagnar EHRENSVÄRD ofta det ena för det andra — nödvändigt uppväcker hos åskådaren. Vidare säges det: "menniskan finner ingenting annat skönt, än det som i första känslan lofvar ett godt", och ett sådant ting "äger behag." "Om äfven alla ting i naturen vore sköna, kan menniskan icke kalla dem alla sköna, ty hon är icke född att begripa alla ting; och det är icke i alla ting hon finner behag, ty behag kommer af begär [36]). Om med "*begär*" på detta ställe menas menniskans behof att i allt finna ett godt,

[35]) EHRENSVÄRD, sid. 57.

[36]) EHRENSVÄRD, sid. 60—61.

Digitized by Google

en nytta, och det således har afseende på hvad som på annat ställe kallas "de rena behofven i menniskans natur", hvilka af det sköna tillfredsställas: så är begärets mål det sköna, och att detta lofvar ett godt är dess *behag*. Efter denna uppfattning vore behaget en nödvändig *egenskap* hos skönheten, men en sådan, genom hvilken det sköna vänder sig till åskådaren och införlifvar sig med honom. Dermed kan således ganska väl förlikas den ofvannämda åsigten, att behaget är en af det sköna väckt stämning hos åskådaren; det är nemligen både en egenskap hos föremålet och dettas intryck på åskådaren; det är uttrycket för det i all skönhet tillvarande väsentliga förhållandet emellan objekt och subjekt: en uppställning, som påminner om den förklaring af behaget, hvilken den nyare estetiken lemnat [37]). Men fastän denna mening utan hårdragning kan inläggas i EHRENSVÄRDS ord, torde det dock vara tvifvelaktigt, om han verkligen hyst densamma. Omedelbart efter det nyss anförda stället säger han, att "nordiska ansigten uppväcka ett häftigare begär och äga ett mera behag" [38]). Då det nu är dessa ansigten, hvilka EHRENSVÄRD företrädesvis anser vara täcka eller hafva den vackra oredan, som leder sinnet att känna

[37]) Jfr VISCHER, o. a. st. §§ 72—73.

[38]) EHRENSVÄRD, sid. 61.

Digitized by Google

mycket och begripa ingenting; så synes tydligt, att han här med behag icke förstått annat än det retande. — Af allt detta visar sig dock, att EHRENSVÄRD, trots den djupare mening som i hans ord kan inläggas, likväl med mindre klarhet än WINCKELMANN fattat behagets begrepp. Den senare har visserligen, för att framställa sin åsigt, begagnat mindre lyckligt valda uttryck; men hans förtjenst är det dock att hafva angifvit skilnaden emellan den gratie, som tillkommer skönheten i högre mening, och den lägre, mera sinnliga gratien; äfvensom hans afhandling om detta i skönhetsläran så vigtiga begrepp innehåller månget frö, som man sedan hos SCHILLER finner utveckladt.

Om det skönas underarter och flera af de vigtigare estetiska begreppen finnes ingenting hos WINCKELMANN, af det skäl, att han aldrig tänkte på att lemna någon fullständig konst-teori. Endast om smak utlåter han sig något vidlyftigare, ehuruväl han icke kan sägas hafva uppfattat den djupare än EHRENSVÄRD uti dennes lika enkla som djupsinniga förklaring. Förmågan af känsla för det sköna i konsten är hvad WINCKELMANN kallar "god smak." Himlen, säger han, har gifvit denna känsla åt alla förnuftiga varelser, men den blir död utan bildning och undervisning. Fastän alla göra anspråk på att äga smak, är den dock menniskan skänkt i högst

Digitized by Google

olika grad, och hos många finnes den i så ringa mån, att de tyckas af naturen hafva blifvit förbigångna vid den allmänna utdelningen. Smakens verktyg är det *yttre* sinnet; men endast i det *inre* har den sitt rätta hem. Det förra måste vara *riktigt*, det senare *känsligt* och *fint*. Det yttre sinnets eller ögats riktighet består deruti, att det förmår bemärka föremålens sanna storlek, gestalt och färg. Det inre sinnet är föreställningen om och bildandet af de genom det yttre sinnet emottagna intrycken, eller, med andra ord, känslan (Empfindung). Detta sinne måste vara snabbt i uppfattning, ty de första intrycken äro de starkaste; det måste vara fint, snarare än häftigt, ty det sköna består i delarnes harmoni, och delarnes fullkomlighet yttrar sig som ett sakta stigande och sjunkande, hvilket följaktligen med jemnhet verkar på vår känsla, så att känslan och njutningen af det sköna är mild och ljuf som den fallande daggen, icke häftig som ett störtregn; slutligen bör det inre sinnet kunna skapa sig en liflig och tydlig bild af det i det yttre åskådade sköna [39]). Denna utveckling torde icke allenast uppvägas, utan i mycket öfverträffas af EHRENSVÄRDS korta förklaring: "smak är känslan af naturens aldra hemligaste sanningar" [40]).

[39]) WINCKELMANN, Band I, sid. 238—251.

[40]) EHRENSVÄRD, sid. 71.

Digitized by Google

Dels inskränkes icke smaken genom denna förklaring ensamt till uppfattningen af det sköna i konsten, dels angifver den med större klarhet smakkänslans innehåll, ty med naturens aldra hemligaste sanningar menas här så väl "det fullkomliga, det sköna, i allt färdiggjorda", hvilket naturen sträfvar efter och i stort taget alltid uppnår, som ock hemligheten af detta måls uppnående. Känslan af detta är skönhetssinne eller smak. Smaken är likväl icke derföre skapande; men den gifver ledning åt skaparkraften, i det den lärer det rätta måttet; hvilken tanke EHRENSVÄRD sålunda uttrycker: "Geni är styrkan af saken, smak är proportion af saken" [41]).

Efter denna jemförelse mellan EHRENSVÄRDS och WINCKELMANNS åsigter om skönheten i dess allmänhet, återstår att tillse, hvad de yttra om konsten och de olika konsterna.

I början af sin konsthistoria uttalar WINCKELMANN i största korthet en åsigt om konstens ursprung, hvilken äger en i ögonen fallande likhet med EHRENSVÄRDS. De första frön till konst, heter det, hafva uppkommit genom ett slags nödvändighet; ty konsten liksom poesien är hos folken en dotter af nöjet, och nöjet är, som erfarenheten lä-

[41]) v. BESKOW o. a. st. sid. 278; EHRENSVÄRDS svar på THORILDS anmärkningar.

Digitized by Google

rer, lika så nödvändigt för menskligheten som andra ting, utan hvilka den icke kan bestå [42]). EHRENSVÄRD gifver följande förklaring: Hvad som sätter menniskan i rörelse är hennes behof, icke ett solgrand mera. Behofven odla först upp de angelägnaste organerna, de fem sinnena och kroppens härdighet, samt sedan de finare, inbillningskraften och eftertanken. Först då menniskan tillfredsställt de behof, som kunna få sin klass bland mödorna eller de *nödvändiga* behofven, och hvartill tarfvas de angelägna organernas uppodling, kan hon, derest i öfrigt klimatet det medgifver, äga råd till upptäckande af *glada* behof i naturen, hvilka föranleda de finare organernas uppodling. Dessa glada behof äro lika nödvändiga som de förstnämda, åtminstone för folkslag som bebo "lagoma" klimater, ty der ger en lindrig möda en lindrig hvila, och då måste i denna hvila ännu göras arbeten för att undgå ledsnaden [43]). Deraf beror all kultur och således äfven konsten.

Så väl EHRENSVÄRDS åsigt, att konsten har sitt ursprung ur behofven, som WINCKELMANNS, att den är en dotter af nöjet, påminna om den då allmänt herrskande föreställningen, att konsten har till ändamål att förnöja och upplysa. Det är först den

[42]) WINCKELMANN, Band VII, sid. 44.

[43]) EHRENSVÄRD, sid. 87—89.

Digitized by Google

nyare konstbetraktelsen som visat att konsten är sitt eget ändamål. WINCKELMANN har emellertid endast i förbigående framställt sin sats. Hos EHRENSVÄRD deremot är läran om konstens ursprung fullt genomtänkt, och på den grundar sig hela hans system. Såsom yttersta skäl, hvarföre något är skönt eller hvarföre det i konst bör framställas, finner man honom ofta anföra, att det "tillfredsställer de glada behofven i menniskans natur" eller att det "förer nytta med sig." Dertill kommer, att EHRENSVÄRD icke fattar konstens ofvannämda ändamål i samma krassa mening som samtida tänkare och såsom den af WINCKELMANN uppfattades i dennes uppsats om allegorien, utan han inlade uti denna uppfattning en tanke som ställer honom närmare nyare skönhetslärare. Det glada behof, som konsten tillfredsställer, är nemligen, enligt EHRENSVÄRD, det i menniskans innersta liggande och ur hennes stora sammanhang med hela naturen härflytande behof att framför allt älska det fullkomliga, det sköna och det i stort färdiggjorda. Konsten är icke då en ofri tjenarinna åt något utom densamma liggande, utan ett verkliggörande af menniskans begrepp; den är det, medelst hvilket menniskan i åskådlig form för sig framställer sitt eget väsende. Förtigas bör dock icke, att ställen finnas, der EHRENSVÄRD icke är denna uppfattning trogen, tagande

Digitized by Google

nytta och behof i deras helt vanliga bemärkelse, såsom då han förklarar lejonets skönhet deraf att det är "det mest nyttiga af alla djur" [44]).

De sköna konsterna äro, enligt WINCKELMANN, byggnadskonst, måleri och bildhuggeri. Det var för honom icke skäl att nämna flera, då han endast med dessa tre uti sin konsthistoria sysselsätter sig. — På frågan: hvilka äro de fria konster? svarar EHRENSVÄRD: "byggnaden, målningen och bildhuggeriet", samt tillägger poesien, hvilken han dock skiljer från de andra, emedan till begreppet af konst hörer ett begrepp af "handtverk", och af detta är i poesien så litet, att det snarare bör kallas "en skicklighet." Om musiken nämner han icke ett ord, och skälet till hans tystnad har man funnit deri, att han icke i musiken, såsom i den bildande konsten och poesien, kunde bevisa antikens företräden framför de nyare [45]).

WINCKELMANN har skrifvit en afhandling om *byggnadskonsten hos de gamle*, ett arbete af rent historisk art, hvarest han afhandlar materialet, byggnadssättet, byggnadens form, dess delar och prydnader; men hvilket icke lemnar något bidrag till byggnadskonstens estetik. I WINCKELMANNS öfriga verk påträffar man dock några anmärkningar rö-

[44]) EHRENSVÄRD, sid. 63.

[45]) v. BESKOW, o. a. st. sid. 267 noten.

Digitized by Google

rande detta ämne. En byggnadsskönhet, heter det, består förnämligast i proportion, ty endast och allenast genom en sådan, äfven utan alla sirater, kan byggnaden blifva och vara skön; då siraternas användande tilltog, förföll konsten och det hela fick en karakter af litenhet. Han anser byggnadskonsten hafva senare än skulptur och måleri hunnit någon fulländning, emedan den är mera *idealisk;* och detta bevisar han sålunda: byggnadskonsten har icke som de andra konsterna funnit före sig något naturföremål, hvilket den kunde efterhärma, utan har kommit till sina reglor genom många slutledningar och nödgats söka dessas fastställande af det allmänna bifallet. Han antager till och med att vissa lagar för proportion äro hämtade från menniskokroppen, samt att byggmästaren lånat dessa af bildhuggaren [46]). Ehrensvärd nämner väl icke uttryckligen, att byggnadskonstens skönhet beror af proportionen; men en fordran på proportion innehålles i hans bestämning, att en byggnad bör vara verkställd efter menniskans sanna behof i ett friskt tillstånd samt efter fasthetslagarne för trädet, hvilket senare han anser som byggnadskonstens naturförebild. I kritiken öfver Peterskyrkan heter det dessutom: "våra behof taga oss sjelfva till skala, deraf följer, att rum hafva vissa proportioner och

[46]) Winckelmann, Band I, sid. 261—262; II, sid. 82, 443.

Digitized by Google

kunna gifvas äfven för stora som för små; ögat har sin regel deri, att det har i sin natur menniskans behof." Vidare fordrar han till en byggnads skönhet "ett slags städning i smådelarne, för att visa ögat en färdiggörelse"; hvarest med smådelarne förmodligen menas de s. k. "arkitektoniska lederna" [47]). Den hufvudsak, hvaruti båda sammanstämma, är sålunda proportionens vigt och betydelse. I fråga om arkitekturens naturförebild hafva de deremot olika meningar. EHRENSVÄRD uppställer trädet som en sådan; WINCKELMANN synes snarare benägen att anse menniskokroppens proportioner såsom förebild för enskilta delar, om just icke för det hela. Båda åsigterna kunna sägas innehålla en viss sanning, ehuruväl båda på samma gång äro skefva; ty, medgifvande riktigheten af det påståendet, att naturförebilder kunna hafva en dunkel inverkan på arkitekturens utbildning, torde det dock vara sannolikast, att, som HOFFSTADT säger, "byggnadsstilens sammanhang med naturbilder beror deruppå, att de hafva en gemensam rot i *geometrien*" [48]). Det är emellertid på åsigten, att trädet är byggnadskonstens mönster, som EHRENSVÄRD grundar sin teori. Ur denna synpunkt angifver han hvad som är styggt, fult, täckt och vackert i ett hus; men

[47]) EHRENSVÄRD, sid. 76—80.

[48]) HOFFSTADT, *Gothisches Abcbuch*, X.

Digitized by Google

ledes dervid in uti den ensidigheten, att så godt som alldeles fördömma hvalf och dermed äfven götiska byggnadsstilen. Märkligt är att jemföra de båda konstdomarenas åsigter om S:t Peterskyrkan i Rom, hvars fel EHRENSVÄRD så förträffligt angifvit i sin "resa till Italien"; men hvilken WINCKELMANN kallar "den skönaste byggnad i verlden" och söker, fast föga öfvertygande, att försvara mot anmärkarne.

Efter sin tids bruk sammanfattar WINCKELMANN *bildhuggeri* och *måleri* under benämningen de "tecknande konsterna." Han angifver väl, att de arbeta i olika material, men han undersöker icke den i konsternas eget väsende liggande skilnaden dem emellan. En dylik undersökning finner man icke heller hos EHRENSVÄRD. Skulpturen är den konst, uti hvilken den grekiska andan renast uttalar sig; den var också både för EHRENSVÄRD och WINCKELMANN den företrädesvis sköna konsten. WINCKELMANN röjer detta redan uti den ställning som han intog till sin tids konststräfvan. En tid bortåt hade nemligen målarekonstens grundsatser blifvit använda på skulpturen, och mot detta missbruk uppträdde WINCKELMANN med stor kraft; bland alla konstnärer är BERNINI den, till hvilken han oftast tadlande återkommer. Nu tyckes det

Digitized by Google

visserligen, som om WINCKELMANN, till förekommande af dessa konsters hopblandning, hade bort undersöka, hvarest gränsen emellan dem båda går; men det var icke så mycket hopblandningen, utan fastmera måleriets öfvervägande inflytande, hvarmed han var missbelåten. Antiken kunde dessutom icke här tjena honom till ledning; hos de gamle var det i sjelfva verket bildhuggeriet som bestämmande inverkade på målningen, och en sådan uppfattning af måleriet låg äfven WINCKELMANN närmast. Om han också icke uttryckligen föreskrifver, att måleriet bör behandlas och bedömmas efter skulpturens grunder, så har han dock gifvit anledning till en sådan åsigt, och ställen i hans skrifter kunna uppsökas, hvilka tala för densamma. En liknande uppfattning finner man hos EHRENSVÄRD. Detta kan förklara en egenhet, som hos båda röjes och hvilken vid första påseendet tyckes stå i strid med denna förkärlek. Då nemligen WINCKELMANN i en af sina uppsatser ordar om konsternas skönhet, har han åtskilligt att säga om målning, men så godt som intet om skulpturen, och öfverhufvud talar han i sina arbeten obetydligt om denna konsts allmänna del. EHRENSVÄRD har ett kapitel om "målning" och ett annat om "ämnen för målning och bildhuggeri"; men nämner icke något särskilt om bildhuggeriet. Skälet är troligen detta: i den allmänna

Digitized by Google

teorien för det sköna hafva båda haft antiken och dermed hufvudsakligast bildhuggeriet för ögonen, så att de i den särskilta konstläran haft föga mera att säga om denna konst. Det låg dessutom icke i deras uppfattning af det sköna och konsten någon nödvändighet att skarpt afsöndra dessa båda konster från hvarandra, men väl att draga måleriet så mycket som möjligt inom skulpturen.

Följande är det hufvudsakliga af hvad man hos WINCKELMANN anträffar om målning. Den är yngre än bildhuggarkonsten, ty det faller menniskan förr in att forma en figur än att teckna på en yta; den blef äfven senare bragt till någon fullkomlighet, emedan den icke i samma grad som bildhuggeriet, blef använd i religionens tjenst. Den befordrades hufvudsakligen af de gamles smak att hafva målade väggar. Målarekonstens skönhet består såväl i teckning och komposition som i kolorit, ljus och skugga. Teckningen är måleriets hufvudsak, dess första, dess andra och dess tredje; på teckningens förtjenst är skönheten sjelf proberstenen, ty hvad som afviker från den sköna formen, kan väl kallas lärdt, men icke skönt. Det är i synnerhet med hänseende till teckning, som äfven de största nya målare lemna mycket öfrigt att önska. Kompositionen bör vara *vis*, så att taflan visar en församling af hyfsade och visa, ej af vilda och upp-

Digitized by Google

bragta personer; vidare bör den vara *grundlig,* så att allt onyttigt och tomt derifrån förvisas, och bifigurerna icke synas som ympqvistar, utan som grenar af stammen; slutligen bör konstnären undvika att upprepa samma handlingar och ställningar. Koloritens skönhet uppstår genom ett flitigt utförande; konsten att fördela ljus och skugga bör målaren lära af naturen, hvilken gradvis öfvergår från det ena till det andra, hvarföre han icke bör följa den af många målare antagna grundsats: "motsatta ting synas bättre om de ställas vid sidan af hvarandra." Men huru vigtig teckningen än är, så kunna så väl teckning som kolorit med öfning lätt inläras; perspektiv och komposition åter grunda sig på gifna lagar; och derföre äro de alla mekaniska. Måleriets högsta mål är att framställa ting som icke äro sinnliga, att i uppfunna bilder framställa begrepp, ty sanningen, så älskvärd den är i sig sjelf, behagar mera om den är klädd i en fabel, och vårt förstånd fäster blott uppmärksamhet vid det som ej den första blicken upptäcker, gående förbi det som är klart som solen. Denna art af målning är den allegoriska. Af den finnes hos Grekerna två slag. Högre allegoriska bilder äro sådana, uti hvilka ligger en hemlig betydelse af fabelhistorien, eller i hvilka de gamles verldsvisdom bildar innehållet; såsom exempel anföres ett barn, bortfördt i Auroras

Digitized by Google

armar, för att beteckna ett barn som dör i blomman af sin ålder. Lägre allegoriska bilder äro personifikationer af dygder och laster. De gamle visste att i sina allegorier inlägga en ädel enfald, tydlighet och känsla af det passande, hvilka egenskaper icke ofta finnas hos de nyare, ehuru dock några bland dem, såsom RUBENS, utmärkt sig i allegorisk målning. Den vanliga eller icke allegoriska historiemålningen står lägre än den allegoriska, ty äfven om den höjer sig öfver naturen och gifver ett ädelt uttryck åt lidelsen, så är den dock en härmning, fastän en *vis* härmning af naturen. Samma förhållande är med porträttmålningen. Den egentliga historiemålningen skiljer sig från landskapsmålningen endast derigenom, att den uttrycker lidelserna hos de handlande personerna. För öfrigt är det nöje, som betraktandet af landskaps-, frukt- och blomster-målningar skänker, ett blott sinnligt. WINCKELMANN medgifver likväl, att de nyares målning har vissa företräden framför de gamles [49]).

Målning, säger EHRENSVÄRD, är en prydnad, d. ä. en ordning för ögat; dess bestämmelse är att pryda den tomma väggen; deraf dess natur. Då den friska menniskofiguren är den vackraste prydnad i naturen, så bör målaren helst välja dessa

[49]) WINCKELMANN, Band I, sidd. 50, 156, 264—269; II, sid. 467; IV, sid. 40.

Digitized by Google

figurer för att af dem sammansätta sin tafla, och en sådan tafla utvisar ett ämne, en händelse, och kallas historietafla. Men man har ingalunda gjort nog med att framställa ämnet, utan, emedan taflans första skyldighet är att pryda, så bör den, och det är det vigtigaste, så sammansättas, att den äger en ordning för ögat. Man måste laga att sammansättningen utgör ett vackert mönster, hvarmed menas "en viss städning för ögat af de ting taflan består utaf, så att dessa hafva en viss storlek, ett visst afstånd ifrån hvarandra, ett visst afstånd så tillsägandes ur taflan och ett visst afstånd inom taflan." Häraf göres nödvändigt att icke i allt följa naturen; "den bör följas i ett stort och frångås på ett stort sätt." Som exempel anföres bas-reliefens kompositionssätt. Beträffande de ämnen, hvilka målaren och bildhuggaren skola behandla, anser EHRENSVÄRD, att för det första böra sådana väljas, som alla känna; ty första nöjet är förloradt, om en tafla skall uttydas; och vidare sådana, som föra med sig nytta, således "landets religion och förfäders dygder" [60]).

Af det anförda synes, att ingen bestämning är af EHRENSVÄRD angifven, hvilken icke nästan lika mycket tillkommer bas-reliefen som målningen, och från den förra lånar han det enda i kapitlet

[60]) EHRENSVÄRD, sid. 81—84.

Digitized by Google

förekommande exempel. Största vigten lägger EHRENSVÄRD på komposition och är här på rätt väg till uppfattning af måleriets egendomlighet. Men att han icke funnit den, visar hans åsigt om färgen. I hela kapitlet finnes intet ord om färgen och dess betydelse i en tafla. Endast vid frågan om det sköna i dess allmänhet säges i förbigående, att färg liksom ord är det minst angelägna i en sak, de äro båda bedrägliga och kunna bedraga, ehuru man vid båda i allmänhet fäster mycket värde, emedan de äro de första som tagas emot af känslorna och gifva således första nöjet [81]). Färg tages här i dess motsats till teckning, och EHRENSVÄRD vill genom det anförda yttrandet angifva teckningens afgjorda företräde framför färgen; men han uraktlåter att framhålla den vigtiga och sjelfständiga roll färgen spelar inom målarekonsten. Detta tyckes emellertid ådagalägga, antingen att han icke fattat, eller icke velat fatta denna konsts rätta väsende. Det kommer nemligen uti måleriet förnämligast an på det helas sammansättning, såsom EHRENSVÄRD riktigt har bemärkt, men uti den enskilta figuren träder formskönheten i bakgrunden för en genom färgernas verkan framkallad ny art af skönhet. Att bedömma målade figurers skönhet efter måttstocken af antika bildverk, blir derföre

[81]) EHRENSVÄRD, sid. 65—66.

Digitized by Google

alltid skeft. På sådana omdömen finner man dock hos WINCKELMANN många exempel. Dessutom funno båda, EHRENSVÄRD så väl som WINCKELMANN, skönheten nästan uteslutande uti menniskogestalten, det vill säga *der*, hvarest skulptören företrädesvis ser den. Sålunda nämner EHRENSVÄRD menniskan såsom rätta "ämnet" för målning, och den enda målning, som han omtalar, är historiemålning. Äfven WINCKELMANN, om man afser från hans besynnerliga och endast af tidsinflytandet förklarliga åsigter om allegorisk målning, fäster sig hufvudsakligen vid historiemålningen; hans, lindrigast sagdt, underliga yttrande om landskaps- och stillebens-målningar — ämnen, hvilka EHRENSVÄRD är försigtig nog att icke omnämna — visa, att han icke för dem hyste någon särdeles stor aktning. Den öfvervägande vigt som båda lade på teckning, WINCKELMANNS bestämning att kompositionen skall vara *vis*, hans ofvan (sid. 33) anförda åsigt om färgens betydelse, samt det att EHRENSVÄRD icke angifver någon skilnad emellan måleriets och basreliefens kompositionssätt, kunna ytterligare tjena till bevis på bådas förblandning af lagarna för dessa begge konster. Knappast behöfver påpekas, att EHRENSVÄRD, fastän sjelf allegorisk tecknare, aldrig skulle hafva kunnat hylla WINCKELMANNS åsigt om de allegoriska målningarnes företräde, om icke för

Digitized by Google

annat, så derföre, att den står i strid med hans lära, att man icke skall behöfva uttyda en tafla.

Man har ofta under fortgången af denna framställning haft tillfälle att iakttaga såväl EHRENSVÄRDS som WINCKELMANNS förkärlek för den antika konsten; denna förkärlek utgör just det egendomliga i den för begge gemensamma ståndpunkten. "Att tala om teckningskonsten hos Grekerna" — så börjar WINCKELMANN sin framställning af de gamles konst — "är detsamma som att tala om skönheten i alla dess delar" [52]). På ett annat ställe säger han: "Tag det skönaste ansigte i nyare målningar, och ni skall nästan alltid känna till någon person som är skönare; men nästan alla Grekernas mynt visa hufvuden som äro af fullkomligare form, än vi finna i naturen. Den som icke har lärt känna antikens bästa verk, må icke tro att han vet hvad som i sanning är skönt" [53]). Vid hvarje jemförelse, som han anställer emellan de gamle och de nyare, utfaller omdömet till förmån för de förstnämde, och berömmer han någon nyare konstnär, så sker det på grund af dennes lyckade försök att efterlikna de gamle.

---

[52]) WINCKELMANN, Band VII, sid. 100.

[53]) Ib. Band I, sid. 10—11. Dessa ord kunna äfven tjena som bevis på WINCKELMANNS ensidiga uppfattning af det moderna måleriet.

Digitized by Google

Ehrensvärd förklarar, att det endast är antiken som arbetat i den "ideala stilen"; men de moderna i en låg stil eller i en mer eller mindre till den ideala sig närmande, men dock alltid låg stil. "Antiken har haft stil, de moderna dels hatat, dels icke kunnat få." Och det är stilen ensamt som skiljer antikt från modernt; skickligheten i utarbetandet gör det icke; ty de nyares arbeten äro lika skickligt gjorda som antikens; men just det, att man fästat sig vid skickligheten och icke tänkt på stilen, är orsaken till trätan, om antiken eller det moderna har företrädet.

Ehrensvärd lemnar obetingadt detta företräde åt antiken; "ty vore det blott en grekisk krukomakares kladd, så är alltid der för ögat synbart det angelägna af saken." Öfver alla målare från Giotto och Cimabue uttalar han det omdöme, "att de målat uti en stil som strider emot ett sannt lagom, emot ett ädelt och emot ett friskt" [54]), Rafael icke ens undantagen, ty han "har en öfverdrift, icke i ett starkt, men i ett godt" [55]). Skilnaden emellan de gamle och de nyare sammanfattar han uti orden: "de förra hafva haft smak, de senare hafva sökt smak" [56]). Promemorian till Gustaf III

[54]) Ehrensvärd, sid. 74—75.
[55]) Ib. sid. 73.
[56]) Ib. sid. 85.

Digitized by Google

redogör för flera af de enskilta punkter, uti hvilka antiken öfverträffar de moderna.

Så prisa både WINCKELMANN och EHRENSVÄRD de gamles konst, men ingendera ifrågasätter, att äfven den nyare konsten kan hafva sin rätt, kan hafva något egendomligt, som förklarade dess olikhet med antiken, och på grund af hvilket den kan äga anspråk på att få sin skönhet betraktad ur annan synpunkt än den antika. Båda hade lärt begripa den gamla tiden och insågo dess olikhet med den nyare; men ingendera hade öga för den senares sanna väsende, och de erkände derföre icke något dess anspråk på sjelfständigt gällande rätt. Synnerligast var detta förhållandet med EHRENSVÄRD: den nyare tiden synes för honom knappast hafva varit annat än en karrikaturbild af antiken, en vanslägtad ättling af höga förfäder. Han förråder en verklig eller låtsad oförmåga att uppfatta allt, hvaruti den nya konst-andan egendomligast uttalar sig. Såsom redan blifvit nämdt, förbigår han med tystnad musik, landskaps- och genre-målning; götisk byggnadskonst fördömmer han alldeles, kallande den en "förskämd grekisk", — ett uttryck, som, med de många misstag det innehåller, visar hans vana att med grekisk måttstock mäta allt — och det är en yttring af samma uppfattning, då han om rimmet framställer den underliga åsigten,

Digitized by Google

att det begagnas af det skäl, att ju mer ett folkslag faller till tankspriddhet, ju mer behöfvas besynnerligheter att fästa tankarne vid ämnet [87]).

Både Ehrensvärd och Winckelmann anföra ungefär samma orsaker till konstens höga ståndpunkt i Grekland; men vid utredandet af dessa orsaker intager Winckelmann en historisk, Ehrensvärd en filosofisk ståndpunkt. Kanske förråder dock den senare en djupare insigt i menniskans och de menskliga samhällenas natur. "Klimatet bildar folkets seder, deras gestalt och färg", yttrar Polybius, och denna sanning ligger till grund för såväl Ehrensvärds som Winckelmanns förklaring. Luftstrecket, heter det hos den senare, yttrar sitt inflytande icke blott på folkets bildning, utan äfven på dess tänkesätt; uti varmare klimater finner man menniskor af en fullkomlig och hög skönhet, snarare än uti kalla; och, i hvad mån sättet att tänka kan bära färg af klimatet, ser man bland annat af Orientalernas fantasi, som öfvergår alla möjlighetens gränser, är eldig och varm som deras eget klimat. Dock inverka på sättet att tänka äfven uppfostran, författning och styrelse. Grekerna lefde under en ren och mild himmels inflytande, de utbildade sin kropp genom ständiga öfningar och fingo den stora och manliga konturen; med sorgfällighet undveko de

[87]) Ehrensvärd, sid. 69.

Digitized by Google

allt som kunde menligt verka på kroppens fullkomlighet, och derigenom vunno de en skönhet som öfvergår menniskans skönhet i våra dagar. Deras fria statsförfattning och deras seder gynnade konstens utbildning; ty genom friheten höjde sig hvarje borgares anda, höjde sig hela folkets tänkande som en ädel gren ur en frisk stam; sederna lemnade konstnärerna tillfälle att dagligen studera den sköna naturen i menniskan, hvilken alltid varit konstens och konstnärens förnämsta föremål [88]). EHRENSVÄRDS förklaring grundar sig på hans lära om konstens ursprung ur behofven. De vilda folken sörja endast för fyllandet af de nödvändiga behofven; de civiliserade äfven för de glada behofven; de förra bo i sådana klimat, der antingen en viss nöd riktar all omtanka på de allra första behofvens fyllande eller der en viss lycka gör all omtanka umbärlig. Endast i "lagoma" klimater, der något arbete gifver mycken vinst och någon möda mycken styrka i behåll, endast der kan man hafva råd till upptäckande af glada behof i naturen, och endast der kan konsten trifvas. Klimatet är sålunda smakens källa. Men icke endast klimatet, utan äfven lagstiftningen inverkar på smaken. Det första i lagstiftningen är sederna, och dessa utöfva stor verkan

[88]) WINCKELMANN, *Geschichte der Kunst,* Buch I, Kap. 3; jfr *Nachahmung,* B. I, s. 10.

Digitized by Google

på konsterna, ty "emedan sederna sätta första uppfostran i ungdomen, så hafva de antingen vant menniskan till ordning eller oordning, till allvar eller flärd." Konster och smak rätta sig sålunda efter seder och klimat. "Uti konsterna hafva de nationer visat största skicklighet, som inom sig haft den mesta ordning i seder; med mesta smak hafva konsterna gått hos de nationer som haft bästa klimatet" [59]). Dessa allmänna grundsatser finner man tillämpade på de gamles konst uti EHRENSVÄRDS förklaring af skilnaden emellan denna och den moderna konsten: "antiken är grekiska arbeten, eller grekiska arbeten imiterade af Romare; och det moderna är arbeten af nordiska folkslag, som left emellan Alperna och norra polcirklen" [60]). Härmed kan sammanställas yttrandet: "Grekernas företräde framför de nyare måste antingen haft sin källa i alla artisters blod eller i lagar och förordningar" [61]).

Då sålunda den antika konsten genom gynnsamma omständigheter vunnit den högsta grad af fullkomlighet, ledes tanken helt naturligt på frågan: kan den moderna konst-utöfningen hafva någon fördel af forntidens konst, samt i hvad mån kan den senare tjena till mönster? Denna fråga hafva

---

[59]) EHRENSVÄRD, sid. 87, 94; jfr s. 51.

[60]) Ib. sid. 85.

[61]) Ib. sid. 100.

Digitized by Google

WINCKELMANN och EHRENSVÄRD på olika sätt besvarat. DANZEL påstår visserligen, att WINCKELMANN icke hade för afsigt att utöfva inflytande på konsten; han ville icke hafva den antika konsten återupplifvad, utan endast erkänd. Han föraktar, säger DANZEL, den moderna konsten, och som bevis derpå anförer han ett bekant yttrande af WINCKELMANN [62]). Men man får icke af enskilta WINCKELMANNS yttranden låta förleda sig att uttala ett allmänt omdöme öfver hans åsigter. I sin afhandling om antik-imitation anbefaller WINCKELMANN konstnärerna att lära af antiken och söka efterlikna denna. Men äfven om man icke vill låta detta vittnesbörd gälla, antagande att WINCKELMANN under vistandet i Italien kommit till andra åsigter än dem, hvilka han uttalat i det nämda arbetet, som betecknar början af hans skriftställareverksamhet: så behöfver man dock icke läsa mycket i hans skrifter, för att finna, det han uppställer de gamle som mönster och visar huru de nyare konstnärer, som hunnit någon fullkomlighet, alla hafva studerat antiken. Det är väl sannt, att han icke skref sin konsthistoria med uttalad afsigt att upplifva

[62]) Die Neuern sind Esel gegen die Alten, von denen wir gleichwohl das Schönste nicht haben, und BERNINI ist der grösste Esel unter den Neuern, die Franzosen ausgenommen, denen man die Ehre in dieser Art lassen must." DANZEL o. a. st. sid. 127.

Digitized by Google

antikens konst; men lika säkert är, att i detta arbete ständigt framskymtar hans öfvertygelse, att endast i efterbildningen af de gamle ligger den nyare konstens räddning, äfvensom att han i grunden blef den åsigt trogen, som uttalades i början af den nyssnämda afhandlingen genom orden: "den enda väg för oss att blifva stora, ja oefterhärmliga, är att imitera de gamle." Skälet, hvarföre konstnären hellre bör studera antiken än naturen, finner han deri, att de gamles verk visa icke allenast en skön natur, utan mera än natur, en viss idealisk skönhet. Det är derjemte lättare, anser han, att upptäcka skönheten i grekiska statyer än i naturen, emedan man uti de förra finner förenadt hvad som i den senare är kringströdt. Och har en gång konstnären hunnit derhän, att den grekiska skönhetsregeln förer hans hand och sinne, så skall han, om han påträffar någon skönhet i naturen, veta att förbinda den med det fullkomligt sköna, och med hjelp af de för honom beständigt närvarande sublima formerna skall han blifva sig sjelf en regel [63]). Denna väg hade de förnämsta af medeltidens målare gått, och bland dem sätter WINCKELMANN flera ganska högt. Man kan derföre icke med skäl säga, att WINCKELMANN föraktade den nya konsten, äfven om han i ett anfall

[63]) WINCKELMANN, B. I, sid. 22.

Digitized by Google

af dåligt lynne öfver den tillåtit sig en speglosa. Hans ovilja afsåg dessutom närmast hans samtida; men äfven för dessa stod det ju öppet att, liksom RAFAEL och CORREGGIO, genom antiken lära sig hvad skönhet är.

Annorlunda är förhållandet med EHRENSVÄRD. Om honom kan med rätta sägas, att han föraktar den nyare konsten. Bevisen derpå äro redan anförda. Hela hans skildring af den antika konsten är för den moderna en af dessa speglar, uti hvilka man ser sin egen bild upp och nedvänd. Man finner ingenstädes, att EHRENSVÄRD uppmuntrat konstnären att härma de gamle; det skulle till ingenting tjena, ty enligt hans åsigt var ingen sann konst i vår tid möjlig. "Konsterna nu för tiden öfvas af nordiska folkslag; man känner konsternas nuvarande värden" [64]). I Norden kunde ju på grund af klimatet ingen konst trifvas. "Man kan icke begära en sann konst och en sann smak i nordiska klimater. Stora artister i Norden hafva sökt motsatsen häraf med stor styrka och stort geni i sina arbeten; men bevisat derjemte för sig sjelfva med en stor ära sanningen af ofvanstående anmärkning" [65]). Visserligen kan, menar EHRENSVÄRD, "genom lagstiftning fyllas hvad som tappas i klimater." Men

[64]) EHRENSVÄRD, sid. 51.

[65]) Ib. sid. 51 - 52.

Digitized by Google

ehuru klimatets stränghet i Norden, äfven om lagstiftningen vore god, icke skulle medgifva skönhet, så är det dessutom med lagstiftningen och seder uti nyare tider illa beställdt; "artister i våra tider ha en tung idé om skönt; vår lefnad, vår ro och den olika uppfostran vi hafva inom så många klasser af folk, förbjuder känslan om ett sannt; vi lefva sålunda i okunnighet om det rätt vackra i naturen, om det rätt sanna i ordning och om sann smak" [66]). Detta gäller icke blott de nordiska artisterna, utan äfven de sydliga, hos hvilka eljest, på grund af klimatet, konst vore möjlig; men förhållandet är hos dem icke bättre. "Den italienska skolan är en förstörelse, det är en ny byggnad på en gammal grundval" [67]). Endast yttrandet om Neapolitanarne, "att deras smak, upparbetad, vore den enda i Europa, som kunde blifva ideal" [68]), antyder en skymt af hopp om konstens pånyttfödelse. Under sådana förhållanden skulle det, synnerligast för de nordiska, föga gagna att efterhärma antiken; hellre då resignera på all konst. "I hvad tidehvarf eller land som helst man lefver, är man antingen Grek, Pers eller Schyth; Grek *kunde* Norden icke blifva, Pers borde den icke blifva; den borde derföre blifva,

[66]) Ehrensvärd, sid. 49.
[67]) Ib. sid. 101.
[68]) Ib. sid. 47.

Digitized by Google

hvad dess folkstam varit, Schythisk. Natur och klimat vore stränga, derföre borde seder och lagar vara det." Med Nordens klimat och seder kunde konsterna der aldrig blifva annat än "härmning och sminkverk, värdiga toilettens evigheter", och fara värdt vore, att detta lekande med snillesplitter från andras odling skulle alstra ett orangerilynne, undergräfvande den styrka och måtta, som vore vilkoret för Nordens bestånd [69]).

Sålunda, långt ifrån att som WINCKELMANN förorda antik-imitation, uppträder EHRENSVÄRD emot densamma. WINCKELMANN hade det bästa hopp om konstens framtid. EHRENSVÄRD förtviflade om en framtida konst i högre mening, om han än ansåg att konsterna kunde föras till ett *något större* ändamål än hvad de nu fylla i Europa, der de endast äro ett slags tålda sjelfsvåld och förbudna nöjen, som man stundom eftergaf; "men dertill fordrades att rifva ner berg och resa upp andra" [70]).

Samma olikhet röjer sig emellan båda såsom domare öfver moderna konstverk. EHRENSVÄRD såg endast med antikens öga; hans filosofiska undersökningar hade lärt honom, att hvarje organism var sjuk, hos hvilken endast ett solgrand var i olag; och som konstdomare tillämpade han denna grund-

[69]) v. BESKOW, o. a. st. sid. 220—221.

[70]) EHRENSVÄRD, sid. 103.

Digitized by Google

sats. WINCKELMANN uttalar visserligen ofta ganska stränga omdömen öfver nyare konstnärer; men i sina glada drömmar om en återlifvad antik konst, helsade han med hänryckning allt som i de nyares arbeten påminte om de gamle; hans lifliga själ glömde under denna hänförelse de egna teorierna, och, i strid med dem, utfärdade han intyg på fulländadt konstnärsskap, hvilket bland annat hans yttranden om RAFAEL MENGS kunna bevittna.

I styrkan af sin kärlek, i den uteslutande hängifvenheten åt den antika konsten liknar konstvännen EHRENSVÄRD den fordne riddaren, för hvilken ingen skönare qvinna fanns, än hans hjertas utkorade; men EHRENSVÄRD aktade för mycket hopens omdöme, för att som riddaren fälla lansen mot en hvar, som icke ville erkänna denna skönhet. WINCKELMANN är måhända mera retlig, mera ömtålig för andras omdömen, under det att å andra sidan hans kärlek icke har samma djup och samma bekymmerslöshet för följderna, icke är fullt så ensidig som EHRENSVÄRDS. Just uti *ensidigheten* af EHRENSVÄRDS kärlek för antiken ligger hans styrka och hans svaghet; man beundrar, man nästan häpnar öfver den förra, på samma gång som man lätt förstår och ursäktar den senare.

Om nu en sådan ensidighet i mindre mån kan tilläggas WINCKELMANN, så bemärker man hos ho-

Digitized by Google

nom ett fel af annan art. Hans lära om idealet röjer tydligen, att han lade hufvudsakliga vigten på *formen;* och det visar sig än tydligare i hans föreskrift att härma forntidens konst. Ty om man än antager riktigheten af den skilnad som han gör emellan eftergöra och efterhärma, i det att det förra uttrycker ett slafviskt fasthängande vid mönstren, det senare deremot kan antaga en annan natur och blifva något eget, så går dock i sjelfva verket allt ut på ett efterbildande af de genom Grekerna funna och uppfunna sköna formerna, och konstens väsende sättes sålunda hufvudsakligast i *formen.* Denna formalism är hufvudfelet i WINCKELMANNS skönhetslära; den innebär ett misskännande af konstskönhetens väsende; ty denna ligger icke blott uti formens skönhet, icke heller ensamt i innehållets, utan i den fullständiga sammansmältningen af båda. Den sanna konstformen är den, hvilken, skiljande det tillfälliga från det väsentliga, liksom i en brännpunkt samlar och framställer innehållets hela djup och hela rika mångfald. För att derföre en rik och stor form skall vara möjlig, måste innehållet vara rikt och stort. Denna sanning påträffar man hos EHRENSVÄRD, den utgör en grundtanke i hans estetik, och han framställer den på mångfaldiga ställen i olika vändningar. "Att det yttre är väl skapadt, bemärker att det inre är väl skapadt",

Digitized by Google

heter det på ett ställe; och på ett annat: "menniskan finner ingenting annat skönt, än hvad som i första känslan lofvar ett godt." Uttrycket: "på skapnaden ser man värdet af ett ting"[71]), skulle väl kunna tydas som ett erkännande af formens öfvervägande betydelse; men man besinne, att EHRENSVÄRD icke säger, det tingets värde utgöres af eller ligger i skapnaden, utan att värdet förrådes af skapnaden och att sålunda formen är det ovilkorliga uttrycket af innehållets större eller mindre haltfullhet.

De förnämsta punkter, uti hvilka en jemförelse emellan EHRENSVÄRD och WINCKELMANN i konstfilosofiskt hänseende kan ifrågakomma, torde nu vara skärskådade. Om WINCKELMANN synes förlora på denna jemförelse; om han vid sidan af EHRENSVÄRD tyckes sakna denna skarpa blick, som genast tränger till kärnan af saken, och i framställningen af sina tankar icke har dennes uttrycksfulla korthet och klarhet; om man således anser sig berättigad att i vissa hänseenden ställa honom lägre än EHRENSVÄRD, så sker dock detta med fullt erkännande af hans storhet inom det område, hvilket han sjelf företrädesvis betraktade som sitt. Såsom konsthistoriker, som ett förebud till den tid, hvil-

[71]) EHRENSVÄRD, sid. 66.

Digitized by Google

ken nu som bäst håller på att skapa former åt sitt innehåll, är hans ära oförvansklig och kan icke genom någon jemförelse nedsättas. Oförvansklig är äfven EHRENSVÄRDS ära, om än hans namn icke har samma strålvidd som WINCKELMANNS. Men på svenska litteraturens himmel, vid sidan af BELLMANS, THORILDS, KELLGRENS, LIDNERS, LEOPOLDS och fru LENNGRENS, strålar EHRENSVÄRDS namn, en klar stjerna i det Gustavianska tidehvarfvets karlavagn. Vore icke snillet en omätbar storhet, så skulle man i snillrikhet vilja ställa honom öfver de flesta, som ödet förlänat denna himlagåfva. Huru beundransvärd han är, finner man deraf, att sanningar, dem vår tids förnämsta tänkare framställt som nya, redan stodo klara för hans blick och påträffas i hans skrifter. Frånräknar man hans ensidighet, så stå till större delen som orubbliga qvar de lagar för skönheten, hvilka han på egen hand och utan hjelp af föregångare hade utgrundat. Med rätta kan Sverige vara stolt öfver detta snille, ty det är egendomligt svenskt. En ädel högsinthet, af gammalt en dygd som var inhemsk i Norden, går genom EHRENSVÄRDS hela lif och alla hans skrifter. Lik de gamle nordboer är han karg i ord, men vet att i det kort sagda inlägga skatter af djup visdom. Hela hans skriftställareverksamhet, så väl som hvarje enskilt punkt i hans verk, för-

Digitized by Google

råder att han är ett barn af den nation, som han sjelf så träffande karakteriserat; han utstakar alltid vidsträckta planer för sina arbeten, men han gör hellre utkast än han utförer; han ordnar icke med omsorgsfull hand tankarnes följd, anknytande den ena till den andra, utan hvarje tanke bryter fram som en blixt, skakande och belysande; sjelfva hans ensidiga kärlek för de gamles konst har i sig ett nordiskt lynne; den är en yttring af den gamla envisheten eller troheten, hvilket man nu vill säga. Men denna kärlek var endast konstvännens; den undanträngde icke hans kärlek till fosterlandet; han älskade sin nordliga, sin fattiga hembygd så varmt, så lifligt som någon; men han hade öppna ögon för sitt folks fel, och agade det, emedan han älskade det.

Så står EHRENSVÄRD i vår vitterhets häfder så antik och dock så svensk, en underbar bild, på hvilken kan tillämpas WINCKELMANNS ord om "Torson" i Belvedere: "Den första anblicken skall kanske icke låta dig upptäcka annat än en illa formad sten, men förmår du tränga in i konstens hemligheter, så skall du se ett af dess under, om du betraktar detta verk med lugnt öga" [72]).

[72]) WINCKELMANN, Band I, sid. 227—228.

Digitized by Google

Sedan Herr Böttiger läst af denna afhandling så mycket tiden medgaf, tillkännagaf Direktören, att då författaren, Docenten vid Lunds universitet, Filosofie Magistern Gustaf Ljunggren, var frånvarande, kommer belöningen att honom tillsändas.

Bland sexton skrifter i skaldekonsten hade Akademien tilldömt N:o 5, *Holofrin, skaldestycke i tvenne sånger,* andra priset. Som tiden icke tillät styckets meddelande i sin helhet, lästes valda ställen derur af Sekreteraren.

Då författaren till detta skaldestycke, läraren vid elementar-läroverket i Strengnäs, Filosofie Magistern Theodor Strömberg, varit förhindrad att infinna sig, skulle belöningen till honom öfversändas.

Samma belöning hade Akademien tillagt N:o 9, *Sång öfver Anna Maria Lenngren,* som upplästes af Herr Enberg.

Författaren, Herr Carl Ferdinand Alexander Holmström, framfördes till belöningens emottagande, hvarvid Ordföranden tolkade för honom Akademiens bifall.

Bland de öfriga skrifterna, af hvilka trenne, såsom inkomna efter den föreskrifna tiden, ej kunnat deltaga i täflan, hade Akademien funnit i N:o 10, *Barndomsminnen,* en varm känsla för naturens skönhet och den fridfulla barndomsverlden, uttryckt i ett ofta blomstrande språk, samt i N:o 2, *Israëls Engel,* en ren, stundom djupare stämning, förenad med en vårdad versbyggnad.

Det af Akademiens höge Skyddsherre förärade pris hade Akademien tillagt Professoren vid Upsala universitet, Magister Fredrik Ferdinand Carlson, med afseende å den af honom utgifna *Konung Carl X:s historia.*

Derjemte hade Akademien, med sin höge Skyddsherres nådiga tillåtelse, till Prosten och Kyrkoherden, Ledamoten af Kongl. Nordstjerne-Orden, Doktor Johan Börjesson öfverlemnat Aka-

Digitized by Google

demiens stora medalj i guld, med afseende å hans förtjenstfulla behandling af fosterländska ämnen för skådebanan.

Akademien hade jemväl tilldelt sin mindre skådepenning i guld åt Herr RICHARD DYBECK, för hans berömliga verksamhet i afseende på vården och upplifvandet af fäderneslandets fornminnen i sång och runskrift.

Den minnespenning, Akademien detta år låtit pregla, ägde till föremål Landshöfdingen, vice Presidenten och förste Arkiatern URBAN HJÄRNE. Åtsidan föreställer hans bröstbild med omskrifna namn och titel. Å frånsidan ses solguden med lyran och strålsken kring hjessan, sittande på ett berg, i hvars sida man ser en gruföppning med vindspel och stegar, och vid hvars fot framspringer en källa. Omskriften: *Dimovet umbram, condita lustrat,* hänsyftar derpå, att sedan han skingrat vantrons skuggor, uppdagar han bergens förborgade skatter. I afskärningen läses: *Medicus, Poëta, Mineralogus, Ob. MDCCXXIV.* (Läkare, Skald och Mineralog, bortgick han år 1724.)

HJÄRNES minne, författadt af Akademiens Sekreterare, upplästes, hvarmed sammankomsten slutades.

Digitized by Google

Digitized by Google

MINNE

AF

LANDSHÖFDINGEN, VICE PRESIDENTEN
OCH FÖRSTE ARKIATERN
URBAN HJÄRNE.

Digitized by Google

Digitized by Google

Naturvettenskaperna intaga i våra dagar ett synnerligen framstående rum. Deras blomstring tillhör den nya tiden. Reformationen var stunden för deras pånyttfödelse. De kunde ej vakna till fullt medvetande utan samtidigt med den frigjorda tanken. Betydelsefullt började denna den yttre verldsordningens sannare uppenbarelse med himla-lagarnes förklaring af COPERNICUS; måhända den största vettenskapliga omhvälfning, som någonsin ägt rum. Mången anade redan då, huru mycket som skulle sammanstörta med den gamla stjernkunskapens grunder. "Den gamla kyrkans oföränderliga, synliga herradöme kunde ej finna mer ett tryggadt hem på en rörlig planet, som gjorde sitt kretslopp med de öfriga kring en gemensam medelpunkt; hela den gamla natur-åskådningen, den djupaste grundval för tidens vetande, var undergräfd" [1]).

Naturforskningens inflytande på den allmänna upplysningen, på sjelfva religionsföreställningarne,

[1]) *Polemische Blätter zur Beförderung der speculativen Physik,* von STEFFENS, 1:s Heft, S. 64.

Digitized by Google

har verkat långsamt, men oemotståndligt. Den gamle solguden måste lemna sitt spann, och Jupiters viggar släcktes, vid astronomiens och fysikens upptäckter. Förmörkelser i sol och måne, irrstjernor och blodregn, hvilka, såsom förebud af himlens straffdomar, under så många århundraden injagat skräck icke blott hos folken och deras herrskare, men hos de lärde, visades vara följder af naturlagarne. Vid en komets annalkande ringde man ej längre i klockorna, eller höll förböner och processioner. Haf och land befolkades ej mer af onda väsenden, som beherrskade naturen och menniskorna. Sjömannen tryggade sig vid kompassen, och säkerhetslampan i bergsmannens hand förjagade de underjordiska makter, som förstört hans verk eller hotat hans lif. Men naturvettenskapens segrar öfver vantron inskränktes ej blott till utrotande af enstaka villomeningar: genom den misstro, som de väckte till närbeslägtade förvillelser, verkade de ännu mer, och mången fördom krossades af den blixt, som följde den första åskledare. Samma välgörande inflytelse sträcker sig äfven till våra dagar. Ångkraftens och den elektriska telegrafens inför mängden hemlighetsfulla verkningar gagna ej blott för sina gifna ändamål, men stadga jemväl hos millioner öfvertygelsen om upplysningens stigande makt.

Digitized by Google

Vettenskapens barndom liknar dock i visst fall menniskans, som börjar sin bana medvetslös, utan aning om sin rätta bestämmelse. Stjernkunskapen var stjerntyderi, kemien var guldmakarekonst. Liksom mannen, ser bildningen dock gerna tillbaka på sina ungdomsminnen, tacksam mot dem, som förestafvade de första grundsanningar, stödde de första vacklande stegen. Innan Scheele och Berzelius uppträdt, ammades den nyväckta kemien hos oss af förtjente män. Bland dem står främst den äfven såsom läkare berömde Urban Hjärne. Han framstod ej blott som vettenskapsman i vanlig mening: han uppträdde mot den förfärligaste själssjukdom, som härjat vår verldsdel, — det bekanta trolldoms- och hexeri-oväsendet, hvilket hemsökte flera af Europas länder, liksom vårt; han ägde förtjensten af att sluta dess blodsdomar hos oss, och att, vägledd af forskarens fackla och tänkarens mod, rycka undan bilor och bål de offer, som eljest skolat i ännu större antal falla för tidens blindhet och förvillelser. I denna menskligt höga betydelse står han framom de efterföljare, hvilkas namn ägt en vida större europeisk ryktbarhet. I mångsidigt snille fördunklas han måhända ensamt af Stjernhjelm och Olof Rudbeck den äldre. Han var icke blott utmärkt kemist och läkare, utan derjemte

Digitized by Google

mineralog, lyrisk och dramatisk skald, språkforskare, statsrättslärd, fysionom, tecknare och kopparstickare. Dessa kunskapsämnen hade han ej samlat för att dermed pryda en lärdomsförteckning, eller till tidsfördrif: de ingrepo alla såsom kuggar i hans lefnadshjul och fortskyndade det på den underbara, lysande banan.

HJÄRNE och hans samtida, liksom tecknaren af "Hjärne-ättens minne"[2]), räknade ättens härkomst från skalden HJARNO, i Danmark, som valdes till konung för sitt drapa öfver kung FRODE den fredgode. Sedan skaldekonungen, i striden mot kung FRIDLEIF, förlorat krona och lif, flyktade ätten till Norge, under konung ANUNDS beskydd. Åttebeskrifvare räkna jemväl Hjärne-ätten såsom en gren af Orkenöja-jarlarne och anse, att SVERKER den äldres gemål ALFHILD varit af samma ätt. Dessa uppgifter, om de ock ej kunna historiskt besannas, kasta öfver ättens uppkomst ett poetiskt skimmer. Från Norge kom en JON HJÄRNE, såsom riksråd, till Sverige, äktade en CHRISTINA GYLLENSTJERNA, och bosatte sig här, år 1376. Det hände dock, såsom URBAN HJÄRNE i sitt *Curriculum vitæ* berättar, att "Hjärneslägtet", liksom flera andra, "för de infallande svåra tider under konungarne ERIK och

[2]) Författadt af landshöfdingen friherre DANIEL TILAS, Hjärnes dotterson.

Digitized by Google

JOHAN, kommo på kneken", sedan de ej mäktade hålla rustning för sina gårdar och sålunda förlorade sitt frälse. Andre anse sannolikare, att JONAS HJÄRNE, som i hemlighet sökte befria konung ERIK ur fängelset, derför af JOHAN förklarades sitt adelskap förlustig, hvarefter han lefde såsom bonde. Eget är, att sedan ätten sålunda nedgått från riksråd till bonde, uppsteg den åter, inom två led, till riksråds-värdigheten.

URBAN HJÄRNES fader, ERLAND, var kyrkoherde för de tyska, finska och svenska församlingarne i det svenska nybygget Nyenskans, anlagdt på det rum der nu Petersburg är beläget. URBAN föddes den 20 December 1641. Hans minne begås nu således på hans födelsedag, efter tvåhundrade femton års förlopp, i ett samfund, som då icke var anadt. Tidigt röjdes hans lärdomsanlag. "Jag hölls i Nyenschantz schola", säger han, "och var i mit tolfte åhr uti Rhetorica och Logica peripatetica så informerad, at jag mine condiscipler, ibland dem fullvexte karlar, öfvergeck i disputerande, som då höltz för de förnembste prof af ens lärdom, och kunde dem med syllogismis, jempte andre de logiske grep och fallaciis, otroligen fixera". Ännu tidigare röjdes hans ovanliga teckningsgåfva, hvilken han sedan tillskref en stor del af sin lycka. Redan i sjette året afritade han sin faders bordgäster, med

Digitized by Google

krita på väggen, och ehuru han straffades derför, kunde han ej afstå från sina ritöfningar. Snart utmärktes hans barndom af hårda och pröfvande skiften. Efter fadrens död, och sedan fiendens härjningar förstört fädernehemmet, nödgades enkan och barnen fly, räddande med möda sina lif. "I confusión och allmänna ängslan, stack jag mig undan uthi en farkost, ibland sakerna", säger han. Han ankom till Stockholm med en bespard summa af tre daler kopparmynt. Olyckligtvis hemsöktes hufvudstaden då af en svår pest. En af hans slägtingar på mödernet förskaffade honom plats på en jakt till Gripsholm, och gaf honom en karolin. Från Gripsholm vandrade gossen till fots till Strengnäs, der han uppsökte rektor. För denne, hvars namn var TRANÆUS, upptäckte han sin olyckliga belägenhet, såsom landsflyktig, utan anhöriga och vänner, blottad på alla tillgångar, men brinnande af håg för studier. TRANÆUS upptog honom till en början hos sig och skaffade honom sedan tillåtelse att, enligt tidens sed, genom kringvandring i en af närliggande socknar (det var Vingåker) skaffa sig kost. Kläder och böcker förvärfvade han sig genom att undervisa i ritning. Hans snabba framsteg i kunskaper voro förvånande. Men utsigten var mörk, att kunna få besöka högskolan i Upsala. För sådant ändamål begaf han sig till Stockholm,

Digitized by Google

der lyckligtvis kapellanen i Storkyrkan KELLINGIUS antog honom till ledare för sina söner, med hvilka han ankom till lärdomssätet.

Här förskaffade honom hans anlag för dikt och skön konst oförmodadt höga gynnare och vänner, deribland den unge konungen. "Det skedde igenom Gudz försyn", säger han, "at högstsalig konung CARL XI om sommaren helt resolverade sig at någon tijd idka sina studier i Upsala, anno 1665, och såsom Hans Maj:t då var på sit ellofte åhr, sökte man bereda honom allehanda lust och roligheter." Med understöd af OLOF RUDBECK, Atlantikans berömde författare, hade HJÄRNE redan, till ungdomens öfning, byggt en teater på Upsala slott, hvartill han sjelf målat dekorationerna. Nu författade han äfven, till konungens höga nöje, "en Tragoedia om drottning Rosimunda och de Longobarders konung Alboino." Till dess utförande valde han, såsom han säger, "de qvickaste af ungdomen till actores." Sällan hafva väl mer lofvande framtidsmän uppträdt på en skådebana. Bland dem sågos de sedan vidtfräjdade kongliga råden, grefvarne JAKOB GYLLENBORG och LEYONSTEDT (då studerande, söner af apotekaren i Upsala WOLIMHAUS), skalderna SAMUEL och JOHAN COLUMBUS, riksantiqvarien REENHJELM (då studeranden ISTHMEN) och URBAN HJÄRNE — alla blifvande prydnader för CARL XI:s tide-

Digitized by Google

hvarf. Också behöll konungen ett sådant minne af denna ungdomslek, att han kort före sin död talade derom med HJÄRNE, som då satt, såsom läkare, vid hans sista sjukläger.

De snilleöfningar i dikt och konst, som redan förvärfvat åt HJÄRNE ett namn, och som skulle varit tillräckliga för en annans ryktbarhet, voro för honom blott medel att kunna underhålla allvarligare studier, från hvilka hvarken skaldekonstens behag eller det bifall, som han rönt, kunde locka honom. En framtidskänsla drog honom oemotståndligt till naturvettenskaperna. Han studerade botanik under BROMELIUS, medicin och anatomi under svenska läkarekonstens fäder, RUDBECK och HOFFVENIUS, samt mineralogi och kemi hufvudsakligen på egen hand. Han arbetade till och med flitigt på apoteken, emedan, såsom han säger, "den medicus, som icke sjelf förstår apothekeriet, måste se med andras ögon, och vet intet at döma, om hans recepter äro rätt præparerade eller ej."

Vid denna tid kunde värdigheten af medicine doktor ännu icke i Sverige utdelas. Man känner icke ens bestämdt, om sjelfve RUDBECK ägt densamma. De, som önskade den, måste söka den utrikes. Ett tillfälle, att i främmande länder utvidga sina kunskaper, yppades för HJÄRNE, då han antogs först till enskilt läkare hos grefve CLAS TOTT, der-

Digitized by Google

efter till öfverfältläkare (eller, som det då kallades, "inspector öfver fältbarberarne") i de lifländska garnisonerna, och sedan till ambassad-läkare hos samma grefve Tott, med hvilken han bevistade konungavalet i Polen, som skedde "icke utan största confusion," såsom det heter. Efter ett sexårigt vistande utrikes, hvarunder han tog doktorsgraden i Angers, lärde känna de berömdaste läkare och sjuk-anstalter i Frankrike, Holland, Tyskland och England, i hvars namnkunniga vettenskaps-societet han upptogs som ledamot, — den förste Svensk, som åtnjutit denna heder, — återvände han till fäderneslandet, som snart skulle skörda frukterna af hans snille och kunskaper. Han undvek dock att, hvad man kallar, komma i rop, hvilket han ansåg mer skada, än gagna, och yttrar derom: "Såsom jag visste den svenska humeuren, at alting är dem först mycket angenehmt, och de intet äro at mera fika efter, än nye medicos, och då de en försökt, trötna de vid honom och söka en annan, altså undandrog jag mig esomoftast, med at vara på landet, så at jag äfven så ofta var uthur staden, som inuthi."

Snart timade dock en omständighet, som förde honom ur sin mindre bemärkta verkningskrets, och fäste på honom hela fäderneslandets uppmärksamhet. Trollväsendet begynte. Fenomenet var

Digitized by Google

ingalunda nytt. Icke blott dikten framställer en Circe's eller Medea's öfvernaturliga makt; häfdatecknare, äfven en Tacitus och Suetonius, berätta, såsom sannfärdiga, vissa magiska konster, och romerska lagens stränga straff för trolldom visar nogsamt att man trodde derpå. Äfven Skriften förkunnar döden för trolldomens utöfvare. Den allmänna tron på menniskors förbund med onda andar, i synnerhet under medeltiden, var desto förklarligare, som den bekräftats af kyrkofäderna, kyrkomötens beslut och af den borgerliga lagen. Den förnekades ej heller af den nyare tidens berömdaste rättslärare och teologer, bland hvilka äfven det fria Englands, ännu under det sjuttonde århundradet. I Frankrike tändes trolldomsbålen för marskalkinnan D'Ancre, Urbain Grandier och oräkneliga flera. Ordningen var kommen till Norden. Trollväsendet utbröt här först i Mora socken, spridande sig derifrån till Norrland, till hufvudstaden och till flera delar af riket. Tecknen voro desamma, som krönikeskrifvaren Monstrelet angifver redan två hundrade år förut, i Artois. Man såg med häpnad mer än hundrade personer, på andras och egen angifvelse, dömmas till döden för Blåkullafärder, och de återtogo icke ens på afrättsplatsen sin bekännelse. De lärde hänfördes, liksom de obildade. Sjelfva domarena i trolldoms-kommissio-

Digitized by Google

nen — professor LUNDIUS och hofrätts-assessoren STJERNHÖÖK (den berömde statsrättslärarens son) — hade sett den onde. Kyrkoherden i Jakob, MAGNUS PONTINUS (sedan biskop i Linköping), ledamot af kommissionen, uppträdde med fem egna och tre brorsbarn, som alla påstodo sig varit af en qvinna förda till Blocksberget [3]). Riksrådet STEN BJELKE anmälte i rådet, att en af hans folk varit bortförd, och att märken efter den ondes tänder ännu voro synliga. Hela tidehvarfvet syntes betaget af samma förvillelse [4]).

Då själssjukdomen yppade sig i Stockholm, befann sig konungen i danska kriget. Rådet förordnade, till sakens undersökande och afdömmande, en kongl. kommissorial-rätt, bestående af sex andeliga och sex verldsliga ledamöter, under ordförande af revisions-sekreteraren (sedan hofkansleren) COYET. De andelige voro af hufvudstadens mest ansedda kyrkoherdar, de verldslige utmärkta embetsmän och lärde, hvaribland den unge läkaren HJÄRNE. Instruktionen var grundad på betänkanden från konsistorierna och från presteståndet vid nästföregående riksdagar [5]). Efterverlden häpnar och ryser

[3]) Kongl. kommissorial-rättens ransakning om trollväsendet i Stockholm åren 1676, 1677. Införd i ADLERSPARRES *Historiska Samlingar*, V. 397.

[4]) Jfr FRYXELL, XIV. 143, 144.

[5]) ADLERSPARRE, V. 215.

Digitized by Google

vid läsningen af dessa undersökningshandlingar, der så mycken fromhet, samvetsgrannhet och lärdom ådagalägges till bevisande deraf, att dylika syner icke äro en följd af ett sjuklighetstillstånd, utan uteslutande den ondes verk; att de anklagade verkligen varit bortförda af honom, fastän han lagt en dem liknande hamn i deras ställe, för att förvilla de omgifvande, och att barnen ej kunde befrias förrän trollqvinnorna blifvit brända. Likväl voro domsluten i början enhälliga. Man föreställe sig då den domares känslor, som börjar varsna att misstag föregår, och som, med fara att sjelf dömmas såsom kättare, besluter att afslöja förvillelsen och, om äfven ensam, uppträda emot tidens allmänna tänkesätt, emot andeliga och verldsliga domstolar. I en sådan ställning var HJÄRNE. Såsom fysionom, fästades först hans uppmärksamhet på de anklagades anblick, hvilken icke förrådde spår af det angifna förhållandet. Att förvissa sig derom, besökte han de anklagade i vakstugorna, och då de onda andarnes anfall spordes, lät han de sjuka inandas en stark spiritus, som återkallade dem till sansning, eller, som det här ansågs, från afgrunden. Öfvertygad att allt var en sinnevilla, yrkade han, att anklagare och vittnen ej längre finge vara tillsammans, eller på en gång förhöras. Utslaget blef då helt annorlunda. Saken upplöstes, å ena sidan,

Digitized by Google

i drömmar af en sjuklig inbillning, å den andra i diktade åtal, föranledda af lättsinne, afund, hat eller hämdbegär. Det upptäcktes, att man gjort en födkrok af falska angifvelser och vittnesmål, hvadan straffet vändes från de anklagade, på anklagarne. "Hvad möda jag der hade," säger HJÄRNE, "och huru jag, som icke var så hårdt præoceuperad af prejudiciis, som de andra, måste lijda hårda ord och injurier, det lemnar jag till Gud at döma om" [6]).

[6]) Se hans *Curriculum vitæ.* Vändningen i trolldoms-processerna skedde genom det af HJÄRNE, den 3 Oktober 1676, till rätten inlemnade *Kort Betenckiande öffuer de anfechtade Barnens i Stockholm förrige klagans återkallelse och den nya bekennelsen inför den Kongl. Commissorial-Rätten i Stockholms Stadzhus, som begyntes den 11 Sept. 1676 och intill dato continuerat.* Till ingångsspråk hade han valt: *"Fragm. Esth. sect. 5, vers. 8, 9:* Effter oss nu böör see til at härefter frijd i Rijket blifua må, så måste wij understundom efter sakennes läglighet förandra thet wij tillförena budit haffue, när wij annorlunda befinne, än wij haffue underwijste warit, och äre icke altförhastige i sakenne." De ämnen och frågor, som han deri söker utreda, äro: 1) *Ingenua et non extorta confessio;* 2) *Harmonia confitentium et confessionis cohærentia;* 3) *Gestus et vultus accusantium,* "hvilket gifver en skarpsinnig domare, om han elliest har samvete och vilja at granneligen uthleta sanningen, en ganska stoor hielp;" 4) *Differentia sexus,* hvarvid HJÄRNE fann, att "quinfolcken gemeenligen lättare låta sig förleda aff sinnens och gemötens rörelser, särdeles af missgunst och affund, sampt regersiukan;" (han anmärker äfven i *Curriculum vitæ,* att man hade "mer giöra at bringa en flicka til rätta, än 10 gossar, så at man giörligen såg, at malicen och argheten uthi quinnokönet, när

Digitized by Google

Anmärkningsvärdt är, att samtidigt med HJÄRNE uppträdde den namnkunnige MALEBRANCHE i Frankrike emot "demonograferna," hvilka befolkade verlden med onda andar, och sökte visa, att lika sällsynta som verkliga trollkarlar voro, lika allmänna voro de, som inbillade sig vara det, men att om man endast behandlade dem såsom vanvettiga, då

---

den får råda, är mycket större"); 5) *Indolis, ingenii et educationis discrimen;* hvarförutan han trodde "wara ett aff de bästa, när man naturens infödda art, jempte *physionomien* till hielp tager, så wäl här som i alla ransakningar angående criminalia, hwilket gambla skarpsinnige practici wel weta at taga i acht; 6) *Metus poenæ et infamiæ,* i hvars utredande framlyser en djup menniskokännedom; 7) *Testimonia vicinorum fide dignorum,* ådagaläggande hvilken makt sqvallret och förtalet är; 8) *Insimulatorum confessio et querela,* om falska beskyllningars verkan; 9) *Ingenuorum et piorum consensus et congratulatio;* att gudfruktiga och förståndiga menniskor nu först, sedan sanningen kom i dagen, "wågade gifwa oss bijfall och samtycke, hwilket de tillförene icke torde, för Judarnes redslo eller de otijdige nijtälskandes häftighet skull;" 10) *Eventus,* — "inga nya trollkäringar giffwas mera an;" samt 11) *Objectionum brevis solutio,* upptagande slutliga inkast. Han yttrar der, bland annat: "Wij behöffwa intet göra som lata physici eller philosophastri, hwilka, när de intet kunna reda sig uthi en eller annor naturlig operation, som deras förstånd öffwergåår, då flyy de genast til *occultas qualitates,* eller ock måste det wara en fanners konst eller trolldom." — — "Jag tilbjuder mig i medler tijdh hwars och ens objectioner och inkast så wäl muntligen som i synnerhet skriftligen tilfyllest göra och beswara."

Digitized by Google

var det slut med deras trollkonst [1]). Likväl synes HJÄRNES framgång i Sverige mera afgjord, än MALEBRANCHE'S i Frankrike. Här förföllo alla trolldoms-anklagelser med ens, men ännu fyra år senare, eller 1680, brändes i Paris, såsom trollqvinnor, LA VOISIN och LA VIGOUREUSE; såsom deltagare i trollkonsterna anklagades hertiginnan af Bouillon och grefvinnan de Soissons, hvilka räddade sig med flykten, samt LUDVIG XIV:s ryktbare fältherre, hertigen af Luxembourg, som insattes på Bastillen, men frikändes efter någon tid. Vi nedse, med öfverlägsenhetens ömkan, på denna tids förvillelser. Om, efter tvåhundrade år, våra efterkommande tycka sig finna, i vår upplysta tid, några lika oförklarliga fördomar, äro de lyckligtvis dock mindre grymma.

Kort efter denna, för upplysning och mensklighet hedrande, seger vann HJÄRNE en annan öfver den gamla föreställningen, att Sveriges jord ej mäktade alstra helsobrunnar. Man visste, att helande källor funnits under den katolska tiden; men dessa ansågos undergörande endast genom det helgons biträde, åt hvilket de voro egnade och hvars namn de buro. Med reformationen upphörde icke blott deras bruk, men detta stämplades jemväl såsom vidskepelse af den nya lärans förkunnare, hvilka

[1]) *Recherches de la Vérité*, Liv. III, Chap. VI.

Digitized by Google

icke skilde emellan naturens och trons verkningar; såsom ej sällan händer, att då en tidsförvillelse skall förkastas, medfölja flera deruti inflätade sanningar, hvilka tidsförbättrarnes ifver icke tillåtit dem att undersöka. Emellertid hade HJÄRNE en aning derom, att Sverige ej saknade verkliga helsobrunnar. Hans många resor för att upptäcka dem, och hans kemiska försök att utröna de ifrågasatta vattnens beskaffenhet, buro dock ingen frukt, till dess kongl. rådet friherre GUSTAF SOOP sände honom tvenne flaskor vatten från sin egendom Medevi. Det förmäles, att SOOP under sin resa uti Italien sett i Vatikanska biblioteket ett manuskript af en Vadstena-munk, hvaruti omnämnes en helsokälla uti Östergötland, och hvilket gifvit SOOP anledning att insända vattenprofvet. HJÄRNE undersökte det, och "befant straxt," såsom han säger, "att det icke var något gement eller ofullkomligt vatten, utan en rätt *martialisk* suurbrunn" [8]). Han reste genast till Medevi, åtföljd af kongl. råden SOOP och OXENSTJERNA, samt "flere förnäme herrar," — ty saken ansågs såsom en riksangelägenhet, — medförande "alle sina agentia, reagentia och præcipitantia, för at på det allranogaste examinera vattnets beskaffenhet." Försöket anställdes den 25 Juli 1678, och

[8]) *Een uthförlig Berettelse om the nyss opfundne Suurbrunner widh Medewij.* Stockholm, 1680. Sid. 4.

Digitized by Google

utföll fullkomligen tillfredsställande. Vid Medevi firas ännu årligen denna dag, eller Sankt Jakobi fest, såsom helsokällans födelsedag.

HJÄRNES upptäckt ansågs dock i början föga trovärdig, ty, säger hans minnestecknare [9]), "een stoor hoop andre, som ville passera för besynnerliga klookt folk, ville ingalunda sättia tro dertil, såsom en omöjelig sak, at riktiga helsobrunnar skulle kunna i detta kalla nordiska klimatet gifvas, utan man gjorde gläntz deraf och höll det för idel fåvitsko. Det gick ändå an, så länge allt ännu bestod uti ett rykte, men då HJÄRNE lät trycka sin lilla traktat om Medevi surbrunn, var det som man hade rört i en myrstack" [10]). HJÄRNE vidtog nu en annan utväg. "Jag rådde," säger han, "många så högre som nedrigare ståndspersoner, de medh åtskillige passioner befängde voro, at resa til Medewij och begynna curen. Men såsom wij gemenligen hafva den svagheten, at intet för godt skatta det som intet är kommet ifrån Frankrijke eller Tyskland, så skedde ock i denna saken, at en stoor del, jemväl våre medici, höllo det för fåfängia, och sökte afråda dem som voro sinnade resa dit." Omsider lyckades det HJÄRNE att förmå drottningen begagna Medevi. "Då," skrifver han,

[9]) *Hjärne ättens Minne.*

[10]) Derst. s. 93.

Digitized by Google

"kommo de från alle orter, så at de intet alle fingo rum, uthan måste een stoor del behjelpa sig under bara himmelen. Hjelp herre Gudh, hvad curer då och de följande åren skedde. De förlamade lemnade sina kryckior, — — de galne kommo til sit förstånd, — — de melancholiske och ängslige blefvo frijmodighe och glättoge, — — *in summa*, otrolige curer skedde här" [11]). Dertill bidrog ej litet, att HJÄRNE sjelf under de tre första åren tjenstgjorde såsom brunnsläkare, hvilket förtroende han sedan öfverlemnade, såsom tacksamhetsbevis, åt en son af sin förste, oförgätlige välgörare, lektor TRANÆUS i Strengnäs [12]).

Snart

---

[11]) *Kort anledning til Hälsobrunnars och Mineralvattens uppletande*, s. 16.

[12]) *Stockholm för 200 år sedan.* Tal i Kongl. Vetenskaps-Akademien af P. J. BERGIUS, s. 155. — Huru vattnet då begagnades i olika myckenhet emot nu, ser man af hans beskrifna kurer. "Thet voro några i vårt sällskap," säger han, "som drucko öfver två kannor, ja hela tre fullkomliga kannor, på en morgonstund, och befunno sig öfver alla måtton väl theraff." (*Medewij Suurbrunn*, sid. 45). Sjukt arbetsfolk, som ej alltid tog råd af läkaren, gick ännu grundligare till väga: "Zachris Hanson drack både nätter och dagar, hela stora embaren fulla." — "I förledne sommar lägrade sig de fattiga när vidh brunnen, och — — öste de uti sig hela dagen, så mycket de orckade." (*Ib.* s. 146, 147). Vid flera den tidens helsokällor fördes en annan ordning än i våra dagar. I stället att t. ex. bad,

Digitized by Google

Snart måste han dock bestå en ny strid. Sedan helsovattnets nytta blifvit allmänt erkänd, begynte man upptäcka helsobrunnar öfverallt: i Ösmo och Vesterhanninge socknar, vid Djursnäs, Nynäs, Brahelund (det nuvarande Haga), Blistad, Vanstad, Länna krog o. s. v., hvilka alla förklarades bättre än Medevi. Detsamma påstods om Södermalms brunn i hufvudstaden. HJÄRNE yttrade om dessa vatten, att "det är godt att dricka, när man torstig är." Men oräkneliga qvacksalfvare och nyhetsmakare satte sig i besittning af de nya helsobrunnarne och begynte sina kurer, så att den nya villan hotade att blifva vådligare än den förra, hvad den allmänna helsovården angick. HJÄRNE yttrar derom: "Förr woro suurbrunnar här så okände som elefanther och mul-hörningar, — nu hörer man talas om suurbrunnar ehwart man kommer. De som i slijka materiers kunskap woro heel fremmande och i de discourser dumbe som mörtar, de hafwa nu mera liud än skatan. — — Nästan hwar Theriaks-krämare will wara fullklook deruthi." För att grundligen utreda ämnet, och styrka sina satser med bevis från främmande länder, hvilket han visste

---

enligt nuvarande föreskrifter, begagnas en timma, ansågos då fyra eller fem timmars daglig badning erforderlig. En lefnads-ordning i Ems, af 1610, föreskrifver minst fyra.

Digitized by Google

äga öfvervägande vitsord, företog han en resa till de namnkunnigaste utrikes brunnar, såsom Karlsbad, Éger, Wildungen, Selters, Schwalbach, Pyrmont, Spaa m. fl., hvilkas vatten han underkastade kemisk undersökning i närvaro af utmärkta vettenskapsmän och läkare. Resan var icke utan faror; men, säger hans minnestecknare, "resolutionen war så fast tagen i hans uprörda sinne, at krig och pestilentie, som de då grasserade i hela Europa, intet kunde afskräcka honom, ja, som han sjelf sade, sjelfva döden ej kunnat ändra dess dessein" [13]). Han var flera gånger i lifsfara, både för pesten, och för stormar på hafvet under hemresan, i Januari månad. Efter hemkomsten utgaf han sin afhandling: *Den lille Wattuprofvaren*, för att upplysa om "åtskilnaden emellan uppriktiga och falska mineralbrunnar, samt hvad en Medicus, som sådana suurbrunsvatten tänker upptaga, bör veta och förstå." Försök af hans vattuprof anställdes inför rådet och Stockholms magistrat, i flera vettenskapsmäns och läkares närvaro, "då hans medtäflares oförstånd blef fulleligen ådagalagdt, så at de med sina oriktiga brunnar blefvo med skammen beståndande" [14]). Urban Hjärne anses med rätta såsom helsobrunnarnes fader i Sverige, en äretitel, som åtföljes af de många tusendes tysta välsignelser, hvilka varit

[13]) Tilas, sid. 96. [14]) Dens.

Digitized by Google

och ännu årligen blifva till helsan förhulpne genom hans upptäckt, som äfven hade till följd flera andra af samma art. Han sträckte sin omtanka i denna del jemväl utom fäderneslandet. Genom en skrifvelse till dåvarande ståthållaren i Norge, geheimerådet VON GABEL, och till "det högtberömmeliga konungariket Norges inbyggare," föreslår han, såsom orden lyda, att "i det särdeles ädla, välbelägna Norrige, som så af allehanda mineralier och metaller öfverflödar, och det jag af hjertat gerna är beredd att tjena," göra undersökningar till uppdagande af dylika helsokällor, hvartill han lemnar vägledning och råd. URBAN HJÄRNE, som i så mycket stod framom sin tid, delade ej heller dess fördomar emot våra stamförvandter, hvilka han redan då ansåg såsom bröder, hysande således, för tvåhundrade år sedan, de känslor, som det varit våra dagar förbehållet att se lifvas i hvarje nordiskt bröst.

Läkarekonsten hade under konung CARL XI ett blomstringsskifte, börjadt af RUDBECK och HOFFVENIUS. *Collegium Medicorum* grundades. Ibland dess första ledamöter var HJÄRNE, som tillika höll föreläsningar i anatomien, föreslog inrättande af ett barnbördshus [15]), jemte flera förbättringar i helso-

[15]) Förslaget, författadt år 1682, är infördt i *Sv. Mercurius, år 1757*, sid. 433. — HJÄRNE anlade äfven en botanisk trägård på Kungsholmen, der serafimer-ordens-lasarettet nu är beläget. SACKLÉNS *Läkarehistoria*, 1 del. sid. 29.

Digitized by Google

vården och väsentliga förändringar i läkemedlens sammansättning och beredning. De oordningar och missbruk, som åstadkommos deraf, att (såsom det hette i ett konungabref) "Quacksalvare och Empirici lupo i husen med deras sjelfpræparerade odugliga medicamenter, — — hvarigenom många förderfvades till helsan," föranledde flera författningar [16]). Derjemte lät konungen, julaftonen 1692, utfärda ett privilegium för doktorerna HJÄRNE och LOHREMAN, "att uti allmänt bruk låta komma åtskilliga arcana uti medicinen, dem de medelst långlig erfarenhet påfunnit, mycket kraftigare och bättre än ordinarie medicamenter," och att "använda allehanda artificiella bad, jemte lustbad, till helsans bevarande," samt att "anställa en diætsmedicin, hvarigenom de, som intet kunna fördraga medicamenter, med blotta diæten af spis och särskilta drycker måge beqvämligen botas och hjelpas till helsan." Af HJÄRNES botemedel hafva åtskilliga bibehållit sig till våra dagar, hvaribland det bekanta "Hjärnes testamente" innebär liksom hans sista läkare-välsignelse till de lidande. "Han var ett stort ljus i medicinen," säger BERGIUS [17]), och

[16]) I konungabrefvet nämnas, jemte "Empirici och Quacksalvare," äfven "Oculister, Bråksnidare, Operatorer, Materialister och sådana landstrykare."

[17]) *Stockholm för 200 år sedan*, sid. 140.

Digitized by Google

Rosén von Rosenstein beklagar, att "Hjärne medtog i grafven sin kunskap om flera sjukdomars botande" [18]). Hans läkare-förtjenster erkändes jemväl af konungen genom flera utmärkelser. Hans gamla adelskap återupplifvades [19]); han utnämdes till arkiater och præses i collegium medicum, samt tjenstgörande förste lifmedikus hos konung Carl XI och hans gemål. Om sin vård vid konungens dödsläger och sista sjukdom, som varade flera månader, säger han, att det så qvalde honom att "se den ynckan på en så stor konung," att honom "förgingo både krafter och appetit, med sömnlösa nätter och ängslan," hvilket endast lindrades deraf, att "salig konungen med obeskrifveligt tålamod alt sådant utstod, och ibland de största plågorna sjelf tröstade" sin läkare[20]). Konung Carl XII bibehöll

[18]) *Tal om en opartisk och förnuftig Medici förnämsta göromål*, s. 41.

[19]) Att läkare-förtjenster i allmänhet skattades högt denna tid, kan man, bland annat, sluta af de adliga värdigheter, som åt flera utdelades, såsom under Carl XI åt Hjärne, åt Costerus (adlad Rosenburg), Garliep, Sack (adlad Sackenskiöld), Rothman (adlad Rothlöben); under Carl XII: Skragge (adlad Skraggenstjerna), Hager (adlad Odendal), Odhelius (adlad Odelstjerna), Döbelius (adlad von Döbeln), Ribe (adlad Riben), o. s. v.

[20]) Förf. till *Hjärne-ättens Minne* berättar en anekdot, hvilken flera biografer efter honom upprepat: att då K. Carl XI, på sitt yttersta, frågat Hjärne, "hvad det var som så grufveligen plågade honom", skulle denne svarat: "Jo, det

Digitized by Google

Hjärne såsom förste lifmedikus, i hvilken egenskap han åtföljde konungen på hans eriksgata, samt erhöll befallning att gå med i danska kriget; men då enkedrottningen anhöll, att han måtte fortfarande vårda ej mindre hennes, än de kongliga prinsessornas och den unge hertigens af Holstein helsa, qvarstannade han i fäderneslandet, som påkallade hans snille och verksamhet i flera riktningar.

Hjärnes förtjenst såsom läkare, ehuru stor, utgjorde dock endast en del af hans ära. Om Sverige af främlingen kallas bergsvettenskapens fädernesland; om kemien i våra dagar ägt till den svenska forskningen odödliga förbindelser: så må den man ej förgätas, som hos oss väsentligen grund-

---

äro de många fattiga enkors och faderlösa barns suckar och tårar, som för Reductionens skull nu plåga Ers Majestät." Hjärnes egenhändiga lefvernesbeskrifning och förhållanden i allmänhet gifva ingen sannolikhet åt denna berättelse. Om också icke Hjärnes vördnad och tillgifvenhet för "den store konungen," såsom han sjelf kallar honom, och hvilken varit hans beskyddare alltifrån ungdomen, återhållit ett dylikt, *då* lika smärtande som ändamålslöst, yttrande, skulle hans pligt som läkare förbjudit honom att till en döende föra ett sådant språk. Sannolikare är, att Minnets författare, som skref under "frihetstiden," då ingen kunde anses såsom "upplyst patriot" utan att hafva yttrat sig emot det "förhatliga enväldet," trott sig göra sin morfaders minne mera populärt genom detta yttrande, som möjligen fälts af någon annan och tillskrifvits Hjärne, för att skänka det mera vigt.

Digitized by Google

lagt dessa vettenskaper. HJÄRNE har stiftat det kemiska laboratorium, från hvilket icke blott SCHÉELES, BERGMANS och BERZELII rykte utgått kring verlden, men hvilket äfven var det första i sitt slag i Europa, såsom inrättadt på statens bekostnad och ämnadt till offentlig undervisning. Det är visserligen sant, att universitetet i Altorf samma år, eller 1683, erhöll ett dylikt; men då konung CARL XI redan fyra år förut beslutit anstaltens tillvägabringande, hvilket fördröjdes af mellankomna hinder [21]), synes det svenska laboratorium kunna börda förstfödslorätten. HJÄRNE uppfattade kemien såsom vettenskap och insåg dess oumbärlighet för naturens studium, samt dess inflytande på näringarne. Hvad han i dessa afseenden yttrar i sitt arbete *Acta et tentamina chymica*, kan, enligt behöriga domares intyg, ännu i dag tjena till förebild för författare i denna vettenskap, hvad klarhet och bestämdhet vidkommer. Han verkställde icke blott rent vettenskapliga rön, utan äfven försök i tekniskt afseende, särdeles för bergshandteringen, äfvensom han, i beredandet af säkra läkemedel, visade sig hafva uppfattat värdet af den riktning,

[21]) Riksskattmästaren STEN BJELKE, som skulle äga inseende öfver verkställigheten, sjuknade, till följd hvaraf verkets fullbordan dröjde till dess kammar-presidenten FLEMING blifvit förordnad att öfvertaga styrelsen öfver detsamma.

Digitized by Google

som den snillrike PARACELSUS gifvit medicinen och farmacien, hvaremot han förkastade den då ännu, och långt senare, gängse alkemien, ehuru han ansåg det tillhöra kemien att söka utröna, huruvida metaller kunde förvandlas, den ena till den andra [22]).

[22]) I anledning af kanslirådet VON BLOCHS *Anmärkningar öfver thesse tijders falske Astrologiske, Phantastiske och Enthusiastiske Prognostiker*, m. m., utgaf HJÄRNE sin *Defensionis Paracelsicæ Prodromus*, såsom "försvarsskrift för den stora *Philosophus Theutonicus* THEOPHRASTUS PARACELSUS, som nyligen medelst en hård beskyllning utan någon orsak, är worden antastad." Han yttrar deri: "Jag befinner mig denne THEOPHRASTO VON HOHENHEIM högt förbunden, bekännandes för den hela ärbara werlden, at nästan alt det jag uti den naturliga kunskapen samt största delen af Medicinen har lärt, ehuru svagt och ringa det må wara, har jag näst Gud denne THEOPHRASTO så medelbarligen, som omedelbarligen alramäst at tillägna." Då anmärkningarne mot PARACELSUS äro till det mesta lånade från dennes fiender, CONRING och NAUDÉ, anser HJÄRNE sig äga egentligen dem till vederdelomän i striden. Försvaret är uppställdt i 251 punkter, hvaruti skall ådagaläggas, att PARACELSI "*Philosophia Adepta*, eller af wår Autor så schimpfligen kallade Gullmakerij, intet är *finis principalis* eller det förnämsta ändamålet att göra gull, utan den stora upplysning man winner derigenom, som förståndet til de allrahögsta ting skärper och dörren til de allraförborgaste och lönligaste naturens hemligheter öpnar"; — att "den dyra theologus D. JOHAN ARNDT också warit en Adeptus;" — att "PARACELSUS warit en gudälskande och gudfruktig man, hvilket af hans härliga skrifter bevises;" — att han "nästan i alt kommit öfverens med Lutheri lära och honom försvarat;" — att ryktet om hans förmenta ogudaktighet blifvit utspridt af "de Påfwiska

Digitized by Google

Stockholms laboratorium ådrog sig, genom HJÄRNE, redan då den uppmärksamhet utomlands, att den

---

Messe-prester;" — att "han gifver Gudi äran för alla sina Curer och råder Medicos til gudsfruchtan;" — "han förmanar Medicos att de för alt skola söka Guds rike"; — att "han mera vetat och förstått än alla Medici och Philosophi på hans tid i Academierna"; — att "prophetiorne och de magiska figurer icke äro hans, utan af andra i hans namn införde;" — att "PYTHAGORAS, PLATO och PARACELSUS komma i fast många stycken öfverens;" — att "allenast medelst PARACELSI *Chymia* kan Medicinen ännu behålla sin heder;" — att "PARACELSI vishet och djupsinniga philosophi skall härefter komma i gång, och före werldens ända mycket af det, som ännu intet förstås, uppenbaras", m. m. Han förespår således PARACELSUS ännu en lång framtid, liksom vi sett att, bland mystici, SVEDENBORGS vettenskapliga värde uppskattats vida högre af efterverlden, än af hans samtid. Med all den vördnad, som HJÄRNE egnade PARACELSUS, skilde han sig dock i flera fall från hans åsigter, såsom då PARACELSUS föreskrifver, att "Trollkarlar och Trollkonor skola endteligen straffas til lifwet." — Förf. af denna minnesteckning har, såsom en af vettenskapens oinvigde, haft svårt att göra sig en föreställning om HJÄRNE's läkare-ideal, till dess han fann följande karakteristik deröfver, af en högst snillrik och djuptseende Eskulapii-son i våra dagar, som yttrar om PARACELSUS: "Denne vidunderlige man har i högre grad snillets prestige, än de fleste andre pathologer. Han imponerar derföre starkt på sina läsare, men det är knappt troligt att många af dessa klart och riktigt förstå hvad han menar. Det förekommer mig dock som den idé eller föreställning, hvilken han ger det besynnerliga namnet "astrum", ehuru den är dunkel och i sin utveckling nästan qvarstående på aningens ståndpunkt, är den djupaste föreställning om det positiva i lifvet, som hittills af någon blifvit hyst, eller

Digitized by Google

berömde HOMBERG gjorde en resa från Paris till Stockholm, enkom för att lära känna HJÄRNE och deltaga i hans arbeten [23]). Att andra utländingar äfven begagnat denna läroanstalt, synes troligt deraf, att stamfadren till de många utmärkta kemister-

---

åtminstone yttrad. Det är äfven denna idé, som utgör principen för hans stora praktiska reform af farmacien. — — — En annan stor tanke af honom är den, att de individuella sjukdomarne äro uttryck af en hela slägtet genomgripande gemensam sjukdoms-process, hvilken lika så väl som den individuella sjukdomen är underkastad förändringar och verkliga förvandlingar. — — — Huru högt står han icke, genom denna stora tanke, öfver mängden af pathologer, som anse sjukdomarne blott såsom individuella, och, i följd deraf, äfven såsom varande af samma art, form och beskaffenhet i alla tider." (*Afskedshelsning till lärjungar och studii-kamrater,* af ISRAEL HWASSER, sid. 73). Då man läser HJÄRNE's försvarsskrift för PAYKULL, der han söker intyga, att denne "verkligen varit en Adeptus, eller kunnat göra guld," vet man ej rätt, om den berömde kemisten dermed endast velat rädda en olycklig, eller i hvad mån han sjelf trott derpå. Märkligt är, att GOETHE, som vettenskaplig forskare, sysselsatte sig med "*alchymistische Beschäftigungen.*" Se W. DANZEL, *Ueber Goethe's Spinozismus,* S. 21.

[23]) *Le Roi de Suède alors regnant venait d'établir à Stockholm un Laboratoire de Chimie. M:r Homberg y travailla avec M:r Hierne, premier médicin du Roi.*" Eloge de M. HOMBERG; Oeuvres de Fontenelle, T. V. 414. — "Uti hvad anseende HJÄRNE varit utomlands," säger LAGERBRING, "kan någorlunda slutas af de många bref han fått från utländska lärde, i Turin, Altorf, Tübingen, Berlin, Nürnberg, Haag, Kiel, Köpenhamn, m. fl." *Svea Rikes Historia,* 4 del. 3 afd. sid. 46.

Digitized by Google

na GMELIN var en lärjunge af HJÄRNE. Under honom gafs således, redan för nära tvåhundrade år sedan, första föredömet af denna främmande hyllning åt den svenska vettenskapen, som hundrade år senare, i ännu större mått, egnades åt LINNÉ, och i våra dagar åt BERZELIUS. HJÄRNE var en fullt värdig föregångare till BERGMANS och SCHÉELES tidehvarf. Af hans undersökningar nämnas, såsom framstående, hans analyser af mineralvatten, af alkaliernas uppkomst efter växters förbränning, af myrsyran m. fl. [24])

Konung CARL XI, som under sina rastlösa bemödanden för de fosterländska näringarnes förkofran lade synnerlig vigt på bergväsendet, och som inhämtat, att HJÄRNE under sina utrikes resor samlat en vidsträckt erfarenhet i dessa ämnen, förordnade honom att under fortfarandet med sina öfriga befattningar tjenstgöra såsom assessor i bergskollegium. HJÄRNE företog genast på egen bekostnad en resa genom rikets norra landskap, ända till Rörås i Norge, för att undersöka våra bergverks ställning, och emedan, såsom han yttrade, han "kommit under väder med att i Jämtland och Härjedalen skulle vara några goda malmstreck," hvilket äfven besannades. Deremot fann han Sala

[24]) Upplysningar, benäget meddelade af professoren och riddaren MOSANDER.

Digitized by Google

och Kopparbergets grufvor i fullkomligt förfall (enligt hans eget uttryck, "nästan liggande öde och för fäfot"). Sedan han afgifvit förslag till de nya malmstreckens bearbetande och de äldre bergverkens upplifvande i förbättradt skick, leddes verkställigheten af honom och den förtjenstfulle bergmästaren ODELSTJERNA, under inseende af den utmärkte presidenten grefve FABIAN WREDE. För att väcka CARL XI:s personliga deltagande, eller "animera konungen i samma bergverkssmak," författade HJÄRNE en afhandling, kallad *"Bergslykta,* förmedelst hvilken man sig uti den mörka bergshandtering sjelf leda och lysa kan," och hvilken skrift innehöll upplysning om det förnämsta som vid bergväsendet förefaller, såsom malmgångarnes beskaffenhet, grufvubyggnader, arbetssätt, smältningar m. m. [25]) Konungen företog jemväl ett besök i Sala grufva, åtföljd af HJÄRNE och WREDE. Öfver denna grufvefärd preglades en minnespenning, till hvilken HJÄRNE gaf idén och ritningen [26]). Den utveckling, som svenska bergväsendet uppnådde,

---

[25]) I tillegnan, till konungen, lofvar HJÄRNE framdeles utgifva en "klar lysande *Bergfackla.*" En sådan utkom äfven, men är icke af HJÄRNE, utan af en underordnad samlare. Jfr *Hjärne-ättens Minne,* s. 149.

[26]) Den föreställer ett öppet schackt, hvari konungen står med sin omgifning. Öfverst strålar en sol, med omskrift: *Perlustrat viscera terræ.*

Digitized by Google

föranledde flera främmande idkare att inkomma med upptäckter, som underställdes HJÄRNE. En deribland påkallade en ny utrikes resa. En annan skulle pröfvas i Falun, af HJÄRNE och ODELSTJERNA, hvilka dervid kommo i lifsfara, då de öfverstänktes af glödhet koppar och så när blifvit uppbrände, om icke några tillstädesvarande genast kastat dem i en närstående vattensump, hvaraf elden släcktes. Öfver HJÄRNES förtjenster i bergväsendet yttrar en äldre minnestalare: "Vår store HJÄRNE var äfven så god bergsman, som medicus, och gjorde Sverige mer nytta med det som han sett utomlands i mineraliers handtering, än vi veta att erkänna" [27]). Det erkändes dock af konungen, som ställde HJÄRNE, i bergväsendets öfverinseende, närmast WREDE, då han nämdes till vice-president i bergs-kollegium. Fullmakten utfärdades af CARL XII, i Timurtasch, den 26 Juni 1713.

Bland följderna af HJÄRNES besök i Norge var ett förtroligare närmande emellan Svenskar och Norrmän i bergverks-angelägenheter, sedermera underhållet genom besök af norska bergsmän, som i Sverige utbildades i markscheideriet.

Såsom naturforskare, egnade HJÄRNE sitt snille icke blott till vettenskapernas förkofran, genom talrika uppfinningar, utan jemväl att till menige

[27]) Åminnelsetal öfver H. D. SPÖRING af ABRAHAM BÄCK.

Digitized by Google

man sprida kunskaper och upplysning, "huru naturen i sitt stora laboratorio verkar." Sverige hade denna tid inga lärda samfund, hvilkas handlingar allmängjorde vettenskapliga upptäckter. HJÄRNE sökte ersätta dem, och var ensam så god som en akademi. Sedan han gjort sina rön i kemi, mineralogi, fysik, medicin, m. fl. vettenskaper, och jemfört dem "med de gamle philosophorum och hermeticorum skrifter, samt de nyares stridande meningar," kungjorde han slutsatserna. Man saknade naturforskare-möten. HJÄRNE sökte äfven fylla denna brist, genom oafbruten brefvexling med främmande och inhemska lärde, i de vigtigaste vettenskapliga ämnen, uppställande frågor i desamma, hvarå svaren offentliggjordes, med hans anmärkningar. I hvad som rörde fäderneslandets fysiska, geologiska, mineralogiska, industriella, agronomiska och andra allmänna förhållanden, ställde han sina spörsmål till universitets- och gymnasii-lärare, kyrkoherdar, domare och embetsmän, bergsmän, näringsidkare och enskilte af alla stånd och vilkor, hvilkas upplysningar han jemförde med egna undersökningar, hvarefter han i tryck framlade de sannolikaste förslagsmeningar. Man föreställer sig svårligen vidden af en dylik brefvexling. Flera gagneliga inrättningar eller anstalter, som först i våra dagar kommit till verkställighet, anades eller

Digitized by Google

uttalades redan af honom. Han ifrade för tillvägabringande af ett "Oeconomie-Collegium," till jordbrukets och näringsyrkenas förbättring, "hvilket skulle, utan att betunga staten, anqvicka dem, som något särdeles viste gifva vid handen, jemväl andra att idka sådana studier med flijt, till att blifva försichtige hushållare." Man finner dessa syftemål nu uppfyllda genom hushållnings-sällskaper, teknologiska institutet, handtverksföreningar, m. m. Grundtanken till den så kallade "prest-medicinen," hvilken ansetts tillhöra vårt århundrade, ligger i dessa ord af HJÄRNE: "Som intet allestädes kunna finnas Doctores Medici, ey heller i alla soknar apothek, ty vore väl at prästerna kände örter och rötter, och at Theologiæ Studiosi i Academierna öfvade sig i gräskunskapen och borde känna allehanda inhemska simplicia. Så kunde den fattige allmogens sjukdomar och plågor mycket lijsas." Det var icke hans fel, om förslaget erhållit en möjligtvis olämplig utsträckning. Han var den förste som föreslog, att collegium medicum och provincial-medici skulle, då allmänna farsoter yppades, af trycket utgifva underrättelser om sjukdomarnes kännetecken och botemedel. För bränvinets utrotande verkade HJÄRNE redan på sin tid i samma riktning som våra dagars nykterhetssällskap. Han förklarade denna dryck böra anses såsom läkemedel, ej användas till

Digitized by Google

daglig förtäring [28]). Han bidrog, genom sitt verksamma inflytande, dertill, att husbehofsbränningen, som redan under de senare åren af CARL XI:s regering verkat högst skadligt, blef genom 1698 års författning för en längre tid inställd. Flygsandens hämmande, som först i våra dagar åstadkommits, påyrkades redan af HJÄRNE, som beklagade, att man lemnat utan afseende ett förslag dertill [29]). Hans stämma är den första, som offentligen höjt sig för skogshushållning och vedbesparing. I den skrift [30]), som han utgaf för att "lära spara och visa vägen att skona de utödda skogar," väntar han mycket motstånd, emedan saken är ny. På denna

[28]) Han yttrar härom, bland annat: "Brenwijn måste hållas för en Medicin, och ey för näring, therföre måste man drickat när thet omtränger, nembligen sällan, och lijtet i sänder, och icke hwar morgon och afton efter en elack wahna, hwars öfwerflödiga brukande myckin skada förorsakar. Therföre wore wäl, at *thet förbannade Brenwijnsdrickande affskaffades*, och tillijka ther medh så mycket ondt, så wäl till hielsa som lefwerne, så mådde mången bättre och lefde mycket längre." *Een kort Berättelse om the nyss upfundne Suurbrunnar*, sid. 66, 67.

[29]) Det var uppgifvet af en öfverstelöjtnant VON VICKEN och understödt af ambassadören grefve CLAS TOTT. Jfr *Anledning till Malm, Bergarters och Jordeslags efterspörjande*, m. m., s. 311.

[30]) *En lijten Oeconomisk Skrifft om Vedbesparande, huru man i dessa knappa tijder med Veden, som efterhanden begynner tryta, bätter omgås skall.* 1696.

Digitized by Google

denna tid skulle nemligen spisarne stå fulla af ved både nätter och dagar, och det ansågs såsom en skam att skjuta spjellet, eller att betjena sig af små kakelugnar i stället för stora spisar. Åtskilligt i hans afhandling synes till och med vara skrifvet i närvarande tid. "Veden," säger han, "blijr ju längre, ju dyrare, kunnandes under tijden intet fåås en gång för penningar, icke allenast derför, at de förmögne, som tagelotten hafva, försee sig alldraförst, utan ock at det blir så myckit underslagit och undanköpt af dem som egennyttig handel drijfva, som kunna richta sig i allmenna brist, månglandes det åter uth om winteren på det allradyraste, när nordanwädret känner effter ryggen och kölden efter fingerändarne, förutan det missbruk, som af vedkrämare öfvas; hvaraf kommer at när någon wedbåt anländer, de då öfverbjuda den ene den andra, förmenandes at den inte svälter, som dyrt köper, och stijger det derigenom äntlig så högt, at de oförmögne, särdeles de huusarma, måste förgås uti frost och deras oskyldiga barn förderfvas af köld." Han visar derför, "huru man i dessa knappa tijder medh weden umgås skall;" förordar användandet af torf och andra ämnen till bränsle, samt införande af små kakelugnar och flyttbara besparingsspisar af jern, hvilka senare

Digitized by Google

ansetts såsom en vår tids uppfinning, men af HJÄRNE i många år begagnats [31]). Han uppgifver vidare förslag till små rese-kakelugnar och res-kök. Uppfinningen, att under vinterfälttåg, i tält, elda med glödande kulor, framställdes äfven af HJÄRNE, och antogs af CARL XII. Han föreslår derjemte, att genom värmeledande rör uppelda hela hus. "Med denna inventionen," säger han, "vill jag mig understå att värma temligen stora kyrkior, jemväl i kallaste vintern, icke allenast socknekyrkior på landet, utan ock här i staden. — — Jag weet ock icke om det skall vara en Gudi behagelig penitence, at man i en bitter köld, när presten predikar, och gudstjensten förrättas, skall frysa och önska at det snart sluta måtte; med hvad andacht det skeer låter jag hvar och en, som det försökt har, efftertänkia. — — Detta alt kunde med några famnar weed förekommas." Emellertid har halftannat århundrade förflutit, innan HJÄRNES förslag börjat bringas till verkställighet [32]).

[31]) Uppfinnaren var egentligen riks-verdien BALTHASAR GRILL. Jfr nyssnämda skrift, s. 28.

[32]) Han tillägger åtskilliga förbättringar i samma väg, som brukas utomlands, men hos oss ännu i allmänhet icke vidtagits, såsom att, till förekommande af drag i kyrkorna, fönsterna borde stoppas, dörrarna förses med tjocka täcken, o. s. v. — Det förslag, som i våra dagar gjorts af det så kallade *hatt-icke-aftagnings-sällskapet*, framställdes för snart tvåhundrade år sedan af HJÄRNE, som med afseende på de

Digitized by Google

I statsläran och allmänna hushållningen var HJÄRNE, hvad man i vår tid skulle kalla, "liberalt framskridande;" men han var det under konungarne CARL XI och CARL XII. Han skrifver bland annat, under det den förstnämde rikshushållaren, såsom det påstås, något hårdhändt fyllde sina skattkammare, och oupphörligt ökade gärder frampressades till underhållande af den senares krig: "Det är en stoor konst, at rätt taxera undersåtarena; än större at öpna dem vägen til allmän näring och winst; den största, at tillika öka inkomsterna och näringen; doch icke omöjeligit, om wederbörande vilja höra goda rådh, hafwa tålamod, intet för mycket se på *lucrum præsens*, lemna somt til tiden, förtaga egennyttigheten, som alt godt hindrar, uppväcka alla til flijt, uthrota högfärd och slöserij, införa husachtighet, sparsamhet och arbetsamhet." Han ifrar för frihet och lättade kommunikationer i handel och näringar; att hvar och en må kunna utan hinder föryttra "hwad han aflar med sin industrie och sitt förlag;" men sådant, säger han, "är swårt at practisera för den åthskilnad som görs emellan ständen,

---

hos oss så ofta förekommande katarrher ansåg att man borde hafva hufvudet så mycket som möjligt betäckt. "Uti detta mål," säger han, "lära the förnämare för theras ädelmodighet se genom finger med the ringare, som theras tilbörliga wördnad med andra åthäfwor kunde uthwijsa." *Utföhrlig Berättelse om the nyss opfundne Suurbrunnar*, s. 85.

Digitized by Google

och de många i det fallet gifna resolutioner, stadgar och förordningar. Om allmoge, prester, bergsmän, bruksägare, adel å landet, utan afseende på uppstäderna eller marknadsplatser, mächtade och finge föra det de hafva att sälja hwart de vilja, skulle undersåtarena derigenom märkeligen profitera och konungen ingenting mista"[33]). — — "Allt twång borde afskaffas, som hindrar den allmänna näringens frije lopp. Westgöthar tillåtas ju at handla och fara hela landet igenom; kan icke det til hela rijket appliceras? — Hemmanen borde intet så noga til deras gård- och öre-tal refvas eller skattläggas, at icke altijd något öfwerblefwe, som än cultiveras kan; och der man allaredo hafwer skäliga jordaböcker, borde man intet lätteligen gå derifrån. Ty när allmogen seer sig kunna njuta någon förmån eller understöd i sine wanlige uthskylder, genom

[33]) Han tillägger: "Och fast en deel Upp- och Bergstadz-Skinnbrackor något skulle lijda, så är ju bättre om landet i gemen mår väl, än at allenast några städer eller några få draga til sig musten." (Den anförda *Anledning* m. m., s. 321.) Han manar godt företrädesvis för Dalarne, Helsingland, Norrland o. s. v., "der folket är trifvet och quickt; ingen ser man wara laat, och the som lata äro, förachtas ibland the andra. — — Men twärtom här i Upland. När Gud uti fredliga tijder gifwer här någon ymnig årsväxt, wore icke then plicht at utlägga sin skatt och skuld, så gjorde the intet godt, ey heller weke ur wägen för någon menniska. Derför sker ock rätt, at man lägger lass på den hästen som så gerna will skena." (*Ibid.* s. 315.)

Digitized by Google

nya ägors upptagande, så lära de winläggia sigh derom; men om de befruchta, at de dermedh strax draga på sig onera, lärer sådant icke allenast försummas, uthan kanskee de gamle ägorne förminskas. Konungen skulle ändoch derwidh profitera. Ty ingen jordetorffwa i landet warder brukad, der konungen icke njuter inkomst af, såsom genom tijonde, tull och annat, fast det är oskattlagdt." Han ifrar mot för stora grundskatter och för indirekt beskattning; tadlar att "allmogen får tu slag på et ställe," då han måste, för utskylderna, sälja sin säd när den minst gäller och köpa när den är dyrast; förordar inrättande af socken-magasiner, så att brödföda och utsädes-spanmål aldrig må saknas; klagar högljudt öfver "de obarmhertige fogdar, som slå låås för bondens lada;" frågar, om man ej kunde finna "någon lämpligare wägh, som ey wore så hård, som den nu brukas," — — så at man icke "pantar och exequerar honom" — — hvaraf bonden "måste gå i grund," m. m. Att sådana yttranden kunde tryckas under Carl XII och tillegnas trenne af hans rådsherrar, länder både författaren och den enväldige konungen till heder. Ännu märkligare var hans försvar för den såsom riksförrädare lifdömde Paykull, hvars behandling han vågade i en särskilt skrift öppet ogilla. Han ville rädda den anklagade såsom vettenskaplig adept och alkemist,

Digitized by Google

men CARL XII svarade, att om PAYKULL än kunde förvandla hela Brunkeberg i guld, skulle han dock dö [34]).

De frön till vettenskapernas förkofran, som ligga i HJÄRNES skrifter, utgöra ej deras enda märkvärdighet. Man har beundrat den skicklighet, hvarmed de så kallade Encyklopedisterna i Frankrike förstodo att i de mest abstrakta ämnen inblanda allmänna, lättfattliga upplysningar rörande dagens frågor, ofta der man minst anade något dylikt, såsom, till exempel, att införa politiska betraktelser i undersökningar tillhörande språkläran, eller religionssatser i afhandlingar om fysik och matematik, för att derigenom missleda censuren, som icke sökte kätterska villomeningar beträffande kyrka och stat under öfverskrifterna grammatik och matematik. HJÄRNE använde samma utväg hundrade år tidigare, med den skilnad, att då Encyklopedisterna sökte undergräfva det bestående i stat och kyrka, begagnade HJÄRNE religionens och samhällslärans grundsanningar såsom vapen i sin strid för upplysningen emot inrotade fördomar. I sina "Flockar," till förklaring af *regnum minerale, physica generalis* och *specialis* m. m., inflätar han, för menige man, upplysande betraktelser öfver en mängd från medeltiden, eller ända från hedenhös, qvarlefvande

[34]) LAGERBRING.

Digitized by Google

skrock, signerier och vidskepelser, sägner om trolldom och hexeri, skogs- och sjörån, bergtagna, varulfvar, elfvor o. s. v. Han fann ej nog, att hafva upplyst domarena i trolldoms-processerna; han ville äfven upplysa folket. Han sökte derjemte skingra andra villomeningar, som tidt och ofta oroade allmänheten. Så trodde man då ännu, på grund af MESSENII utsago, att Motala ströms afstannande var ofelbart förebud till krig, hungersnöd och andra landsplågor. HJÄRNE visade, att detta fenomen hade naturliga orsaker. Vidare såg man sjön Barken förvandlas i blod, förtorkade "hungerkällor," uppdykande och försvinnande öar, allt förkunnande krig, pest och elände. HJÄRNE afgaf naturliga förklaringar öfver de förmenta järtecknen. Tron på under och *lusus satanæ* var dock så allmän, att vederläggningarne måste ske med stor försigtighet, för att ej misstänkas såsom kätteri. Bland märkliga vittnesbörd i dylika frågor är ett af den namnkunnige biskop SVEDBERG, om sjön Barkens förvandling i blod, hvilket intyg slutar med dessa ord: "När Gudh låter sådant under ske, så bjuder Satan til, hans wercketyg också, the ogudachtige, säkre, sjelfkloke och werldzligen sinnade menniskior, at giöra thet til intet. Såsom här skedde med thetta illistiga grepet, nemligen: en del utspridde at hela sjön war wänd i blod. När thet fants osant, mente

Digitized by Google

Satan ingen skulle tro at ther hade warit något underligit blod. Si, thetta är ock en *Abyssus Sathanæ.*" Stundom ville eller vågade HJÄRNE sjelf icke neka dylika järtecken och under, men visar vanligen på samma gång, genom vettenskapliga rön, att det *kan* vara en naturlek eller ett inbillningsfoster. Spådomar nekar han ej bestämdt, och tyckes, i afseende på förutsägelser under vissa sjukdomstillstånd, äga en aflägsen aning om clairvoyance och magnetism. Vid CARTESII filosofi, som nyss blifvit segrande, hade HJÄRNE tvifvel i afseende på "hvirflarne," och på läran om metallernas daning, eldens natur och magnetens verkningar, hvaruti han finner att CARTESIUS och dess skola misstagit sig, "och thet så mycket hellre, som de uti den rätta naturkonsten varit oförfarne, då de dess nyckel Chymien intet lärt till dess upplösande handtera." Svenska vettenskaps-akademien, stiftad efter HJÄRNES död, har upptagit en af hans skrifter; andra äro införda i engelska vettenskaps-societetens handlingar; några äro, efter författarens bortgång, utgifna af den berömde GOTTSCHALK WALLERIUS; flera förvaras ännu i handskrift. En vettenskaplig granskning af dessa arbeten skulle, äfven på forskningarnes nuvarande ståndpunkt, måhända icke vara lönlös, och säkerligen gagnande för vettenskapens historia.

Digitized by Google

En af HJÄRNES stora förtjenster var vettenskapernas förallmänligande, genom deras behandling på modersmålet, i stället för latin, hvilket, som bekant, var äfven långt senare de lärdes vanliga tungomål, ja ännu af den fräjdade MELANDERHJELM ansågs icke kunna öfvergifvas utan förlust för den lärda bildningen [35]). HJÄRNES snillrika, klara och lefvande framställningssätt anslog mäktigt samtiden och förmår ännu fängsla läsaren. I naturbeskrifningarnes upphöjdare stil genomskimrar skalden, och han tyckes nästan en förelöpare af BUFFON och CUVIER, eller, för att nämna en Svensk, af EHRENHEIM. Då han t. ex. skall redogöra för bergens natur, inleder han undersökningen med dessa ord: "Gud låter se, näst vattnet, sin största härlighet uthi bergen. Bergen äro fulla med watn, bergen äro fulla af eld, fulla af rikedomar, af lifsnäring, af läkedomar. Man ser, at Gud i den heliga Skrift har lijkasom till bergen haft sin största lust. Sina största under hafver han låtit skee på bergen. På berget gafs Lagen, på berget stadnade Arcken; på ett berg wardt Abraham befalt at offra sin son; på ett berg byggdes Herrans tempel; på berget Zion war Juda konungars säte. Guds son gjorde

[35]) *Undersökning om nyttan af ett eget de Lärdes språk.* Kongl. vitterhets- historie- och antiqvitets-akademiens handlingar, IX delen.

Digitized by Google

den stora salighets-predikan på berget. På berget har han bedit. På berget Thabor wardt han förklarad, och wiste sina trenne Apostlar himmelrijksens glädje. På Oljoberget har han svettats blod; på berget Calvaria har han lidit, på berget war han när han for till himla. Alla menniskor i fordna tijder hafwa hållit berg och stora höjder för de beqvämaste rum till Guds dyrckan. Himmelen sjelf liknas wid et berg: *Jagh lyfter min ögon up til berget,* säger David; *Herre, ho skal blifwa på titt helga berg!*" Äfven de lägsta föremål adlar han genom framställningssättet, eller genom skildringen af deras underbara uppkomst, de hemliga skatter som i dem förborgas, den nytta man af dem kan upphämta, den fruktsamhet hvartill de kunna bringas. Deribland må blott nämnas hans målning af kärr och moras.

Det vanliga kännetecknet hos sanna snillen, hvilka, långt ifrån att tro sig stå på höjden af all upplysning, ana en ännu omätlig framtid för vettenskap och bildning, fans äfven hos HJÄRNE. Han trodde detsamma om Sveriges odling och ännu oupptäckta tillgångar. "Tiden och lyckan lära wäl utwijsa," säger han, "at det mästa ännu är under wåra fötter ofunnet" [36]).

[36]) *Berättelse om the nyss opfundne Suurbrunnar,* sid. 115. Hvad han förespår om en rikare trägårdsodling (sid. 114),

Digitized by Google

Modersmålets vård och renhet ägde i HJÄRNE en eldig försvarare, i detta, som i nästan allt,

är redan besannadt. Äfvenså om begagnandet af svensk porfyr och marmor, samt om svenska stenkolsgrufvor, hvilka han tror komma att uppdragas i rikare mått. Ja, han anser att vi äfven kunna afyttra perlor och ädla stenar, anförande såsom bevis, att "för icke så mycket längesedan såldes en Elfvedahls perla för tusen Holländska gyllen, och en annan i Östergöthland skattas om 400 Rijksdaler." (Sid. 117). I afseende på Dylta svafvelbrak förmenar han, att "om man det rätt lämpade, skulle man kunna inrätta artiga *Æstuaria*, eller torra varma och svettebad, såsom de uti Italien, *Bajæ* kallade, som igenom sin naturliga hetta, de sjuka som uti dess grottor föras, ifrån många slags sjukdomar hjelpa. Detta kunde så inrättas, at sedan den materia, som pålägges och hvarfvetals öfver en dertil bygd järnbur öfvertäckes, blijr i längden kraftlös, altid annat godz åter i stället häfves och friskt påslås." *Anledning till åtskilliga malm och bergarters m. m. efterspörjande*, sid. 244. Han ansåg upptäckten af varma källor i Sverige icke omöjlig, hvilket synes af följande, utaf honom framställda fråga och prisbelöning: *"Om der finnes någonstädes warmt watn, sprunget utur jorden, som är rätt naturligen hett, fastän i ringa quantitet, så at man kunde hafva någon förhoppning om warma bad? Lofvas den, som det kan angifva, 100 daler sölf: m:t."* (Ibid. s. 6.) Några upptäckter anmältes, men otillförlitliga. Att HJÄRNE stundom af sin lifliga inbillning fördes långt i förutsättningar, berättigar ej till antagandet, att en framtid icke kan besanna mycket, som ännu betviflas. Äfven i mekaniken gjorde han en mängd rön. Det mest egna var förfärdigandet af "ett talande hufvud," i likhet med det som utförts af ROGER BACO i England och ALBERTUS MAGNUS i Regensburg. Han var dermed sysselsatt i Paris och hoppades på uppgiftens lösning, då hans hastiga afresa nödgade honom afbryta. (Se berättelsen derom i *Ortographia Suecana*, s. 95.)

Digitized by Google

framom sin tid. Född utom det gamla Sveriges gräns, hade han lärt vårt språk som främling, "trårätt efter reglorna," som han säger, samt studerat grundligen "svenska poëteriet och språkets målsnild." Redan i hans ungdom klagades öfver modersmålets förfall. Skrifsättet vanvårdades, efter de långa krigen, i sjelfva konungens kansli, dittills ansedt såsom mönster, så att "ibland 30 eller 40 voro näppeligen tu, som höllo ett, och allt kom i willerwalla" [37]). HJÄRNE nämdes till ledamot af den kommission, som skulle ombesörja den nya bibelupplagan, sedan känd under benämningen af CARL XII:s bibel, hvarvid han deltog i utredandet af flera tvifvelaktiga frågor rörande rättskrifningen.

---

[37]) I anledning af stafsättets osäkerhet, anför kongl. antiqvitets-kollegium i sina *Underdåniga Påminnelser,* af år 1692, bland annat: "Så är ock wäl kunnigt, huru nu i några åhr en hoop ynglingar hafva sig företagit att annorlunda stafva wårt Svenska språk, än det i wår gambla bibel och alla sedermehra Svenska böcker är skiedt, hvar igenom icke allena presterskapet uthan många andra sig högeligen förarga, såsom *åkk* för *och* eller *ock*, *Ståkkhålm*, *härrä*, *de* för *dhe* eller *the*, *fadär*, *modär*, för *fadher*, *modher*, och många oråkneliga ordh wärre stafwade, än en klook menniskia bör göra, hvilken osedh iämwäl infräter sig i Cantzliet, och lärer dher taga öfverhanden, som annorstädz, om det icke förekommes, hvarföre wore af nöden att Kongl. Cantzliet förmåtte ett förbuds-placat på sådant, eljest lärer dhet förorsaka med tijdhen en stor confusion i wårt språk." (*Ant. Coll. Handl.* Vol. XI, fol. 176.)

Digitized by Google

Den strid om stafsättet, hvari han råkade med den namnkunnige biskop SVEDBERG, har, då man betraktar de begge kämparnes snille, lärdom och stora anseende, knappt sin like på svenska parnassen, om icke snilletorneringen emellan LEOPOLD och THORILD, med den skilnad, att de senare voro unge vitterhets-idkare, men de förre upphöjde män i staten och kyrkan, angriparen sjuttiosex och den anfallne sextiosju år, — och detta, såsom SVEDBERG säger, "för en bokstaf allenast," sedan de dock "plägat en förtrolig, broderlig wänskap öfver trettijo åhr." Emot de af SVEDBERG, i *Schibboleth*, uppställda stafningsgrunder hade HJÄRNE redan ingifvit en skrift till kansli-kollegium; men då den blef utan verkan, uppträdde han i full polemisk rustning, för att "göra på detta drafwelswäsende en ända," samt utgaf en skrift på 152 qvartsidor, hvilken skulle fortsatts, i fall det ej förbjudits af kansli-kollegium [38]). Det verk, som HJÄRNE anföll

[38]) Sedan han förehållit sin motståndare att "förvända bokstäfverna, *o* til *å*, *e* til *ä*, *ch* til *ck*, och så bortåt, alt efter sitt enwijsa hufwud, så at hans ortographia blef en cacographia," tillägger HJÄRNE: "Han hade åtskilliga Apinior, som honom efterhermade, mefendels uti bröllops- och begrafningsverser, hvilka så stafwades, at man icke wiste om det war Swenska eller Rothwelska. Entligen, när på detta drafwelswäsendet intet wille blij någon enda, uthan det togh meer och meer til, wardt jag förorsakad at leggia häremot en skrift." Han beskyller sina motståndare

Digitized by Google

med icke blott lärdomens, men sarkasmens och åtlöjets vapen, ingalunda skonande författaren, var tillegnadt konung CARL XII, som med synnerlig nåd omfattade både författaren och hans arbete, hvilket senare vanligen låg på hans bord. Konungen vistades denna tid, efter återkomsten från Turkiet, i Lund. Under ett samtal med SVEDBERG, om svenska rättskrifningen och om modersmålets renhet, hvarvid konungen gillade de uti *Schibboleth* uttryckta åsigter, gaf han SVEDBERG att läsa den af HJÄRNE emot honom nyss utgifna skrift. SVEDBERG blef deraf häftigt upprörd och icke allenast förklarade sig inför konungen, utan begärde och erhöll hans tillåtelse, att från katedern i Lund få offentligen försvara sina satser, hvilket äfven skedde [39]). Derefter uppträdde han med ett vidlyftigt

att af "lättsinnighet" och "nygirighetsklåda" hafva öfvergifvit den gamla skrifarten, ifrar emot "fjolldjerfva novatores" — "läsebenglar och pappersförderfvare" — "näsedjerfva kloklinger" och "dumdristiga stormare", hvilka borde "klappas på fingrarne", o. s. v.

[39]) SVEDBERG berättar sjelf förloppet sålunda: "Litet therefter gör jag åter min underdåniga uppwacktning hos konungen, angående mitt förnämsta ärende om löningsspannemålen och att få behålla dräng arne. Tå kommer konungen at tala med mig om wårt Swenska språk, i anledning af mitt *Schibboleth*, thet konungen hade dageligen på sitt bord. Varande konungen mycket öm om språket och at man borde undfly alla främmande ord, tala och skrifva ren Swenska. Konungen frågar: Om de tala Swenska i Frank-

Digitized by Google

genmäle, kalladt: "Biskopens i Skara, Doctor Jesper Svedbergs rättmätiga hedersförsvar mot Vice-Presidenten och Archiatern Doctor Urban Hjärnes

---

rike? Jag sade nej. Hvi skola tå vi, sade konungen, tala Fransöska? Jag berättade att mitt *Schibboleth* hade motstånd af VicePresidenten Doctor Urban Hjärne, och att han skulle hafva skrifvit och låtit af trycket utgå en skrift theremot, och thertill wara mächta försmädelig, men jag har then ännu ej sedt. Tå löper konungen in i sin kammare och visar mig Hjärnes skrift inhäftad och tryckt till pag. 152. Tå sade jag: Jag will stiga upp på Academien här i Lund med mitt *Schibboleth*, och låta hwem som will komma och opponera och se om någon kan med skäl wederlägga thet som theri skrifvit är. "Ja, ja, gör thet", sade konungen, och lät sig thet väl behaga. Hjärnes skrift fick jag ändteligen med stort prut af konungen sjelf till låns." — Disputationen ägde rum den 3 Januari 1718, och varade fem timmar, eller från klockan 9 till 2. SVEDBERG lät kungöra den på förhand medelst en särskilt *"Afkunningz-Skrifft."* Han biträddes i försvaret af "Läsmestaren (rektorn) i Skara, höglärde Mester SWEN WAHLBERG." Om opponenterna förmodar han, att de vilja uppträda "med sachtmodighet och Christelig beskedelighet, utan bong, utan storm, utan fördömelig bitterhet och försmädelse, hvilket förnufftigt och ännu mer Christeligit folck icke anstår." — Bland bevis på den uppmärksamhet, som CARL XII egnade åt modersmålets renhet, berättar SVEDBERG äfven följande: "Jag sade att vi hafve mång ord, dem vi icke kunne på god och tydelig Swenska gifva, såsom *curieux*, huru vill man gifva det? — Ambassadören Grefve SPARRE stod derhos och sade: *nyfiken.* Jag svarade: Gamle OLOF RUDBECK var en *curieux* man, men *nyfiken* var han intet. Si, då säger konungen: *"Omhogsen."* Ja, det låter höra sig, nådigste herre, och så står ordet nästan i samma mening hos Syrach: En vis man är uti allo thesso omhogsen."

Digitized by Google

obetänckta skrift emot thess Schibboleth." Åfven denna anti-kritik var så skarp, att kansli-kollegium förbjöd första delens utgifvande, hvarför endast senare delen blef synlig. Såsom ej sällan inträffar i dylika tvister, har det rätta befunnits ligga endels på hvardera sidan. SVEDBERG segrade på sjelfljudingarnes fördubbling och på det "mykla öfverflödiga *H*," för hvilket, såsom han yttrade, "VicePresidenten stridt med en ifver, som hade det stått om lif och lefverne." Deremot hafva efterkommande språklärde gifvit HJÄRNE rätt i utbyte af *t* emot *d* (i *du, dig, dina* o. s. v.), för välljudets skull (med undantag af bibelspråket, "för ålderdomsens vördnad"), och i flera andra frågor, till den grad, att då SVEDBERG anför hela satser af HJÄRNE, hvaruti han påstår intet ord vara rätt stafvadt, befinnas de vara såsom vi nu skrifva dem [40]). En åsigt, i hvilken HJÄRNE äfven gick sina samtida långt i förväg,

[40]) T. ex. *"Dertill utseddes några af de äldste."* "Icke ett enda ord", säger SVEDBERG, "är skrifvit såsom the påberopade gamle skrefvo", nemligen: *"Ther til uthseddes några aff the äldsta."* (*Rättmätigt Hedersförsvar*, s. 85.) Eller *"Derföre blifver det wåra fäder wijsligen hafwa upptänkt, gamla Swänskan"* m. m., som bort skrifvas: *"Therföre bliffuer thet wåre fäder wijsligha haffua uptenckt, gamble Swenskan"* m. m. (sid. 95), der, med undantag af *wijsligen* och *Swänskan*, allt hos HJÄRNE öfverensstämmer med närvarande skrifsätt.

Digitized by Google

förväg, var den, att icke uteslutande hämta våra språklagar ur latinen, utan jemväl rådfråga isländskan, götiskan och deras afkomlingar, samt att han fästade uppmärksamhet på den jemförande språkforskningen och på det likartade i syskonspråken, tyskan, engelskan och nederländskan, hvilken sistnämdas redan då vunna utbildning han ställde särdeles högt. De åldrige kämparne försonades omsider och blefvo lika goda vänner som förut. Emellertid blef den pröfning, som en mängd språkfrågor underkastades medelst denna strid, af väsentligt gagn för modersmålets rättskrifning. I sjelfva verket uppträdde HJÄRNE icke ensamt för den svenska rättskrifningen, utan för att häfda den nyare bildningen i allmänhet, de nyare språken och naturvettenskaperna, emot den gamla skolastikens och de klassiska språkens uteslutande välde [41]).

[41]) HJÄRNE hade i början delat SVEDBERGS åsigt och önskat kunna återföra den gamla böjningen och sammansättningen, men han fann snart alla enskilta bemödanden emot det öfverhandtagande allmänna bruket fruktlösa. Han yttrar derom: "At Swenskan, som hon nu är, af den förfallna constructionen, böjningen och sammansättningen ordentligare och i sitt förra skick måtte komma, derpå har ock jagh för många åhr sedan tänckt. Men det wersta war, at jagh fann ingen som wille der uthinnan låta retta sigh, fast jagh önskade, at om det icke på alt sett efter det gamla (deraf ingen wille weta), dock uthi flesta måttan kunde sigh efter Bibelen lempa." (*Ortographia Suecana*, p. 135.)

Digitized by Google

Samma lidelse, som satte lyran i DANTE's och PETRARCA's hand, diktkonstens vanliga väckare,

---

Tvisten uppkom egentligen deraf, att SVEDBERG höll fast vid den förstnämda åsigten. "Eusebius" (så kallar han SVEDBERG, hvars namn icke förekommer i hela skriften) "sedan han en gång infostrat sig i en besynnerlig mening, blef enhärdigh vid det han hade begynt, och ville hafva allt efter Latinen, som efter hans mening skulle wara et rättesnöre för alla andra språk." (p. 13.) Bland egenheterna i striden är, att begge kämparne beropa sig på bibeln och anklaga hvarandra att vilja införa deremot stridande nyheter. Deremot är HJÄRNE ensam uti, att söka stöd i den germaniska stammens språklagar, och säger om sin motståndare: "Han betencker icke, at desse språk (latin och grekiska, hvilka, enligt SVEDBERG, voro de enda mönstergilla) hafva en heel annan beskaffenhet, än de Nordiske, nembligen den gamla Götiskan, Swenskan, Danskan, Norskan, Tyskan, Engelskan och Nederländskan samt Isländskan." (p. 76.) Han lägger särskilt vigt på "Platt-Tyskan och Nederländskan, hwilka ega en stoor skyldskap med wårt måhl. Engelskan har ock mycket, det en som will wara fullkomlig Swensk borde weta." I allmänhet finner han alltför stor obekantskap med andra språk, än skolspråken, och säger om tyskan, såsom knappt nog undantag: "den kölfva de fram så väl som de kunna, och som nebben är wuxen på dem." Han yrkar, att ungdomen må lära äfven lefvande språk, icke blott latin, grekiska och hebreiska. "En Svensk, som intet strax från ungdomen vänjes till Tyskan, Fransöskan, eller annat sötare språk, kommer illa till rätta med detta *ch.* När han vill säga: *Schreiben, Scheinen, Schertz,* så kölfvar han: *Skreiben, Skeinen, Skertz.* — — En sådan hemkalfver skulle stå sig slätt, om han med nämnande af *Schibboleth* af en främmande skulle frestas." (p. 35.) Bland anmärkningar är äfven, att hans motståndare, såsom Dalkarl, vill införa "Falunismer",

Digitized by Google

kärleken, gjorde äfven HJÄRNE till skald. Efterverlden känner ej föremålet för hans platoniska

---

t. ex. *kiäre, kienna, kiöld* m. fl.; men i "den heliga Bibelen, som Eusebius i sin book så ofta med stoor och djup andacht beropar sigh på, — — finnes icke et spor af denna *Falunismo.*" (p. 45.) Emot det ständiga åberopandet af latinen säger han på ett ställe: "Lustiga infall! Wij kunde intet räkna til 3 förrän wij hörde *tres* af de Romare! O, hvilken subtilighet! Eller monne wij aldrig drogo lijnkläder på oss förrän de Latinska kärngar lärde oss spinna? Hafwa ej heller de gamla Göther haft några pilar, förr än de fingo dem från de Welska? Wiste wij ej hvad den klara solen hette förr än Julius Cæsar oss det lärde?" (p. 103.) "All wishet är icke förborgad i Grekiska och Latin", säger han i sin *Defensionis Paracelsicæ Prodromus.* — I användande af skämtets vapen är HJÄRNE öfverlägsen; deremot har SVEDBERG mer sträng följdriktighet i sin bevisning, anförande icke mindre än 44 qvartsidor med prof på olika stafsätt hos motståndaren, och slutande med utropet: "Si, nu har han glömt skrifwa sit egit namn rett!" (*Rättmätigt Hedersförsvar,* s. 35.) Dervid må dock anmärkas, att HJÄRNE sannolikt begagnat olika afskrifvare och läsare af trycket, såsom SVEDBERG jemväl antyder: "Ther tijo hender hade arbetat på thenna hans skrift (som troligit är, at han ej warit ther allena om, som af stilen synes) hade hon intet ostadugare och wanskapeligare kunnat uppsettias och utkomma." (s. 70.) SVEDBERG hade i det hela den bokstafliga rätten på sin sida, hvaremot HJÄRNE röjde mer den snillets siaregåfva, som af språkets lynne och utvecklingsgång anade dess framtid. Såsom sig höfves, är kyrkofadren under sjelfva striden af en försonligare anda, åberopande gamla vänskapsförhållanden. "Hafwe wi icke", säger han, "en ganska lång tid warit betste wenner? Umgingoms wi icke såsom sötaste bröder? Aldrig föll ett ondt ord oss emellan. Hafwer jag icke elskat och hedrat honom? Hafwer jag icke

Digitized by Google

dyrkan, besjunget endast under ett diktadt namn. Så mycket framskymtar blott, att hon varit af

---

berömt honom i mitt *Schibboleth?* C. 6. § 12. C. 11. § 4. och i min *SabbatsRo*, P. 2. C. 30. § 23. p. 1293. Och nu skal thenna lumpna sjelf-lydingens fördubbling, icke två penningar werd, sönderslita thet starcka wenskapsbandet, och gifwa tilfelle til bitterhet, hädelse och försmädelse. Men ho tör säja, at sådant sker utan Herrans befallning. *Klagov.* 3: 27. Så låter jag mig nöja med Herrans wilja. — — Hafwer jag altså för thet öfriga, när jag sakena rätt betencker, stor orsak, at flitigt tacka Herr VicePresidenten. Ty han hafwer här igenom gifwit mig en starck drifft, at skerpa min hog och flit til wårt ädla tungomåls yttermera rycht och upretthållande. Jemwel bör jag billigt hembära andra mina missgynnare och fiender hörsam tacksäijelse för mykit gott bewist. The hafwa gifwit mig starck anledning och påminnelse, at närmare holla mig til min Gud. — — Jag hafwer ock i wercket rönt Gudz nåd, i thy jag ännu så högt elskar och wyrdar Herr VicePresidenten för the ogemena gåfwor, sinrik lärdom, och flera stora förmohner Gud honom förlänt hafwer; som jag elskaden för trettijo åhr tilbaka i Stockholm, tå wi begge i tysthet och Herrans fruchtan lade grunden til wår Psalmboks förbättrande. — — Unner Gud mig lifstiden, och jag hafwer emne, och får tilfelle, så skal thet wara min glädje, och mins hjertas nöije, at giöra Herr VicePresidenten och thess anhöriga alt gott och thet af uprichtigt sinne, som jag förr mitt sinnelag emot honom förklarat hafwer, och ännu förklarar. Gud och wårs Herras Jesu Christi Fader, hwilken ware pris i ewighet, wet at jag icke ljuger." (s. 150 ff.) HJÄRNE uppreste sig dock, såsom ofvan antyddes, icke blott emot "then lumpna sjelf-lydingens fördubbling", utan emot den gamla skolastiska universitetsbildningen, samt till förmån för de nyare språken och naturvettenskaperna. Han säger, bland annat: "Aristoteles

Digitized by Google

hög börd, och vistats vid hofvet, der skalden, ehuru han dagligen såg henne, icke vågade låta någon ana sin lidelse. Han bigtar sin sorg för de tysta lunderna:

---

var den tiden (då SVEDBERG och han vistades vid högskolan) en envåldsregent uti den werldsliga så kallade wijsheten, så at utom honom hölls alt för flättja, oskärdt och oheligt, och intet wärdt at komma inom Universitetens wäggar, utan wankade til största delen en hoop med schole-griller af Metaphysica och Logica med oändeliga många torra, magra och onyttiga distinctioner. Merendels gingo disputationerna derpå uth, om Logica wore *ars* eller *habitus*, om *aggregata* eller *transcendentia* hörde til något *prædicamentum* eller eij. Det var en tapper karl, som kunde reducera *Baroco* och *Bocardo* til *Barbara*, och som mest kunde kasta kring sig med *sophismatis*, *fallaciis*, och med galne, förvirrade och förwillande *syllogismis* häfwa en öfwer bord, samt dylik fåfänga meer. Men icke långt derefter yppade sigh heel andra slags studier, då andre philosophi, som härtils icke woro hörde, också fingo tala högt, såsom Verulamius, Gassendus, Des Cartes, Gilbertus, Hevelius, Guerike &c., som kommo up med *philosophia experimentali*, hvarigenom Chymien, som länge legat fördold i stoft och mörker, fick tilfälle at resa up hufwudet och wakna up efter sin långa dwasighet och wisa sin härlighet, ju längre ju mer." (*Ortogr. Suec.* p. 106.) När man läser HJÄRNES och SVEDBERGS stridsskrifter, synas de näppeligen tillhöra samma tidehvarf. HJÄRNE skrifver, med undantag af *h* och fördubblade sjelf-ljudingen, nära nog som KELLGREN, hvilken äfven begagnade enkel medljuding i *at*, *til*, *mit*, *dit* (pronomen) o. s. v. Hans försvar för *h* och för den dubbla sjelf-ljudingen är ofta så sinnrikt och följdriktigt, att man frestas gifva honom rätt. Staf-felen i hans egen skrift kunna, som anmärkt är, till stor del bero på vårdslös korrekturläsning.

Digitized by Google

"Till er jag entlig vender mig,
I stumma trää, som här i lunden groo,
Er kan jag fritt och tryggelig
Alt det mig quäl och trycker få betroo;"

och ber vindens suck och löfvens susning svara honom. I en af dessa klagodikter besjunger han den dyrkades bortgång. Följande strofer gifva ett begrepp om den deri herrskande ton.

"Så ästu dödh, så faar så snart sin koos
Din skönhets nyss utspruckna roos;
Slå, Cypris son, din bog' i stycken slåå,
Kast kogret neer och heng det aldrig meer
På dina skullror små.

Så ästu dödh och lefd' ey längre quar,
Som uti allt så öffwerjordisk war;
Och efter Tu sjelf wast af himlens art,
Sij så förleet tu all förgängligheet
Och for til himlen snart."

Om sitt eget tillstånd efter hennes förlust klagar han:

"Ack mig, jag lefwer än, om den för smärta
Kan kallas lefvande, hvars själ och hjärta,
Jemt' hog och sinne, fiär
Från bröstet slitet är,
Den sväfvar städz kring dig
Och söker idkelig,
O skönsta, medh din själ förena sig."

En djuparc elegisk stämning möter ej bland hans samtida skalder.

Digitized by Google

Sin kärleks historia behandlar han äfven under formen af en romantisk berättelse: *Om herden Celadons och den ädla herdinnan Stratonices kärlek* [42]). Af flera drag skönjes, att händelsen angår honom sjelf och timat under hans student-tid. Man igenkänner, under de diktade namnen, konung CARL XI såsom ALEXANDER, den dyrkade såsom STRATONICE, och författaren i CELADON. Skalden nämner att han öfverlemnat åt ALEXANDER sitt sorgspel, den 15 Augusti 1665, eller samma dag då tragedien *Rosimunda* första gången uppfördes på Upsala slott. En mängd personer kunna dock nu lika litet utspanas, som hvem STRATONICE egentligen var [43]).

Sorgspelet *Rosimunda* skiljer sig från hvad svenska vitterheten dittills, och äfven långt efteråt, ägt att uppvisa, medelst en styrka i karaktersdrag och språk, en omvexling af teater-effekter och versarter, en tragisk uppfattning och anläggning, med

[42]) Af namnet STRATONICE inses redan, hvilken obrottslig grannlagenhet, som skalden ålagt sig. Man erinre sig COMBABUS, som valdes till Stratonices ledsagare.

[43]) Enligt den sannolikaste gissning, skulle (utom de ofvannämda) *Philippus* beteckna konung Carl X, *Tyrsis* Erland Hjärne, *Cornificius* Henrik Hjärne, *Parmenio* ambassadören Gustaf Bjelke, *Chione* han grefvinna, *Celenista* hans svärmor, *Pausanias* Celenistæ bror, *Stratonice*, *Sophonisbe* och *Aristobulus* Celenistæ brorsbarn, *Macedonien* Sverige, *Athen* Upsala, o. s. v.

Digitized by Google

ett ord, ett slags aning af SHAKSPEARE, hvarigenom det kan kallas en förelöpare af det romantiska skådespelet hos oss. Det hemska af skuggsyner omskiftar med hofnarrens upptåg och improviserade intermeder, men på samma gång genomgår en fruktansvärd Nemesis hela stycket, och den högtidliga koren afkunnar sina straffdomar, liksom i de gamles sorgspel. Noterna till de här afsjungna sånger äro ännu bevarade. Deribland angifves en nummer efter en tysk melodi, men de öfrigas härkomst är okänd. Redan vid styckets läsning finner man, att det måste gjort ett ovanligt intryck på den tidens åskådare, för hvilka de skiftande uppträdena voro en oerhörd nyhet, ty skalden har rört sig med så mycken frihet, att han ömsom anslår tonen af sorgspel, opera, lustspel och melodram, samt äfven inlagt pantomim och balletter. Märkligt är, att studeranden WOLIMHAUS (sedan ordföranden i reduktions-kommissionen, grefve GYLLENBORG) uppträdde såsom *Nemesis*, hvilket han på sitt sätt blef trettio år senare. Såsom prof på styckets diktion må anföras början af HELMIGES monolog, hvarvid endast nutidens stafning må iakttagas, för att underlätta läsningen:

"Nu har den eldstrålande Phœbus
Hän med lösa tyglar ränt
Ner till den hesperiska floden,
Dragit sina dagsstrålar bort,

Digitized by Google

Och i salt hafssvallande doppat
Sina gullbemängda hår.
Qvar är det svarthvifvade mörkret,
För all verlden i önsklig ro;
Enda ljus har sömniga jorden
Af Dianæ silfverglans,
Jemte hennes glimmande tärnor,
De der gnistra täckelig.
Nog deraf har ofantliga verlden,
Två allena fattas mig,
Om de båda allena vore för handen,
Ack, då vore jag benöjd!
Du, min allerskönsta Diletta,
Du allena lyser mig
Mer än andra skimrande stjernor
Med din klara ögonglans.
Din skär' ögon lysa mig natten
Mycket mer än månens sken.
— — — — — — — — —
Litet mig eller inte bekymrar
Carlavagn och Frigge-Rock,
Om de löpa söder ell' öster,
Om de skina klart eller ej;
Nattens mörker och hisliga skugge
Aktar jag för ingenting,
Medan mig, o söta Diletta,
Lysa kan din fägrings glans."

De i romans-stil inblandade sånger äro rimmade. Åfvenså de stanser, som sjungas af koren. I öfrigt omvexlar versarten med personerna. Den upphöjdare dialogen är i allmänhet affattad på alexandriner. Skuggorna tala på hexameter. Den vanliga dialogen är på jambisk vers. De scener,

Digitized by Google

der Pickelhäring uppträder, äro improviserade. Liksom de gamle och STJERNHJELM, söker skalden att genom den imitativa harmonien förhöja verkan, der anledning förefinnes, t. ex. i denna målning af hafvet:

"På andra sidan hotar
Besvikeliga hafvet,
Som susar, rusar, brusar,
Som häftigt hväser, fräser;
De många stora vågor,
De skrynkta, rynkta vågor,
De fradgefulla vågor,
De höga, starka vågor,
De vågor, som med svalgen
Och stormen grufligt hota;
De många, lömska sandrefl,
De höga häll och klippor,
Som mången köl och framstam
Ha stött i stycken sönder,
De falska vattuhvirflar
Och stickna väderilning,
Som skeppet i ett ögonblick
Kringhvälfva och kullstörta:
Hvad skall han slutlig göra? . . .
Att tro ovissa hafvet? . . .
Då har han vissa faran."

Eller denna naturmålning:

HELMIGES.

"Himmelen hastlig ihopdrog
Svarta bedröfliga moln, de den alltför otidiga natten
Skyndad', att allt öfver allt med det obegripliga mörkret

Digitized by Google

Skygdes och svartnade bort; jag allen i fasliga skogen
Lopp, ville frälsa mig ut, men blef mera vecklad och villad.
Ack, huru blef jag då till mods, då den häftiga ljungeld
Glimmad' och blixtrade tätt, att fästet glyste af elden,
Åskan ohörliga vrok, och bullrande dundrar så häftigt,
Att mig tyckt hela verlden af ångst och skräckande darra.
Detta det härdade fort vid pass tre stunder i sänder;
Då blef makliga stillt den alltförskräckliga blixten.

ROSIMUNDA.

Är icke under, att I sen ut så bleker och faslig,
Som ett lik, den i mull låg multnad i trettio dagar.

HELMIGES.

Hör! det är intet allt; ty nattens rysande mörker
Klarnad' ej alldeles upp; det molnbehvifvade tunglet
Lyste så litet fram uti skyn; då vardt jag mig ändtlig
Varse i en hiskelig ökn, i en öd' ofantelig vildmark;
Allt såg sorgelig ut; stora lorfvoga, lafvoga granträ,
Mörka, flaroga, baroga, mossiga, båsiga tallar,
Krakoga, krokota, skyhöga, gamla, fall-lutande furu
Hötto mig alltomkring, när vädret ruskad' i skaten.
Allt var af hällar, klackar, klyftor och skrubboga stengryt,
Samt af rasloga qvistar och stök förtretligt och ojemt.
Allt var uselt och ödt; slätt inga blomster och örter
Fanns, utan här och der ljung, sqvackra, skogsdun och yde,
Mest var i dalarne träsk och allt slags giftiga svampar.
O, huru fasade mig, när hvarken hund eller hana
Höras kunde, men allt var still i bedröfliga tysto!
Intet var lefvande likt, men allting dödligt och ödligt,
Fast det än hördes ibland vederstygglig och gräselig klagan
Med bedröfvelig åll och tjutan af ugglor och ufvar." — — —

Jemte versens imitativa harmoni, öfverraskas man af föremålens framstående klarhet, den *dipin-*

Digitized by Google

tiva evidenza, som man finner i Gozzi's styl. Man ser i Hjärnes naturbeskrifning, att han var målare, liksom man i Goethe's igenkänner hans med pensel utförda landskap.

En olika tonart och färgskiftning herrskar i skildringen af hjertats rörelser, t. ex. i Rosimundas uppvaknande ur dvalan af nedslagenhet och tvifvel:

"Som den vekliga, späda violen,
Kränkt af en alltför olidelig dimma,
Undertryckt af odugliga vätan,
Hänger sitt bedröfvade hufvud,
Ser så sörjande neder å marken,
Som hon ville beklaga sitt ofall,
Att hon så betäcks och föraktas
Af de sämr' och ringare ogräs;
Gifver ock ej den förriga lukten,
Viser ock ej den förriga färgen;
Men då snart den ljufliga solen
Jagar bort den elaka dimman,
Sätter hon upp sin dejliga blomma,
Koxar högmodelig upp uti luften,
Vill heller aldrig af andra gemena,
De kringliggande ringare örter
Låta sin ögnastärkande färga
Såsom förr föraktliga döljas,
Börjar igen så täckliga lysa,
Med sin fägring trotsa de andra;
Den, som af himmelens skickels' är utvald
Härsk' och än andra ädlare vara,
Si, densamma lider ock aldrig
Blifva ringa; låter ock intet
Af någon annan kufva sig under."

Digitized by Google

Ett prof må äfven anföras på skuggornas språk i denna dikt. Det är CUNIMUNDI hamn, som uppträder, att kräfva hämd å sin mördare ALBOIN:

"Från den skräckliga Phlegetons besvärliga våning,
Från den villande, stygga, bedröflig', ofantlige, svarte,
Faslige, gräslige, snöd' och djup' obegriplige mörksens
Grundlösa, grufliga hål och alltförskräckliga plågrum,
Der intet annat hörs än idel klagan och ållan,
Dädan kommer jag, Cunimundus, åter i verlden.
— — — — — — — — — — — — — —
Alboin, opp och fly, fly till de yttersta öjar,
Skynda dig hän och fly, fly till de nordiska fjellar,
Der den yttersta verldsens rum och yttersta vinkel
Af en odräglig köld, stor frost och olidelig vinter,
Af långvarigt mörker och natt betvingas och intags;
Der man sommarens värma och ljus ej känd' eller afvet.
Alboin, fly till skarp' och ryggoga klippor,
Fly till ofantliga hultar och ökn och villande skogar!
— — — — — — — — — — — — — —
Hämden hänger dig städs öfver hals, öfver hufvud och hälen,
Följer ock *dig*, ehvart du går, du vik' eller undflyr.
Din orolig' och aggande samvetsgnagande hjertmatk,
Jemte med obeskrifveligst och darrande fruktan,
Fasligt grufvande, skräckligt rysand', oändelig ängslan
Dig skola kränka, ditt förnuft och sinne beröfva,
Alltid din usla själ utmäkta, betvinga, bemartla,
Att du då aldrig hjelp njuta får och ända din oro,
Hvarken då Phœbus i öster uppfar och sig uppföre skyndar,
Eller han drifver högst sin vagns pil- och vind-snara hästar,
Eller ock han drifver om med lösa tygeln i vester,
Och då Diana regerar allen i bestjernade fästen." — —

Sedan skuggan försvunnit, följer omedelbart en improviserad scen emellan FLORISEL och HALEXIUS

Digitized by Google

pickelhäring, hvars innehåll är för oss obekant, och derpå uppstämmer den varnande koren följande sång:

"I snöda hjertan, öfverfull'
Af otro, säkerhet, stor synd och skull,
Hvi vänd' I ej igen
Förtörna Herren Gud i himmelen,
Och ret' Hans stora tålamod?
Betänker, fastän Han är länge god,
Fast Han allen
Är ganska sen
Och mäkta len,
Förglömmer Han ej ert brott och men."

Tragiska och komiska uppträden omvexla bjert, liksom hos SHAKSPEARE. Skarpa, äfven låga ord saknas ej. "Din hund" . . . . "din blodhund" . . . "sköka" m. fl. förekomma allt emellan. Efter utgjutelser af en upphöjd erotisk anda, komma andra af en lägre styl, såsom då den varnande koren sjunger till HELMIGES:

"Känn, Helmiges, känn väl åt,
Förrän du i sängen klifver!" m. m. (sid. 122.)

Detta sjöngs för den elfvaårige konung CARL XI. Men "dem renom är allt rent", och den tidens teaterspråk, äfven det som taltes inför LUDVIG XIV och hans hof, tillät mycket, som nu ej kunde upprepas ens på en landsorts-teater. Hvad man mindre skulle förmodat, är det frisinnade språk,

Digitized by Google

som studenten tillåter sig inför den enväldige monarken och hans omgifning. T. ex.:

"Ack, huru lite vet den af kungars vacklande lycka,
Som med åtrå begär kronan och kungliga makt,
Som af himlen sjelf är dertill ärnad och utvald,
Men bedragen af dess härliga prydnad och glans!
Lyckan, hon smickrar ej länge med dem, som i höghet och äro
Satt' äro, dem hon kan kasta så hastelig kull". (s. 139.)

Eller på ett annat ställe:

"Han efter sig har lemnat
Tiberium, som unger
Är än, och oförsökter;
Tiberium, som intet
Ännu kan rätt besinna,
Hvad är att rätt regera,
Hvad är försvara länder,
Hvad är att draga krona,
Hvad är att bära spira!" (s. 147.)

Hoflifvet tecknas sålunda:

"Vara fri, jag högligen önskar,
Vämjes och leds lefva länger i hofs förtretliga träldom,
Der jag stadlig är stadd bland klaffare, falskhet och afund,
Der min dagliga traktan och id är att hinna behålla
Den med mödo och last bekomna kungliga nåde,
Den snart stapplande gunst. Vid räknpenning rättlig en hofman
Liknas, som hundrade galt och nu gäller ett eller inte.
Den som är högst och kärast i dag, blifver utstött i morgon.
— — — — — — — — — — — — — —
Jag vore väl tillfreds med kungens täckliga ynnest,
Der den ej hastelig af en falsk trappdragare kullrefs.
— — — — — — — — — — — — — —
Det är ock allravärst, att de lismare, ljugar' i löndom

Digitized by Google

Efter ens argsta stå, der de synas vänlig' i ögon,
Kallande sig deras vän, deras broder och tjenar' i allt fall,
Intill dess att de hvitmenade, gipsade grifter,
De sötgiftige, smickrande, hemska, vanartiga näbbmöss
Kungen imellertid fullblåsa båd' öron i sänder." — —

Åfven af dåtidens krigare lemnar han en skarp teckning, ehuru troligen många voro tillstädes vid styckets uppförande. SAMUEL COLUMBUS, som spelade LONGINI roll, frambar den i följande ordalag:

"Den förra tapperhet är mestadels försvunnen.
I stället att de förr sig öfvade med piker
Och hade allt sitt tidsfördrif i vapn och harnesk,
Så gå de åter nu på källare och krogar
Och mäkta sig slätt ut på len' och lätta qvinfolk.
Der en soldat sig förr till läckerhet ej vände,
Hans spis var hård och rökt, hans dryck var rena vattnet,
Hans säng var kalla mark och himmelen hans täcke,
En gråsten var hans örnegott och hufvudbolster.
Nu vill han intet mer än läckert, stekt och sudit,
Och strupan sväljer vin och andra söta drycker,
Der han kan få en fyrk. Uppå en blöt dunbädde
Vill han så gerna sträcka sina lata leder.
I ställe der de förr försvarade menlöse
Och brukt' ej skryteri, men läto se sin mandom
Med sjelfva gerningen och stodo såsom karlar,
Der låta de i dag sin mandom på de svaga
Och mest på bönder se, dem de så illa plåga.
I munnen bära de ej annat än som bannor
Och tre famns långa ord och grufveliga eder.
Ja, de som mest så stor' och vige är i munnen,
De fäkta allermest med tån och harevärjan." (s. 153.)[44]).

Vi

[44]) Ämnet till närvarande sorgspel är behandladt på fransyska af BARO, under titel *Rosemonde, "triste et misérable poë-*

Digitized by Google

Vi kunna ej afsluta denna korta redogörelse för HJÄRNES skaldskap, utan att fästa uppmärksamheten på det första anslag af hans lyra, eller grafskriften öfver REPPLERUS, hvarigenom han tidigt vann ett skalderykte, som då tycktes bestämma honom företrädesvis för den vittra banan. Detta ungdomsförsök bär redan hans sångmös utmärkande

me", säger en fransysk konstdomare (*Histoire du Théatre Français depuis son origine*, T. VII, p. 226), hvarför detsamma, ehuru uppfördt år 1649, ej upptagits i senare bibliografiska arbeten, utom i katalogen öfver DE SOLEINNE'S samling af dramatiska kuriosa. Af nyssnämde konstdomares (M:r PARFAICTS) korta öfversigt utaf styckets innehåll finner man, att de tre hufvudpersonerna, ALBOIN, ROSIMUNDA och HELMIGES, äfvensom vissa drag af hufvudhandlingen, äro desamma i begge dramerna. Deraf följer. dock ej, att HJÄRNE's bör anses såsom efterbildning, eller ens att han känt BAROS stycke, hvilket aldrig varit tryckt. Begge författarne hafva blott valt till behandling samma historiska förnmäle om Longobardernas konung Alboin (ALBOVINUS), som mördades af sin gemål Rosimundas älskare Helmiges, i Verona år 572. Samma ämne har äfven varit använndt i sorgspelet *Alboin ou la vengeance*, af NICOLAS CHRÉTIEN, uppfördt år 1608 *), och i tragedien *Alboin* af CLAUDE BILLARD DE COURGENAY, 1609 **); men då dessa stycken ej varit tryckta, är det sannolikt att HJÄRNE om dem saknat kännedom, helst en obemedlad student i Upsala den tiden troligtvis ej ägde tillfälle att följa främmande skådebanors företeelser.

*) *Histoire du Théatre Français depuis son origine*, T. IV, p. 114.
**) *Ibid.* p. 128.

Digitized by Google

drag. Såsom exempel må anföras målningen af *ålderdomen,* oaktadt den påminner om STJERNHJELMS öfver samma ämne, hvilken slutar dennes *Herkules* och anses såsom hans mästerstycke. HJÄRNE tecknar bilden sålunda:

"När de besvärliga år och sorgedagarne nalkas,
Fröjdsens stjernor och sol och glädjens måne bedunkla,
När de starka väktare darr' och pelarne krökas,
Ögons fönster mörkn' och glasen spricka för ålder,
Dörren slutes igen och rösten af qvarnarne tystna,
Mundsens mölnare stå fåfäng' och dagliga minskas,
Hörselns kraft tynar af i flat' och hängande öron,
Hufvudets lutande höjd för fall på vägarne rädas,
Senmogna mandelträn bär snöhvita blomster i håret,
Vätskans silftog går af och blodets gyllene källa
Mer och mer löper ut, och magans embare gistnar,
Hjulen i hjertat, i lungor, i lefvern falla till intet;
Si! huru ästu då beqväm din skapare blidka?" (s. 82.)

Men i stället att STJERNHJELM slutar med döden, såsom det sista:

"Vett och sinne gå bort, fördälmas i dvas och i glömsko,
Döden är yttersta målet, i dy vi samkas och ändas" —

öfvergår HJÄRNE till teckningen af ett lif efter detta, för hvilket det närvarande endast är en förberedelse. I skaldeanda och metrisk förtjenst står tvifvelsutan den gamle skaldefadren öfver sin efterföljare; men dervid bör icke förbises, att *Herkules'* sångare då var på höjden af sin utbildning, hvaremot HJÄRNE var en tjugetre års yngling, börjande sin vittra bana. Efterbildning af STJERNHJELM kan HJÄRNES målning

Digitized by Google

lika litet kallas, som denna teckning, af "den blinde siaren TIRESIAS-LEOPOLD", är det:

"Hon varder kommande den stund,
Den stund af långsam död, den stund af evig dvala,
Då inga ämnen mer till dina sinnen tala;
Då styrkan brutit upp med viljan sitt förbund:
Då mjölnarena mer ej mala,
Och huset darrar på sin grund,
Och tinnarna deraf stå kala,
Och mörkret bryter in igenom fönstrens rund."

De äro alla, som bekant, hämtade från Salomos *Predikare* [45]), hvilken HJÄRNE närmast följt.

Öfverväger man, att Rosimundas författare var en ung student, som ej sett andra skådespel än de latinska komedier af TERENTIUS, i hvilka han sjelf spelt med djeknarne i Strengnäs, och icke ägde begrepp om någon teater, förrän han sjelf byggde en för sitt eget skådespel, hvilket fordrade icke obetydligt machineri; så synes han varit begåfvad med ett ovanligt snille och en rik uppfinningsgåfva för teatern. Om han varit född i Frankrike, Italien eller England, och ägt de mönster och sceniska tillgångar, som der redan då förefunnos, så hade han lätteligen blifvit en ryktbar dramaturg. STJERNHJELMS balletter — för att ej tala om MESSENII och andras skådespel — äga, i fråga om dramatiska anlag, intet jemförligt med HJÄRNES ungdomsförsök, och han var måhända det första dramatiska snille,

[45]) Kap. XII, v. 1—7.

Digitized by Google

som Sverige ägt intill GUSTAF III:s tid. Huru liten vigt han sjelf lade på sitt vittra författarskap, synes deraf, att han aldrig låtit trycka mer än grafskriften öfver sin ungdomsvän under student-tiden, PAUL REPPLERUS, och han vann, liksom senare WALLIN för sången öfver studeranden STRÖM, sitt första skalderykte vid en väns grift. Det är först nu, efter nära två århundradens förlopp, som HJÄRNES vittra skrifter, genom en enskilt mans berömliga nit för den fosterländska skaldekonsten, utkomma i tryck [46]). Diktens vänner skulle beklaga, att detta snille redan vid några och tjuge års ålder öfvergaf den vittra banan, i fall icke vettenskaperna och fosterlandet derigenom hade skördat så rika och gagneliga frukter i andra riktningar.

Att HJÄRNE sist, och vid den höga åldern af nära åttio år, beträdde det politiska fältet, ägde sin grund dels i hans rastlösa verksamhet på andra områden, dels i tidens skick, som under de begge Carlarnes envälde icke medgaf någon parlamentarisk utveckling. Redan från sin ungdom hade han dock älskat och begrundat de fria statsförfattningarne, hvilka han med uppmärksamhet följt både under sitt vistande i England, der Whig- och Tory-partierna just då uppstodo och Habeas-Corpus-akten antogs, samt i Nederländerna, der en friare sam-

[46]) Utgifvaren är Herr P. HANSELLI, uti Upsala.

Digitized by Google

hällslära redan burit sina frukter. Vid 1714 års riksdag var HJÄRNE bland dem, som undertecknade den då något vådliga anhållan, att ULRIKA ELEONORA skulle öfvertaga riksstyrelsen under CARL XII:s frånvaro [47]). Då, vid CARL XII:s död, ett nytt regeringsskick skulle hos oss införas, blef HJÄRNE en af de mest framstående deltagare i detta grannlaga verk. Åt honom och lagman GYLLENCREUTZ, motståndaren vid enväldets införande, uppdrogs att granska den nya statsförfattningen, innan den förelades ständerna. Deremot ägde FREDRIK I:s upphöjande på tronen en öppen vedersakare i HJÄRNE, som dervid plägade upprepa det gamla tyska ordspråket: *Hessen-Blut, nimmer gut.* Samma år be-

[47]) Under det bekanta "voteringsdokumentet", hvarigenom frågan om regentskapet skulle bestämmas, tecknade flera med förbehåll, som upphäfde underskriftens verkan, och andra så tvetydigt, att meningen äfven kunde tagas på motsatt vis. CARL GUSTAF CEDERHJELM uttryckte sig sålunda: *"Att anmoda Hennes Höghet nekar jag intet är det nyttigt för oss och henne"*, hvilken mening blir jakande om skiljetecknet sättes efter ordet *intet*, men nekande om det tecknas före samma ord. (*Se Berättelse om riksdagen i Stockholm 1713—1714*, af R. M. BOVALLIUS. Sv. Ak. Handl. XXII: 283.) Då fråga sedan väcktes att återtaga sina vota, ditskref HJÄRNE sitt namn, och var (sex år före konung Carl XII:s död) så förvissad om regeringssättets förändring, att han dervid yttrade, att *"den tid skulle komma att detta väl blefve approberadt."* (Ders. s. 292. Efter Ridd. o. Ad. Prot. d. 16 Mars.)

Digitized by Google

gärte han afsked från alla sina tjenstebefattningar, hvilket beviljades honom, med titel af landshöfding.

HJÄRNE var till det yttre af oansenlig kroppsbildning. Det mest utmärkande i hans utseende var hans snilleblixtrande, djupt liggande ögon. Bland flera afbildningar, är det porträt likast, som han graverat af sig sjelf i Paris [48]). Såsom enskilt man var han utmärkt af gudsfruktan, fosterlandskärlek, tacksamhet mot välgörare, trofasthet mot vänner. Då han öfver sina skrifter tecknade "*I. J. N.*" och slutade dem med en bön och "*Amen*", var det ingen tom formel. Den högstes nåd tillskref han alla sina kurer och framgångar. Han nämner icke sin välgörare grefve TOTT'S namn utan att tillägga: "Välsignadt vare hans minne!" Och då CARLSTEN graverade en skådepenning öfver HJÄRNE, lät denne tillägga inskriften: *Gott und Tott.* Hans arbetsamhet var otrolig, fortsatt ända till lefnadens sista gräns. Vid sin säng hade han en tafla, öfver-

[48]) Det är högst sällsynt, men kanslirådet v. STIERNEMAN har ägt ett aftryck deraf. Under ett annat, stucket i koppar af HJÄRNES vän ELIAS BRENNER, läsas följande verser af STAUDE:

Qui Sviones Sophiam veram, qui chemica, fontes,
HIERNIUS *edocuit, sic probus ora gerit.*
Chemicus an Medicus major, sibi par in utroque,
Secli Hermes verus, verus et Hippocrates.
Exoptans Natura parem, vel vivere numquam,
Vel, dixit, numquam debeat Iste mori.

Digitized by Google

struken med vax, hvarpå han i mörkret tecknade de idéer, som under natten föllo honom in. Ehuru han var en glad och behaglig sällskapsman, samt gerna såg sina vänner, hade han dock, på det att de icke måtte störa honom i arbetet, tecknat med stora bokstäfver öfver sin kammardörr: "Vänner äro tjufvar, som stjäla tid, och värre än andra, då de ej kunna återställa det borttagna" [49]). Hvilken obegränsad tillit hans gynnare och vänner satte till honom, visar det förtroende som han erhöll af ambassadören grefve TOTT, hvilken sände HJÄRNE från Paris till Stockholm för att bland Sveriges grefvedöttrar utse den, som vore mest passande till husfru åt ambassadören, hvilket uppdrag HJÄRNE äfven fullgjorde, "utan att någon menniskia mina desseiner visste", skrifver han. Beskickningen erhöll ett oväntadt inflytande på hans egen framtid. Han var nära att ingå ett rikt gifte i Paris. Under resan drömde han en natt, i Köln, att han var i Stockholm och såg en ung skönhet, som skulle bli hans maka. Hans ankomst till hufvudstaden inträffade med det ofvan nämda trolldomsväsendet, till hvars afslutande han syntes enkom sänd af försynen. En dag, då han gick fördjupad i tankar öfver de sorgliga uppträden, som han i domstolen måste

[49]) Inskriften var på latin: *Amici sunt fures temporis, et cæteris pejores, quia furtum reddere nequeunt.*

Digitized by Google

öfvervara, ser han oförmodadt framför sig drömbilden från Köln. Han följer henne obemärkt och erfar, att hennes namn var MARIA SVAN, systerdotter till den berömde arkitekten NICODEMUS TESSINS fru, samt upptagen såsom barn i deras hus. Genom föreningen med henne, befryndad med TESSINS ansedda slägt, grundades HJÄRNES lycka, "så att allt, hvar prick, som jag i den sömnen såg i Cöln, då fullkomnades", säger han [80]). Han ägde med MARIA SVAN nio barn. Efter hennes död ingick han gifte med friherredottren ELISABET BERGENHJELM; ty, såsom han derom uttrycker sig, "skönheten, såsom kärlekens moder, har jag alla mina dagar älskat." Af detta äktenskap föddes sju barn. Åter enkling, inträdde han, vid sextiotvå år, i sitt tredje gifte, med ELISABET CEDERSTRÖM, som åter skänkte honom nio barn, och öfverlefde honom så länge, att emellan hennes dödsdag och hennes mans födelsedag låg en tidrymd af etthundrade aderton år. Af HJÄRNES tjugufem barn voro nio söner och sexton döttrar, hvilka genom giften lemnat en vidt utgrenad afkomma. Alla HJÄRNES barn ägde anlag för dikt och skön konst, hvarför han plägade säga, att

[80]) Det är möjligen från denna tid som HJÄRNE behöll en tro på aningar, förkänslor o. d., som stundom framskymtar i hans skrifter. Af försvaret för PAYKULL synes, bland annat, att han väntat uppfyllandet af en PARACELSI spådom. (Se *Det Svenska Bibliotheket*, af GJÖRWELL, 1 Del. sid. 235, 236.)

Digitized by Google

han erkände inga andra såsom sina. Hans yngste son, GUSTAF ADOLF, född i fadrens sjuttiondefemte år, blef grefve, riksråd, serafimer-riddare, akademikansler, och dog i sitt nittionde år, 1805. Emellan fadrens födelse och sonens död hade hundradesextiofyra år förflutit.

HJÄRNE har sjelf byggt sin graf vid Bromma kyrka, en mil från hufvudstaden, samt författat öfver sig följande grafskrift:

"För alt det jag har lärt, för alt det jag måst lida,
För möda och besvär, för ondt jag har utstått,
För alt det jag har ränt och sett i verlden vida,
Har jag nu denna graf och lägerställe fått;
Ty är min sista bön, att mina trötta ben
Få ligga still i ro, inunder denna sten."

Man begagnar i våra dagar ofta ordet *framtidsman*, stundom utan att dervid fästa en rätt allvarlig betydelse. Om man dermed, såsom sig bör, vill beteckna en man full af en stor framtid, ej blott för sig, men för fäderneslandet, och hvars snille förmår verka välgörande för kommande åldrar, så var HJÄRNE en framtidsman, förtjent att tagas till föredöme jemväl af vår tid, som varit hans arfving och derigenom är förpligtad att fortsätta hans verk för ljus och förkofran. Det vore ändamålslöst att söka bestämma, hvad *han* skulle varit i *våra* dagar, eller hvad hans snille skulle hafva

Digitized by Google

verkat, om det understödts af vår tids frihet i forskning, nya uppfinningar, oräkneliga hjelpkällor i de öfver hela verlden utbredda lärdomssamfund och lättade meddelnings-medel, hvarigenom ett tankeutbyte, som för honom fordrade månader, nu kan vinnas på lika många timmar. Då man öfverskådar det ljus han spridt genom vantrons och fördomars bekämpande, vettenskapernas framsteg, helsomedlens förbättring, den allmänna hushållningens förkofran och tänkesättens upplysning, så synes fäderneslandet att lyckönska, om hvarje mansålders förenade krafter förmå verka så mycket, som URBAN HJÄRNE ensam. Vår tid lider ej af samma själssjukdom, som hans. Men öfverspänning och öfvermättnad, förkonstling och förslappning, svärmeri och öfverdrift, kunna jemväl urarta till själslidelser, som kräfva motgift. Ett sådant ligger i naturvettenskaperna, de friskaste och mest upplifvande för en försvagad, svärmisk tidsålder. Naturvettenskaperna hafva störtat stjerntyderiet, guldmakarekonsten, den hvita och svarta magien, och medeltidens alla feberdrömmar. De skola jemväl förjaga andra tiders sjukliga inbillningsfoster. De äro ännu unga och hafva framför sig en oberäknelig bana. Må de i vårt fädernesland aldrig sakna sådana ledare, som URBAN HJÄRNE.

Digitized by Google

INTRÄDES-TAL

HÅLLET I

SVENSKA AKADEMIEN

den 29 Maj 1857

AF

JOHAN HENRIK THOMANDER,

TEOLOGIE DOKTOR, BISKOP ÖFVER LUNDS STIFT, PROKANSLER FÖR LUNDS UNIVERSITET, LEDAMOT AF KONGL. NORDSTJERNE-ORDEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Mine Herrar!

I dag för sjutton år tillbaka inträdde för första gången i Eder lysande krets den fräjdade skald, åt hvars minne J särskilt hafven egnat denna sammankomst. Per Daniel Amadeus Atterbom hade då redan länge varit ett älskadt namn, ännu längre ett bekant. Han som bar det, hade redan burit det i ett halft århundrade; i nära en mansålder hade det tillhört en skald. En glömska och en hågkomst, begge för Edert samfund lika hedrande, hade banat honom vägen hit. Af de blickar, som uppmärksamt följde hans första steg på diktens bana, hade det säkerligen icke förekommit någon så, som skulle de leda till detta mål. Han uppnådde det, ingalunda känslolös för en seger, hvars ära lika mycket är att tillskrifva de hjertan, som gåfvo sig vunna, och honom, hvilken hade eröfrat dem. Detta mål ligger nu bakom honom; alla menskliga mål, alla jordiska saknader och förhoppningar ligga fjerran bakom honom: en grästorfva eller en grafsten — det är likgiltigt hvilketdera — betecknar gränsen emellan dem och honom. Svenska Akademiens för-

Digitized by Google

luster äro icke hennes allena, de äro fosterlandets, och ingen fråga kan väckas om deras ersättande.

Egentligast att tala, kan ingen menniska ersättas, när hon går ifrån jorden. Ju mera han var som försvann, desto mindre uppfylles den plats han lemnade. Var han utomordentligen mycket, så var han det ju derigenom att han ägde gåfvor som fattas de öfriga, eller som de icke innehafva i samma ymniga mått, eller som de icke hafva håg eller mod eller försakelse eller kraft nog att bruka såsom han använde dem. I lifvets vanliga och obetydligaste förhållanden kan saken visa sig annorlunda: den ene lemnar sin obemärkta post och den andre emottager den, och ingen har anledning att tänka på en förlust eller en upprättelse; den ene bäres ur ledet och den andre inträder, och den vidt utsträckta kampen fortgår på slagfältet utan att någon märker skilnaden. En skilnad kan dock finnas, äfven der, ehuru den ej varseblifves: den utburne eller den inträdde kan vara en axel, omkring hvilken mycket osynligen vänder sig: fältslaget kan vinnas eller förloras på det ombytet. Den ene är hvad han är, derigenom att han icke är en annan. Den alltjemt skiftande skapelsens mångfald pånyttföder sig, men upprepar sig aldrig: dagens solgrand är icke gårdagens, och den ena verlds-eonens stjernekrans är icke den andras. Den bottenlösa rikdomen

Digitized by Google

innehåller oändliga skatter: den ringaste skärf bär verldskonungens bild; men ibland alla milliarderna finnas icke två som är lika präglade.

Och i all denna rikdom är dock intet öfverflöd. Bland dessa millioner hjertan, som klappat och klappa heligt och rent såsom, genom ett under allena, menniskors hjertan kunna klappa, finnes intet enda till öfverlopps, intet enda som icke emottager och meddelar hela skatter af lycka och frid. I hela menskligheten finnes ingen ren sträng i hvars dallring icke spritter en salighet, ingen ljus blick i hvars spegel en hel himmel icke inrymmes, ingen kärleksrik suck som utandar sig förgäfves, ingen sann tanke som en gång har fått lif och som sedan kan dö till evig tid. I den stora verldshushållningen kan allting användas; ingenting är förspildt: hvar gåfva har sitt mått, sin plats och sin bestämmelse.

Men såsom en bestämmelse i ändligheten är den snart uppnådd: han, som låter trådarna utspinnas, vet också hvar de böra afklippas. Att ingen menniska *kan* ersättas, det kunde vara en tröstlös tanke; men att ingen menniska *behöfver* ersättas, der ligger trösten. Ehvad ynglingen ryckes bort af oberäknade krafter ifrån sin bana i den brådaste farten, eller den åldrige såsom ett affallet löf lemnas af stormarna i frid på sin tufva för att lång-

Digitized by Google

samt krympa tillhopa till sin förvandling: den ene som den andre, de hafva uträttat sitt verk, det må, i hvad på dem ankommit, hafva skett försumligen eller oförtrutet; de hafva uppfyllt sitt ändamål, det må för deras enskilta del hafva varit ett lyckadt eller ett förfeladt. Lotterna hafva blifvit olika fördelta; skiljaktigheten dem emellan *synes* större än den är och icke ringare, på det menniskorna så mycket mindre må kunna antaga att all, om också mycken, vigt ligger på denna yttre jemlikhet, och så mycket mindre förnöta tid på detta ändlösa affilande af det hårda vägbara styckegods som man förgäfves vill förmå att väga lika på alla vågskålar. När en hög gestalt försvinner ifrån menskligheten höjder, när han viftar sitt farväl, icke åt en koja utan åt ett folk: då äro många som sörja, väl icke i sitt djupaste djup, ty mångas qval är aldrig en sådan afgrund som en endas: men de sörja likväl, och är det tacksamhetens och trohetens sorg, så är hon befogad, ty trohet och tacksamhet hafva aldrig orätt, hvarken i sin fröjd eller i sin smärta. Men det blifver dock dervid: den bortgångne, som begråtes, har utfört sitt värf. Är det minne, som ser till honom tillbaka, ett trohetens och tacksamhetens minne; så har det icke ensamt, icke företrädesvis en klagan att uttala.

Det

Digitized by Google

Det är en helig förbindelse att erinra sig detta, när man tänker tillbaka på den hädangångne skald, som gaf sig sjelf tillkänna såsom minnets skald och som just betecknade detta minne såsom tacksamhetens och trohetens. Med erkänsla och icke blott med saknad skole vi kasta en blick på hans för fäderneslandets konst och fäderneslandets ära så fruktbärande lif.

Atterbom föddes och uppväxte i en romantisk nejd och under förhållanden, som, ehuru ogynsamma de i många yttre hänseende kunde synas vara, dock voro särdeles egnade för att tala till ett sinne sådant som hans. Vi veta, för huru många af fäderneslandets yppersta män ett svenskt prästhus, särdeles ett fattigt, och på sådana är ingen brist, har varit den första och förträffligaste plantskolan. Prestgårdarna ersätta hos oss den romerska kyrkans kloster-anstalter, i egenskap dels af småbarnskolor och dels af elementarläroverk. I huru många afseenden är icke här företrädet på prestgårdarnas sida! Der är en far och en mor, en gemensam glädje och gemensam sorg, ett lifligt deltagande med den yttre verlden i dess små förlägenheter, små framgångar och det myckna obetydliga som blir stort genom sitt förhållande till vaggan och till barnkammaren; der är ett dagligt

Digitized by Google

brottande med de knappa vilkoren, dagligen nya fyndigheter för att öfvervinna dessa, och jemte allt detta ett helgdagslif som äfven i en sådan själasörjares hus, hvilken har det verldsliga sinnet till hvardagsgäst, svårligen kan så bortfalla som i en vanlig herrskapsfamilj; hos husfadren en lärdom sällan så stor och så pockande på utrymme, att deraf blir trångt i hjernkamrarna, ej heller så upptagande all tid och alla betraktelser, att ju åtskilligt öfverblifver för det vanliga lifvets bestyr. Denne husfader är tillika i sina grofva kläder en rådgifvare, en tröstare, en välgörare för många, en stor man i sin socken, och har stundom en icke så ringa andel af regeringskonst till sitt förfogande. Nöden är honom icke främmande, och hvar den rätta hjelpen är till finnandes, det bör han veta mer än de fleste. I själavården och på kyrkogården är mycket som påminner både honom och hans omgifning om en högre tingens ordning än det obegripliga närvarande, så att aningen om ett andeligt lif der svårligen borde kunna gå alldeles förlorad. Ligger hans bostad icke alltför långt ifrån den närmaste postförvaltarens, så släpper han icke ens det verldsliga regementets tömmar så alldeles handlöst: då gör han krig och slutar fred, stiftar lagar och upphäfver dem, och stöter någon gång till sjelfva handels-balansen i förbigående. Den

Digitized by Google

unge verldsborgaren, som är familjens hopp, gör ofta frågor och hör stundom svaren, emottager upplysningar och föreställningar, men går tillika sina egna sjelfständiga vägar: han har en bergsrygg, en hästrygg, ett träd eller åtminstone ett tak, hvarpå han svingar sig upp till en verldsåsigt och ett verldsherravälde efter råd och lägenhet. Är lyckan god och staden nära, så får han göra bekantskap med folkets och konstens nyheter, i deras tidiga ålderdom åtminstone. Har han den större lyckan att vara i fred äfven för dessa gäster, så stannar det kanhända vid *Fågel Blå* samt vid *Carsus och Moderus.*

Betydligt längre än till det sistnämda målet kom icke Atterbom i begynnelsen; men dit nådde han dock tidigare än de fleste. Den späde gossen låg redan vid sex års ålder framför spiselbrasan med Sturleson, Vilkina-sagan eller Pufendorfs universalhistoria bredvid sig. Den sistnämde gamle Lundenser-professorn och Hübner med sin geografi lärde utan sitt vetande pilten tyska språket. Det synes som om hans förståndige far gerna hade sett, om sonen trägnare besökt bergen och träden, och mindre verldskännedom inhämtat hos Pufendorf och Hübner. Dessa och hans öfriga få tysta umgängesvänner i kapellansgården förmådde icke heller länge sysselsätta den vettgirige. Hans lyckliga

Digitized by Google

minne hade snart bemäktigat sig den muntliga och skriftliga sago-litteratur, som Åsbo-trakten — så heter hans födelsebygd — kunde hafva att erbjuda. Hans rika bildningsförmåga lärde honom troligen redan då att läsa i dikten mer än der stod, att äfven i en torftig ändlighets omklädnad igenkänna det oändliga. Det är icke den romantiska nejden i gränsen mellan tvenne landskap som ger diktens gåfva lif och varelse; *den* grönskan har länge årligen återkommit, men ännu icke funnit något helt skaldeslägte i dess dalgångar. Den romantiska nejd i gränsen af tvenne verldar, hvilken med hela sitt rika innehåll inrymmes i ett dödligt bröst, den gör skalden. Detta stora herregods gör honom mäktig och rik i sin fattigdom; men han vet icke huru rik han är innan verlden kommer och kräfver af honom att han skall betala för sin person. När krafvet väcker honom och han slår upp den vidgade blicken, man vet icke om det är i själens frånvaro eller i hennes besinning; det som då framträder i sinneverlden för hans syn, det menar verlden att det skall vara nytt för honom, men det förhåller sig helt annorlunda: han har visst icke sett det, han har icke sett det alldeles så, och han mins det likväl utan att rätt veta huru han mins det; han har icke sett det på detta sätt som det framställer sig i sinnenas öfversättning,

Digitized by Google

men när det försvinner derifrån och han får hvila sina ögonlock, då ser han originalet, då ser han allt ännu bättre, klarare, fullständigare och skönare än då han såg. Ännu för den mognade mannen — derom vittna ATTERBOMS rörande minnessånger — kan ungdomshemmet vara ett förtrolladt slott, utan att äga en enda prydnad, icke ens rödfärgens eller takteglets ganska anspråkslösa utstyrsel, utan att äga en enda beqvämlighet, icke ens det fullständiga dagsljusets oumbärliga trefnad. JAKOB HENRIK MÖRKS *Adalrik* var den första bok som för den unge ATTERBOM öppnade den ideala verlden: han läste den i sina morföräldrars hus, "vid sex eller sju års ålder, med outsäglig förtjusning." WALLENBERGS sorgespel *Susanna* beredde honom en samtidig och lika menlös hänryckning, särdeles genom sina i hans öron då för tiden "undersköna alexandriner." — "Ännu i dag", utbrister han vid femtiofyra års ålder, "synas mig den femte aktens fjerde och femte scen värda de tjusta tårar som jag då öfver dem utgöt i min moders sällskap, för hvilken jag föreläste dem." — Med några blommor och en tufva har barndomen snart färdig sin lycksalighets ö, hela sitt sagospel med sina brokiga äfventyr.

I de ord vi här efter ATTERBOM åberopade, nämner han sin mor. Han återkommer i sina

Digitized by Google

skrifter icke sällan till henne, aldrig utan de uttryck af vördnad och tillgifvenhet, hvilka nogsamt bevittna hvad han var henne skyldig och huru mycket han kände för henne. Hennes namn var KERNELL, och hennes bror var i ATTERBOMS barndomsdagar bosatt i Linköping. Denna omständighet kom gossen väl till pass, då han vid sitt tionde år skulle ifrån sagornas och sin mors undervisning öfvergå till stiftsstaden i lärdare händer. Konsistorii-notarien KERNELL, sedermera prost i Hellestad i Linköpings stift, var känd såsom en ovanligt bildad man. ATTERBOM blef upptagen i morbrodrens hus och införd i de för honom angenämaste och mest hänförande bekantskaper: han fick läsa Lidner, Bellman, Kellgren, Franzén och Leopold. Den sistnämde hade stått och stod väl ännu den tiden i ett närmare förhållande till KERNELL, hvilken han sjelf skildrar som en af sina "värdigaste och förtroligaste vänner: en man hvars rena och upplysta förstånd, ädla karakter och älskvärda umgänge aldrig kunde utplånas ur hans åminnelse." Man kan häraf bedömma, med hvilken glädje KERNELL förmärkt att hans unge fosterson gaf äfven sin lilla gärd af beundran åt den glans och storhet, hvarmed Leopolds tragiska hjeltar uppträdde. "Barnet och ynglingen tänka sällan lika; ännu mindre är det vanligt att, såsom här inträf-

Digitized by Google

fade, den mognade och den åldrige mannen Atterbom stämde med barnet så mycket tillsamman i det bifall, hvarmed ynglingen icke varit i samma mån frikostig. I sina tyska studier tog han under denna tid det stora steget ifrån Pufendorf och Hübner till Wieland och Bürger, hvilka helt annorlunda än deras torra och mer än prosaiska föregångare talade till ett sinne som Atterboms.

Sina skolstudier fulländade ynglingen med snabbhet. Vid femton års ålder var han redan en lärd på egen hand, och vid sjutton år hade han i Aurora-förbundet, som han då stiftade, sitt lilla furstendöme för sig sjelf. I diktens rike var hans själsförbund med den tyska klassiska och den tyskromantiska vitterhetens hjeltar redan förut ingånget. I tänkandet blefvo Fichte och sedermera nästan uteslutande Schelling hans lärofäder. Auroraförbundets namn tillkännagaf dess bestämmelse: det skulle bebåda, kanhända ock bereda en ny och ljusare dag för fäderneslandet. Sällskapet hade sina sammanträden, sina arbetande bröder, sina herömmande och sina klandrande. När förbundet upphörde, trädde en tidskrift i stället. När morgonrodnaden upplöstes, göt sig en vidsträcktare flamma öfver himmelen: Aurora slöt med Phosphoros. De, för hvilka den kommande dagen förkunnades, emottogo icke alla budskapet med förnöjelse: skulle

Digitized by Google

dagen nu först komma, så hade ju *de* sutit i mörker. De ordalag, i hvilka underrättelsen meddelades, voro icke heller i och för sig alltid de förbindligaste. Större belefvenhet kan man bevisa än den att be folk maka åt sig, och när det oförställda väsendet blir ömsesidigt, händer det att flyttningsförsöken göra något buller. I allt detta ligger ingenting ovanligt: den nitälskan, som brinner varmast, är sällan den mest anspråkslösa. Att emottagandet under sådana förhållanden blir något tvärt, bör icke heller öfverraska. Den gången var skådespelet förlagdt inom den poetiska verldens område: på detta fält ha sannerligen aldrig kämparne plägat uppträda med slöa vapen. De som förvånas öfver den polemiska tonen i Phosphoros och den dithörande litteraturen, förundra sig utan tvifvel betydligt mindre när de erinra sig huru starkt liknande tilldragelser andra tider och andra länder hafva att uppvisa. Utan att gå tillbaka till Greker och Romare, månne den vittra kärleken och det vittra hatet i någon litteratur visat sig annorlunda än som kärlek och som hat? Och kärleken är alltid blind, såsom det förljudes; och om hatet än är seende, så är dess klarsynthet af en art som man helst vill undvara. Var de italienska mecenat-furstarnes, var Elisabets, var Ludvig XIV:s, drottning Annas eller Fredrik II:s tidehvarf mera

Digitized by Google

fritaget ifrån dessa utbrott af den allmänna mensk-
liga sjukdomen, än hos oss Gustaf III:s eller ännu
yngre dagar? Eller gifves det endast ett *poetiskt*
hat, och icke derjemte och derutöfver en mängd
arter och varieteter af dessa motbjudande lifsytt-
ringar: det teologiska, sedan gammalt bekant för sin
skärpa och sin bitterhet; det filosofiska, icke saknan-
de hvarken gift eller giftbägare; det politiska, hvars
pinliga förhör nu mera måste, lika med de öfriga, in-
skränka sig hufvudsakligen inom papperets och tryck-
svärtans tillgångar; det teatraliska; det industriella;
ja det musikaliska? Hvem kan uppräkna namnen
på alla dessa vexlande företeelser, som i jemnbredd
med yrkenas och arbetets fördelning nästan dag-
ligen föröka sig? Menskligheten är icke alltid lika
väl sorterad med alla dessa alster: det fältet, som
för en gifven tid flitigast odlas, bär den rikaste skör-
den. I en tid då det poetiska intresset är jemförelse-
vis försvagadt, visar sig också den poetiska kritiken
med en mildare uppsyn. Så äfven i det öfriga. Men
man kan af vågornas krus i lugnet icke med tillförlit-
lighet sluta till hvad de kunna blifva under stormar-
na. Om vi stanna inom diktens historia och dennas
senaste afdelning, de lefvande konstnärerna oberäk-
nade; hvilka bittra kryddor uppdukade icke de i ål-
der framskridne GOETHE och SCHILLER i sina *Xenier*,
en frukt icke af ett par ynglingars uppflammande

Digitized by Google

nit för konsten, utan af mogna och vida berömda snillens öfverläggning och beräkningar? Eller huru öppnade den sjelfsvåldige Byron sitt stora fälttåg emot barder och kritiker? Eller hvilade ens de lagerkrönte på Herthas blomsterö inbäddade i idel rosor utan törnen? — På det hela taget skulle man kunna i en viss mening säga, att det fullkomligaste menniskor förmått åstadkomma har bestått och består i deras kritiska verksamhet. Åtskilliga orsaker härtill kunna uppgifvas. Närmast ligger det till hands att iakttaga, huru naturligt det är att, när en person eller sak på det sättet granskas att man icke så mycket sysselsätter sig med detta *något* hvilket hon är, utan företrädesvis med detta *mycket* hvilket hon icke är, så har dels betraktaren ett vidsträckt fält för sig öppet, dels den betraktade den säkraste utsigt att komma till korta vid sluträkningen. Man har aldrig ett rikare förråd af sanningar till sitt förfogande än när man handlar om menniskornas fel, och man behöfver sällan en större varsamhet än när man med vördnad för sanningen skall redogöra för deras företräden. All kritik är icke klander, och allt klander är icke kritik. Derom har man tillfälle att öfvertyga sig så väl inom konstlärans som inom de öfriga vettenskapernas område. I den förra skall dock till följd af föremålets beskaffenhet mycket

Digitized by Google

kunna synas vilkorligt: bredvid mästerskapet af Lessings och Atterboms Laokoon är ännu rum för en helt annan snillrik uppfattning; man tillvitar Schiller att han icke rätt förstått Goethes Egmont; Solger och Tieck anse A. W. Schlegel icke ha rätt uppfattat Shakspeare; Schlegel skulle säkert icke erkänna Tieck i denna del; hela biblioteker af kritik äro ju färdiga att begrafva den store Britten och skulle längesedan förqväft honom om han icke varit odödlig. Å andra sidan ha de särskilta filosofiska skolorna här en hufvudsaklig del af sin styrka: att räkna ända ifrån den store Stagiriten och till systemet för dagen, eller rättare för gårdagen, huru väl förstå de icke, när de vilja, att upptäcka sina föregångares första afvikning och de deraf följande! hvilken smidighet och hvilket lyckligt handlag förråda de icke så länge det gäller att nedrifva! Det är först när man kommer till den dogmatiska byggnaden som man börjar tycka att grunden blir svagare.

Med hvilka ögon de fosforistiske fribytarne borde bli emottagne, särskilt af dem de närmast tycktes gå på lifvet, bör icke vara svårt att föreställa sig. Det gällde att nedsätta och låta nedsätta Gustaf III:s tidehvarf, den senaste ära som hade strålat öfver den svenska jorden och hvars aftonsol ännu icke var nedgången, den enda skalde-

Digitized by Google

ära som fäderneslandet någonsin hade tillegnat sig. Det gällde fräjdade män, som ifrån sitt ryktes höjd hade nedstigit i grafven, följde af nationens saknad och beundran, och på hvilkas glänsande sköldar ingen förgängelsens rost hade fästat sig. Det gällde andra, icke mindre vördade, för det de öfverlefvat sina vapenbröder, och hvilkas allmänt erkända förmåga, ju mindre den var en frukt af deras ungdoms uppbrusande eller öfvermod, desto mindre hade lidit af åren och besinningen. Och desse män voro icke bortgömde af björkdungar och torftak; utan ifrån begynnelsen vane att se purpurn och lyran tillhopa, förenade flere af desse nationens män höga värdigheter i staten med vältalighetens och sångens utom all rang befintliga yrken. Och i besittningen af sina företräden voro de insatte icke genom egen sjelftagen myndighet, utan genom en snillrik konungs stiftelse och anordning, i detta, såsom i så mycket, troget understödd af sitt folks meningar. Och hvilka voro de titaner som ville bestorma denna himmel? Konstläran står icke mer på listan för dagordningen: på detta fält skulle man i våra dagar med temlig kallblodighet åskåda äfven de häftigaste sammandrabbningar; men om vi tänka oss statslära, finanslära eller någon annan dylik väl anskrifven och högt ansedd bekännelse för dagen; om nu en handfull i sina studier

Digitized by Google

som bäst inbegripne ynglingar, ännu stående under förmyndare eller nyligen anlände till skuldebrefsförfattandets frihet, läte ifrån ett akademiskt tryckeri utgå några qvartalshäften i brandgula omslag, inom hvilka de underrättade sina goda medborgare att den svenska statsförfattningen borde omgöras, såsom alltför mycket påminnande om osvenska mönster, att jordbruk och slöjder, bank- och kreditväsen, städer och hamnar borde omskapas: huru skulle de unga samfundsvännerna bli bemötta? Kanhända skulle ingenting vederfaras dem, hvilket kunde kallas för ett bemötande: man byggde sina hus och plöjde sina tegar, all den visheten obeaktad. Men så hände icke Aurora-bröderna. De gjorde, förunderligt nog, ett icke så ringa uppseende, icke endast bland kamrater och umgängesvänner, på studentkamrar och konventer, utan äfven ibland landets döttrar och deras fäder. Sjelfva hufvudstaden, der man vid den nyfödda frihetens vagga och rikets öfverståndna och förestående bekymmer hade åtskilligt att tänka på, blef icke oberörd af den lilla jordbäfningen vid universitetet. Så unga röster hade säkert icke vunnit gehör utom sina kamrar, om ingen sanning hade lefvat i hvad de framburo. Sjelfva föredragen voro långt ifrån välljudande: de lånade sig också genom denna sin bristfällighet med mycken fördel åt den glada be-

Digitized by Google

handling, hvaruti deras vedersakare hade tillfälle att ådagalägga sin öfverlägsenhet. Den utkorade härföraren svek icke sin pligt, han var alltid främst i elden, och de glödande pilarna skonade honom icke. Den som antingen såsom stilla beundrare eller såsom välbeställd konstdomare ifrån skolbänken åsåg och åhörde dessa strider, har i deras förlopp utan tvifvel ett af sina ljusaste och lifligaste barndomsminnen. Den tidens unga Sverige var i poetiskt hänseende fördeladt i två furstendömen, norr och söder. Uppsvearnes skaldefurste var den ljuslockige ynglingen, hvars strider vi här särskilt återkallat för vårt minne. Saxos gamla stad hyste en ljuslockig man, som med sin sångmö styrde södern. Inkräktare voro de begge, riksförestånd-dare om man så vill: begge hade de brutit, eller åtminstone förklarat att de brutit med det gamla. Men beggedera brottet var icke lika svårt, mannens hade lindrigare försiggått och var lättare upprättadt än ynglingens. Tegnérs och Atterboms namn stötte begge litet på upprorsstiftare i den svenska diktens verld; Tegnér erkände likväl alltid derjemte spiran i den sångarkungens hand, der den tredje Gustaf hade lagt henne. Så långt som landtvärnssångens skald gick i patriotisk olydnad, så långt, men icke längre, kunde i södra Sverige en rättskaffens skolman våga sig. Det är icke

Digitized by Google

ifrån skolföreståndarenas lärostolar som nya och dristiga meningar i allmänhet vänta sig sitt tidigaste understöd. Detta bifall hade i förevarande mål måhända utfallit vida senare och kanhända mindre frikostigt, om man icke af gammalt hade hyst ett icke så litet groll till flera af den herrskande skolans fransyska mästare för deras förvända sätt att anse och behandla de fromma andeliga företeelserna, för hvilka de saknade både sinne och fördragsamhet. Man räckte icke den unge vitterhetsdyrkaren i handen ens en bok sådan som *Werthers lidande*, utan att muntligen varna honom för giftet; en viss handledare, som öfverträffade de vanliga i försigtighet, hade tillika på titelbladet bredvid Lottas vignett tecknat ett tänkespråk som ännu mera oförgätligt inskärpte vådorna. Med en dylik loflig varsamhet skulle ett frigifvande af en del lätta berättelser, som härrörde ifrån den fransyska skolans svenska anhängare, icke låtit väl förena sig. I den allvarsamma lefnadsåsigt, som ligger på djupet hos vårt folk, träffade de nya lärorna en måhända icke opåräknad bundsförvandt. Tegnérs *Svea* vann stora priset icke endast af Svenska Akademien, utan af svenska folket. Sångaren hade anslagit strängar som gåfvo genljud i hela vårt land. Hans dikt lästes, återlästes, afskrefs och gick ur hand i hand, från hjerta till hjerta.

Digitized by Google

Det var en sång som lärarne kunde anbefalla sina lärjungar, om annars något anbefallande hade varit af nöden: skalden var erkänd af vitterhetens målsmän, han hade sjelf vädjat till dem med trohet både emot fosterlandet och emot den gamla alexandrinen. Med den nya Upsala-skolan var ett betänkligare förhållande. Hästar med för många fötter, och gudar med *ett* öga skulle man kunnat förlåta; ty Göterna, det så kallade Götiska förbundet, hade det icke bättre, och jern och mandom voro dock inhemska i Norden; ursköldpaddor och grodor med elefantsnablar skulle redan förekomma mindre smakliga; men att begifva sig ned i kryptor för att derifrån upphämta maskstungna helgonbilder, det var dock, tyckte man, att gå för långt. Detta allt, tillsammantaget med de nya konstalstrens stundom ovanligt bristfälliga form och den alltför omilda tonen emot häfdvunna åsigter och högt aktade namn, förklarar den framgång hvarmed det oförtrutna och väl beräknade motståndet emot de unga fridstörarne länge krönte. Tiden förändrade förhållandet å ömse sidor: man nedstämde tonen, mildrade uttrycken i sina omdömen, återtog eller undertryckte sina förhastanden, men icke sina grundsatser, och på ett sådant förfarande kunde dessa intet annat än vinna.

Den

Digitized by Google

Den unge sångarvikingen rättfärdigade genom den alltjemt stigande halten af hans alster sina vänners val; han *blef* småningom hvad de af begynnelsen antogo honom vara. De ansträngningar han hade underkastat sig, och de sår han hade fått i fältslagen, hotade en tid att undergräfva hans helsa och hans lynne; men äfven dessa repade sig. Utom dikten och dess vettenskap idkade han särskilt filosofiens studium: denna gaf honom också sin lager. Den ende skald och författare af europeiskt rykte, hvars personliga bekantskap ännu under stridens hetta hade styrkt och uppmuntrat honom, var A. W. Schlegel, som kommit till Stockholm i den berömda fru Staëls sällskap och af Atterbom uppsöktes. Ett af de medel, som den lärde romantikern anbefallde för den goda sakens befrämjande, var att Shakspeare borde öfversättas på svenska. Af hvad Schlegel sjelf gemensamt med Tieck i denna väg företagit i deras fädernesland, ansåg han de lyckligaste frukter för dikt och konstkritik hafva uppkommit. Detta råd, så väl som åtskilliga andra, på hvilka Atterbom lade all den vigt de förtjente, kom dock under de påträngande vittra göromålens och förslagens mängd icke till utförande; ty såsom ett steg härtill kan man icke räkna Geijers öfversättning af *Macbeth*, och icke allenast de senare spridda för-

Digitized by Google

söken, som måste stanna till en del vid blotta handskrifterna, genom brist på allmänhetens deltagande, utan äfven den i så många hänseenden fulländade öfverflyttningen af Shakspeare oafkortad, hvilken en af denna Akademis ledamöter i en ännu senare tid lemnade i sina talrika och beundrande läsares händer, stodo utan egentligt sammanhang med dessa planer. Håg och studier drogo den unge tänkarens längtan och person till den nybildade medelpunkten för hela den romantiska vitterheten, till det af dikt och diktarelif då för tiden så uppfyllda Tyskland. Välvilliga händer förhjelpte honom dit, och nästan lika välvilliga voro der färdiga till hans emottagande. Den nödiga kostnaden för hans resa öfversteg vida hans tillgångar, men öfversteg ingalunda hvad hans vänner ville göra för honom: några ibland dem åtogo sig denna uppoffring. Den ene af dessa tillhör icke mera de dödligas antal; man är således icke oberättigad att nämna honom, ehuru obetydlig hans välgerning kan hafva synts honom, som bevisade den. August von Hartmansdorff tillhörde tidigt den unga krets som slöt sig omkring ATTERBOM, han stod honom närmare än de fleste, och vida närmare än man af den synbara skiljaktigheten i deras skaplynne skulle förmodat. Den unge riddersmannen ägde ingen enskilt förmögenhet: de bidrag han lemnade till sin landsmans treåriga konstresa hade uppkom-

Digitized by Google

mit genom besparade löner under tyska fälttåget och i brödrariket, och "att skaffa luft åt den i fäderneslandet misskände", var enligt hans egna ord det ändamål han ville vinna med försakelsen af sin mödosamt förvärfvade lärpenning. Denne outtröttlige fosterlandsvän, med öfvertygelser jernhårda som hans vilja, med anletsdrag orubbliga som hans mod, icke tillsmickrande sig utan tåligt framtvingande aktning äfven af de vedersakare som voro i stånd till en sådan, omfattade alltifrån sin ungdom med svärmisk hänförelse hvarje förmåga och hvarje sak som han ansåg kunna lända fäderneslandet till gagn eller heder. — I romantikens nya hemland var ATTERBOM ingen okänd gäst, och blef det ännu mindre. Skaldinnan Amalia von Helvig hade 1816 lärt känna honom i Upsala; nu året derpå mottog hon honom i Berlin med moderlig välvilja; genom hennes förord vann han inträde hos Tysklands yppersta tänkare och skalder. Särskilt förtrolig blef han med Schelling, Steffens, von der Malsburg, Wilhelm Müller, Friedrich Rückert m. fl. Cornelius, den nya tyska målareskolans hufvudman, Thorwaldsen och andre danske och tyske konstnärer utgjorde i Rom och Neapel hans upplifvande umgänge.

Efter åtnjuten gästfrihet i förnäma hus under flera månader, efter erhållet anbud om anställning

Digitized by Google

vid något af de preussiska universiteterna, efter så många andra uttryck af smickrande uppmärksamhet och oskrymtad vänskap, återvände ATTERBOM till fäderneslandet, mycket rikare på vänliga intryck, glada erfarenheter och lefnadsfriska tankar, än vid utfärden. Denna "trånad som trånar efter trånaden", såsom en tysk författare efter egen åskådning skildrar henne, hade ATTERBOM nu, ibland så mycket annat, sett på närmare håll, och sannolikt funnit att hon icke är fullt så tungsint hemma som hos boktryckaren, att hon är mera smäktande på vers än på prosa, och öfverhufvud icke riktigt sig lik vid skrifbordet och vid middagsbordet. Någon tro på elfvor och tomtegubbar förmärktes icke att han införde i landet, icke ens någon landsförderflig fallenhet för det påfviska mörkret, allraminst någon afvoghet emot ett fromt och sedligt samfunds- eller familjelif. De vidriga och beklagansvärda förvridningar, hvilka konstkännare och konstvänner på andra sidan hafvet låtit komma sig till last, är man icke berättigad att uteslutande tillräkna den skola, till hvilken de bekänt sig, om också fallen stundom varit så talrika att de synas ge styrka åt misstanken, att lära och lefverne derutinnan stått i något närmare sammanhang. Mången romantiker, som skiftat trosbekännelse, har dermed efter all sannolikhet icke afklädt hvarken kristendom eller he-

Digitized by Google

dendom; han hade ofta ingenting af det förra slaget att förlora, och intet af det senare återstod att förvärfva, och hvad laster, brott och lättsinnigheter vidkommer, så anträffas de inom alla skolor och alla bekännelser, och kanhända icke minst inom de klassiska.

Samma år då ATTERBOM om hösten återkom, 1819, utsågs han till då varande kronprinsens lärare i tyska språket och litteraturen. Denna befattning fortfor till 1821 och utgjorde begynnelsen till hans lycka i befordringar: han blef samma år docent i allmän historia, tre år derefter adjunkt i filosofi, och efter fyra år dertill var han professor i samma vettenskap, hvilken han senare utbytte emot estetik och modern litteratur (1835). Konungen upptog honom till riddare af nordstjerne-orden. Flera lärda och vittra samfund kallade honom tid efter annan till sin ledamot. Med undantag af de sysslanden, som tillhörde hans akademiska plats, blef han lyckligen förskonad ifrån ytterligare deltagande i allmänna värf. Den enda förmån han gjorde sig af sitt rykte såsom skald och af sitt bristande rykte såsom egentligen praktisk, var att han dels, när det lät sig göra, fritog sig sjelf, dels ock lät i behörig ordning befria sig ifrån ett alltför slafviskt fullgörande af hvad man skulle kunna kalla hans dagsverks-skyldighet, de på särskilta timmar hän-

Digitized by Google

vista göromålen vid hans embete. Andra timliga fördelar än dessa sökte han icke. Han var visst icke misslynt, att det lyckades honom att göra mer för fosterlandet än fosterlandet kunde göra för honom.

Hvad ATTERBOM varit och är för Sveriges sköna konst, är ingen obekant sak. Det gäller icke att ifrån obesökta gömställen framleta neddammade och oläsbara skrifter på ett främmande tungomål. ATTERBOMS dikter äro för hvar man tillgängliga, och de hafva icke förfelat att väcka all den uppmärksamhet och de vänliga omdömen som hvarje svenskt hjerta unnar dem. De ha icke heller blifvit med öfverflödig klemighet behandlade: man har ställt dem i dagen och de ha fördragit dess ljus. Åt dikter kunna tusenden tacksamt fägna sig, en skald allena kan bedömma dem. Och denna dom har icke uteblifvit, landets ypperste hafva fällt den och varit enige i hufvudsaken; äfven i fjerran länder hafva röster höjt sig, på skilda språk förenade i enahanda erkännande. De som älska och värdera den nyare svenska Auroras milde mästersångare, skulle säkert icke för detta ändamål vilja se honom här sönderdelad af den kritiska knifven, äfven om denna förrättning hittills hade varit oförsökt. De vänta med skäl att icke se ett kritiskt lärospån framläggas såsom mästerprof af den, som icke aflagt

Digitized by Google

något högre. Vill han till det allmänna omdömet lägga ett ord, så godt han har det; det kan man möjligen förlåta honom. Man kan möjligen medge honom att han förtäljer, huru högt de bäste tänka om deras beundrans föremål. Och de bästes dom behöfver den bäste: det är icke nog att vara född till kung, man måste också utropas till kung för att vara det.

Närma vi oss den rika samlingen af ATTERBOMS dikter, så möta oss allraförst "*Blommorna.*" I den *Tillegnan,* hvarmed kransen framräckes, anger skalden sjelf sin uppgift vara, att "i blomstren se vår andelefnads spår." Man är uppenbarligen skyldig att mera i detta uttryck taga blomsterkungen på orden, än i de vida mindre egentliga försäkringarne som förekomma både i denna *Tillegnan,* i *Johannes-masken* och annorstädes, att "i hvar gestalt en egen känsla lågar, hvar planta har sitt lefvande begär", att "hvarenda ört, från klippan ned till dalen, sin känsla har af varelse, af lif:" något som väl tillhör ännu temligen outredda förhållanden. Sanningen i dikten är icke alltid den historiska eller den fysiologiska sanningen. För denna sanning i dikten måste det vara nog likgiltigt, om ett inbergadt hårdvallshö varit en bostad eller icke för derifrån flyktade blomsterandar: det väsentliga består väl deruti, att den symbol, som dikten upp-

Digitized by Google

visar, icke är sökt utan funnen, icke uppfunnen utan upptäckt. Någon har sagt, att allegorien är diktens vagga och graf. Man skulle kunna säga om den Atterbomska skaldekonsten, att hon med allegorien tillryggalagt hela denna betydande bana. Begge hans största verk tillhöra allegorisk skaldeart. *Blommorna* och *Lycksalighetens Ö*, ehuru skilda de vilja vara i formen, hafva detta slägt-tycke. Det vanliga är, att gräsmattan bär färre blommor, ju längre det lider framåt mot höstens utgång; men Atterboms Blommor ha förökat sig till antalet, ju längre han fröjdade sig af deras prakt. När man tager en så ättrik Flora för sig, är det tänkbart att icke alla hennes barn kunna tala lika tydligt och med lika lefvande intryck till allas sinnen. Det händer ock, att en och annan ibland dem har alltför litet att säga i ett så stort sällskap, och att trädgårdsmästaren sjelf nödsakas något ofta taga till ordet. När då en så lärd och konsterfaren herre sjelf ger sig ut på djupet, är det icke utan att det öfverflödeligen förmärkes, hurusom det icke är den blyga blomman utan hennes herre och mästare som består samtalsfägnaden. Men så har ock sällskapets omvexlande skick och talrika krets den fördelen med sig, att hvar och en kan efter sitt hjertas lust välja sin lilla sidokamrat. För den ene är *Liljan* skönast, och *Rosen* för den andre, och

Digitized by Google

när nu tillika, såsom billigt synes, Rosen icke är den enda i sitt slag, utan den ena är ända till sex och tjuge år yngre än sin syster, så bör det icke förtänkas någon, om han, lika med de snillrikaste och sakkunnigaste män, ger den yngre företrädet. *Rosen af 1811* talar det yrande behagets språk, *Rosen af 1837* det af lifvet mätta och bedragna lidandets. *Smultronblomman* har någon funnit pretiös, särskilt illa belåten med det *ichor*, det gudablod, der förekommer och som behöfver en not för sin förklaring. Om också ådran kunde varit något mindre lärd och litet mera sprittande, i ställe för ichor-fylld, så synes det förebragta felet icke tillräckligt, för att rättfärdiga den i sin tonart väl hållna och i sig sjelf täcka blommans tillsyftade förtrampning. Dock, hvarför åter berömma det så ofta berömda: *Förgät-mig-ej, Minne-violen, Kung Karls spira, Linnea, Lindblomman, Bolmörten, Malörten* och *Blomstrens sång om Blomstermästarn?* eller för första gången berömma de af rikdoms öfvermod stundom försmådda: *Ljungen, Blåklockan, Dagsliljan, Passionsblomman?* Hvarför tillägga ett ord om dessa Blommor, hvilka Tegnér gaf ett af sina sista ord i denna Akademi på ATTERBOMS inträdesdag:

"Blott vårens stjernor, inga norrsken skina
uppå din sångarhimmel dunkelblå,

en sydlig himmel, men derunder
hur doftande naturens under,
nej diktens under, dina "Blommor", stå!
Fastvuxna fjärlar i de gröna lunder,
hur sköna — och symboliska ändå!
Som aftonrodnans guld på viken,
en himlafallen slöja likt,
så präktig ligger symboliken
och gungar öfver djupets riken
uti din underbara dikt.
I hennes röst och drag tillhopaställas
hvad Södern ljufvast, Norden djupast lär:
till formens skönhet hon ett barn af Hellas,
till tankens djup ett Nordens barn hon är."

En särdeles stor omtanka har skalden användt på sina första ungdomsskrifters omarbetande. Denna omvårdnad har någon gång synts större än man anser deras egenskaper ha förtjenat. Det är sant att man, såsom redan Voltaire om sig vid något tillfälle anmärkte, aldrig kommer till efterverlden med en så stor utrustning som den samlade arbeten gemenligen innefatta; men den lyriske skalden, och ATTERBOM var äfven i detta hänseende ovanligen lyrisk, har brutit de skatter, han lägger i dagen, så nära sitt eget hjerta, att det är för honom alltför påkostande att alldeles öfvergifva dem. Tillika hade den stränghet, hvarmed den unga skaldeskolan uppträdt emot sina företrädare, framkallat en vedergällning som straffade på barnen hvad de unge fäderna förbrutit, och en klarsynthet i upptäckandet

Digitized by Google

af de nya dikternas konst- och naturfel, och en obarmhertighet i deras framläggande, hvilken skulle göra det särskilt angeläget för en mognare ålder, när dertill lemnades tillfälle, att visa sin både vilja och förmåga att upprätta och förbättra hvad som blifvit så ymnigt anfallet med både skämtets och allvarets vapen. Onekligen kunde några den sextonårige begynnarens sånger ur en tillämnad roman, utan all förlust, ja äfven till någon vinst för skalden och hans läsare, ha stannat på samma väg som den tillämnade romanen och så mycket annat tillämnadt. Men hvad andra redan i Phosphoros intagna stycken beträffar, t. ex. öfversättningen af Tasso, har det icke varit lätt att välja emellan att fördränka Armidas ö i glömskans böljor eller ge henne den ökade ans och odling som hon efter öfversättarens första behandling kunde behöfva. Kanhända var valet icke ens fritt: denna misshandlade ö hade blifvit af de listiga spejarne alltför mycket framhållen och beskrifven. "Se löjets källa," begynner den ena stanzen; man skulle nästan kunna i detta utrop sammanfatta vedersakarnes alla åtgärder med den menlösa öfversättningen. Kunde detta ungdomsförsök kanhända icke bli förgätet, så måste det ha varit författarens rätt och pligt att låta det framträda i en fullkomligare skepnad. Att alltför mycket skulle dervid blifvit rättadt, har

Digitized by Google

man ingen anledning att föregifva. Skalden har utan tvifvel i vidsträcktare mån här, än i sina sjelfständiga dikter, beredt dem rätt, som velat mot honom påstå att den syd-europeiska stanzen är för vårt språk en uppgift af alltför stora svårigheter.

Till de för diktsamlingens glans och färgrikhet mindre oumbärliga beståndsdelarna bör man väl äfven räkna de i egentlig mening så kallade tillfällighetsdikterna. Den sydsvenske skaldefursten och hans sångarskola gaf åt detta slags dagsländor ett lif och ett anseende som flera samverkande omständigheter i Dalins och Oxenstjernas dagar gjorde omöjliga. Tegnér måste väl i denna tonart anses oöfverträffad, om icke oupphunnen. Men oöfverträffad, om icke oupphunnen, är ATTERBOM i så mycken ljuf och innerlig, smäktande och glad, vek och stärkande, ungdomligt omvexlande och hjertligt enahanda lyrik som erbjudes i den rika samlingen, alltifrån *Mina Önskningar,* enligt uppgift det första försöket af den femtonårige, ända till *Inbjudningen,* det sista och senast diktade i hela samlingen, innefattande, också den, sina önskningar liksom den förra, men sådana som de kunde för manliga själsögon framställa sig. Skulle det höfvas oss att här angifva titlarna? De äro uppräknade af flere förut och af de fleste olika. Skaldens ära lefver icke af hans titlar.

Digitized by Google

Den titel, som närmast skulle motsvara *Faust* hos Goethe, är hos Atterbom *Lycksalighetens Ö*. I dessa begge sagospel, såsom de begge äro och det senare benämner sig, stå saga mot saga, allegorier mot allegorier, sökande emot sökande, svek emot svek. I afseende på beggederas grundtanke råder på en gång mycken klarhet och mycken ovisshet: denna ovisshet är hvarken utan sitt uppsåt eller sin behagsjuka. Man vill hos beggedera finna en underlägsenhet i den senare afdelningen, med den förra jemförd. Skulle författarelusten i konstläran hos vårt lands granskare någon gång öfverflöda, och man för tillfället råka i förlägenhet för läroämne, så skulle hos oss kunna uppstå en litteratur röran-de Lycksalighetens Ö, liksom våra tyska stamförvandter redan länge haft att hugna sig af hela bokhyllor fulla med Faust-kritiker. Olikheterna de båda dikterna emellan, så väl i hvad der är, som ock i hvad der antages vara, äro dock vida flera och större än likheterna. Hvardera är för sig ovärderlig. Vi nordboer må gerna fröjda oss åt den sköna gossen med hvitskimrande vingar och liffärgad lifdrägt och fladdrande skärp af silfverskir och mångfärgad blomsterkrans och mellanflätade halfspruckna rosenknoppar. Vi må med Astolf förtjusta se, hur ur Zephyrs ögon,

> Två himlar målade i miniatur,
> En molnfri oskuld oförgängligt småler; —

Digitized by Google

Hur täckt kring hals och axlar sidenhåret
Sin gullflod krusar, och hur ljufligt röras
Beständigt på hans vingar af och an
De fina, späda fjädrarne, som skifta
Ur hvitt i blekrödt och i himmelsblått,

och lyssna till hans underbara berättelse om den ö,

— der allt, hvad jorden sig som Skönt har tänkt,
Herrska får, af Tiden evigt oförkränkt;
Der hvar gårdag hviskar till hvar morgondag:
"Broder, *du* blir ännu mera säll, än *jag!*"

Det är i sanning värdt att lyssna till. Sällan har en skald förunnat menniskor ett förtroende mera lycksalighetsfullt än detta Zephyrs:

Se'n en dans begyntes: jag anförde den;
Fullt i trädens toppar var af spelemän.
Näktergalen kom med hela sitt kapell,
Och hans gunstling, trasten, var just utmärkt snäll.
De, som icke sjöngo, slogo kastagnett
Med de nätta vingar, på ett hurtigt sätt.

Gräsens alla vättar, i sin blomsterprakt,
Nickade med bifall åt musikens takt.
Äfven stjerneblomstren, på sin blåa äng,
Kommo fram, se'n solen gått i purpursäng.
Liljan neg helt djupt för sin förnäma slägt,
Månan log, och sade: "Flicka, det var täckt!"

Då — en allmän hviskning: "Tyst!" — "Prinsessan?" — "Ja!"
"Hennes röst och luta!" — "O Felicia!"
Och från ändan af en höghvälfd lagergång

Digitized by Google

Samm på välljudsvågor fram en himmelsk sång.
Hvart den drog, en hemlig spegelglans sig göt,
Som ur tingens själar klar omkring dem flöt.

Under palmer satt hon, vid ett vattenfall;
Böljan, båg-likt stannad, glömde bort sitt svall.
Hjertats gåta, lifvet, verldens sammanhang,
Log i läppens tonspel, grät i lutans klang.
Se'n hon slutat, länge hon åt himlen såg;
Men i hennes ögon, dubbel, sjelf han låg.

Skalden förtäljer i prologen till sitt sagospel, huru hans "glada barndoms fée", hans "fostermoder och äldsta vän" räckte honom den saga han så skönt behandlade. I denna saga erhöll han hennes "lefnads tragedi." Hon uppdrog honom att sjunga hvad hon är dels i evighet och dels i tiden, hennes "dubbla lifs försonta strid",

Naturens vällust och naturens qval,
Det skönas fall ifrån den himlasal,
Der kärleks *sol* och kärleks *stjernor* bo.

Man må icke fordra af skalden att han skall upptäcka mer än han vill: han kan icke upptäcka mer än han vet. Och skalden liksom profeten, han vet icke allt; han vet icke allt hvad hans ord innebära. Det förhåller sig ostridigt så, som en anonym i Poetisk Kalender (1821) invänder emot Tegnérs Epilog. I dikten ges, ja i tänkandet sjelft, ett förborgadt, heligt, hemlighetsfullt, *roten* af tan-

Digitized by Google

ke och dikt. Plato har visserligen icke yrat i feber, "fast ofta språket fått stanna bakom känslans och aningens blick." *Lycksalighetens Ö* kan med sanning benämnas det menskliga lifvets allegori, och likväl kan i grundtanken återstå något som låter sig på mer än ett sätt förklaras. Men vill man göra rätt äfven emot snillen och icke straffa dem alltför hårdt för det att de äro hvad icke hvar och en kan vara, för det att de i sitt väsendes innersta förnimma hvad icke hvar och en förnimmer, åtminstone icke alldeles så som de; vill man göra rätt icke allenast emot masken som krälar i stoftet, utan äfven och lika mycket emot stora andar som söka en högre verld; vill man ädelmodigt förlåta dem att de, efter menskligt mått, äro stora: så kan man icke på mer än ett sätt förfara emot dikter af det utmärkta värde som *Lycksalighetens Ö:* man erkänner tacksamt den smekande fröjd som strålar oss till mötes i det underbara färgspelet, man igenkänner villigt och gerna dessa toners välljud, som påminner om en verld af lycka och frid; man nöjer sig, äfven om man någon gång får händelse i ställe för handling, klagan i ställe för beggedera, lyriska mästerstycken der man ville hellre se dramatiska, prosaisk politik der man skulle önska sig en mild poesi eller en ädelt skämtande. Af allt detta har man mest klandrat politiken;

men

Digitized by Google

men en dikt-kung, som bortkommit från Lycksalighetens ö, bör man icke förtänka om han föga älskar den republikanska prosan. Denna ursäkt, upptagen i skaldens egna anmärkningar till sagospelet, synes icke ha afväpnat hans granskare, icke ens de mest välvillige och behörige. Att den icke hindrat den omtalta förebråelsen från att komma till lif, kan väl till en del härröra af den lilla spefullhet som sjelfva urskuldandets ton förråder. I ett bref till en väninna ifrån en vida senare tid, än Lycksalighetens Ös, gläder sig ATTERBOM uppriktigt deråt att Svedenborg försäkrar sig ha funnit den republikanska styrelseformen i afgrunden. Politiken tar sig visst gemenligen ofördelaktigt ut hvar man vill sätta henne ibland de sköna konsterna; men annars är det väl skaldens så väl som hvar och en annan menniskas rätt att äfven i detta mål få uttala sin öfvertygelse, och den poetiska form som ligger inom humorns och satirens område kan vara för detta ändamål brukbar, ehvad det gäller republikanska eller absolutistiska dårskaper, och sådana finnas ju af begge dessa arter. För öfrigt har man i vårt land mindre än i de flesta fog att besvära sig öfver skaldernas obehöriga intrång i politikens vinstgifvande rörelse: visserligen har man tillfälligtvis klagat öfver något ondt i den högra sidan eller

Digitized by Google

i den venstra; men det har aldrig gått så långt att konstens biträde behöft anlitas: vi ha icke haft i detta hänseende någon Dante, Milton, Byron eller Lamartine.

De klagomål, som i denna syftning oftast låta sig förnimma hos ATTERBOM, äro sådana som dikten har med ganska mycken prosa gemensamma; de gälla den närvarande tidens riktning åt jordiskt förvärf, yttre fördelar och lumpen sjelfviskhet. Ingen redlig arbetare i menskligheten tjenst lär förneka dessa sorgliga betraktelser sin befogenhet: det är fast hellre emot sålunda öfverklagade lyten som alla klart tänkta och klokt genomförda sträfvanden för menskligheten förkofran i första rummet vända sig. Men så må ej heller någon i sitt bekymmer öfver vårt förderf förgäta, att andra förmågor äro i rörelse än dem vi finna stadda i detta nedgräfnings- och undergräfningsarbete, och att det måste vara de högre krafterna och icke de lägre som slutligen behålla segren. Och liksom det elände, som vållar menniskovännen smärta, icke uteslutande tillhör en viss tid eller ett visst folk, ehuru det så förekommer genom en synvilla, så har ock det vemod, som denna bedröfliga erfarenhet påkallar, i alla tider sökt och funnit sitt poetiska uttryck. Tidens materialistiska riktning är ett tema som förekommer alltifrån medeltiden i en oändlig mängd omvexlingar. Vi kunna

Digitized by Google

nämna exempel af ett i den tyska reformationstiden vida bekant och älskadt skaldestycke *om Kärleken och Penningen,* af en skald som nämner sig med tillnamnet SCHABAB och uppgifver sig vara en fattig gosse. Kärleken och Penningen föreställas i vexelsång stridande med hvarandra. Penningen är vältalig och har, såsom vanligt, stora bevisningsgåfvor. Penningen är verldens afgud; allt som sker, sker genom penningen; den som besitter penningen, han besitter också kärleken. Ingen kan sätta sig emot penningens välde. Aldrig har penningens makt varit så stor och kärlekens så ringa som just på den tiden. Till ett beslut stöter Penningen Kärleken ned i en bäck. Skalden iakttager naturligtvis den poetiska rättvisans kraf, Kärleken blir räddad och Penningen får af de särskilta Dygderna höra sanningen. Det går de högre ständen icke heller bättre. Så klagade för tre århundraden tillbaka den vemodiga dikten, allegorisk också då, så godt hon förstod att vara det. Allegorierna ha i något förändrat sig, men verlden är densamma, klagomålen enahanda; och likväl hvilken oräknelig skara af vittnen betäcker det rum som dessa tre århundraden uppfylla! — vittnen med svärd och med lyra, med tårar och med blod, vittnen med furstemantlar och i sjuksköterskans torftiga drägt, vittnen af de oegennyttigaste försakelser, de oförtrutnaste arbeten,

Digitized by Google

de stillaste lidanden, det otvetydigaste ädelmod! Hvilka jättesteg har på dessa århundraden slägtet icke tagit till befrämjande af tankens frihet och klarhet, folk-upplysning, aktning för menniskovärde och rätt, borgerlig trefnad, lindrande af yttre nöd! Och sjelfva den materiella tillväxt, hvilken man så mycket misstänkt, har den icke varit och måste den icke allt framgent, med eller utan sin afsigt, blifva ett af de verksammast bidragande medlen till andelig förkofran? Hvar och en må sörja öfver menskligheten, men ingen må förtvifla. Det gifves ett hopp som tusen dolkar kunna såra, men tiotusenden ej mörda. Den skald vi skildra kände ganska väl denna förhoppning; så, som han, beskrifver ingen framtidens utsigter utan att hafva skådat dem. Han slutar med en dylik *Utsigt* första delen af sina dikter:

Kanske *der,* du trängtande bröst, i fjerran
Glimtar lagerkusten af bättre tidhvarf;
Upp åt bergens hjessor, välan! att derom
Klart oss förvissa!

Ja! vi se den skönare verlden dagas, —
Ej i himlen blott, men på jorden redan;
Kort är mellanståndet; om ock vi sjelfve
Der ej få landa.

Atterboms utförligaste vettenskapliga arbete, hans *Studier till filosofiens historia och system,* har

Digitized by Google

redan längesedan funnit sina domare och söker dem icke i dag. Dessa studier befinna sig äfven efter författarens mening så vida i sammanhang med hela hans poetiska sträfvande, som filosofien, betraktad ur hans synpunkt, borde ojemförligt fullkomligare innehålla och meddela poesiens väsende än det mesta af det som gäller som skaldekonst. Han åsyftade nemligen ingenting annat än att åstadkomma en poesi på fullt allvar, eller visa att just poesiens verld är den enda verkliga verld som finnes: uttryck, om hvilka författaren sjelf intet annat föreställer sig än att de skulle väcka en icke ringa förundran hos de oinvigde. Den nyare tiden har sett många särskilta, hvar för sig allena saliggörande filosofiska och konstnärliga skolor uppväxa ibland sig. Här finns för litet näringsmedel för så många tillika: de ha utdött den ena efter den andra. Hvarderas i följden gäckade anspråk på uteslutande förmånsrätt bör ingen taga sig alltför nära, så att han fördenskull förbiser eller förnekar allt hvad menskligheten är dem skyldig. Ett stort snille är alltid en menskligheten välgörare: han är det genom sin sanning omedelbart; medelbarligen kan han vara det genom sina villfarelser. Ett stort snille kan misstaga sig i tusen saker: derpå känne vi mannen igen såsom en af våra, deruti likna vi honom alla; men i en enda hjertpunkt träffar han, der är den him-

Digitized by Google

melsvida åtskilnaden. Dessa uteslutandets män, som upphäfva sig till de störstes domare, ha ett trångt pantheon, stundom icke större än hjernkammaren eller studerkammaren; der få stundom icke flere rum än en, och de andre måste vräkas ur huset. Men han, som byggde minnets gårdar, uppförde dess murar icke så på besparing: hvar och en som har vunnit ett folks kärlek, eller samlat en tänkande eller bildande skola omkring sig, eller också, oförstådd af sina närmaste, har sina bekännare vida kringspridda i tiden eller rummet, han finner sin plats och han behåller den, han må nu heta Plato eller Hume, Augustinus eller Voltaire, Cartesius eller Hegel. Det hörer till den senare tidens företräden, att filosofiens och att konstens historia arbetar att mer och mer frigöra sin tunga till uttalandet af denna sanning, som gör arbetet i den andeliga verldens tjenst icke indifferentistiskt, alltsamman lika godt, hvilket betyder detsamma som lika bristfälligt, men som lär att inse den kallelse hvardera af de uppträdande personerna haft att för heliga ändamål utföra. Atterbom hade i de filosofiska studierna föresatt sig den uppgift, att frambringa äfven ett metafysiskt verk som kunde äga svensk anda och uppsyn. Ännu tjugetre år efter detta försök har han icke inom vår litteratur blifvit öfverträffad. Han bekände sig vid den tiden, då arbetet utgafs, till

Digitized by Google

ett system som snart sagdt dog i födslostunden, den mera förbidade än verkliggjorda ny-schellingska filosofien. Ingen fredens man lär fördrista sig att söka försvara en post som de kunnigaste stridsmännen längesedan öfvergifvit. Men den som förmår, vare sig af en bristande smak eller af en oförderfvad, fördraga fantasi-rika filosofemer bredvid de fantasi-lösa, skall väl kunna bli fattad af framställningens klarhet, värma och divinatoriska rikedom. Det ligger i föredragets art, att åtskilligt mera påstår än bevisar, t. ex. försöket att fritaga Schelling ifrån en oöfvervunnen dualism och en på den menskliga individen sjelf förlagd predestination i hans lära om friheten.

Var ATTERBOMS filosofiska arbete en frukt af hans akademiska lärareverksamhet i denna vetenskap, så har han i sin senaste tid lemnat åt eftervärlden ett ännu mera omfattande minne af sitt kall såsom lärare i modern litteratur: vi mena hans *Svenska Siare och Skalder*. Träffades ATTERBOM i sina yngre dagar af den förebråelsen att orättvist förbise befintliga företräden, så skulle ett motsatt klander, att han för högt värderade det som fanns, och att han fann i denna väg det ingen annan kunde se, drabba hans senaste ålders arbete. Hvad Svedenborg, Ehrensvärd, Thorild och Bellman vidkommer, räknades deras öfverskattande redan till

Digitized by Google

antalet af den nya skolans ungdomsfel. De brister hon begått i en mindre vördnadsfull och mindre barmhertig sinnesstämning, egnade sig dessa ATTERBOMS minnesteckningar af den svenska dikten förträffligt att godtgöra. Särskilta filosofemer och teosofemer af Svedenborg äro framställda med en samvetsgrannhet och klarhet som skulle anstå en af hans insigtsfullaste och flitigaste bekännare. En beskyllning för svedenborgianism i denna betydelse skulle dock vara emot ATTERBOM lika orättvis som den för påfviskhet eller Maria-dyrkan. Att han åtminstone tidtals ansåg den ena och den andra, ja äfven den tredje bekännelsen, den protestantiska, föga annorlunda än de af filosoferna, efter hvad man vet, gemenligen anses, lider intet tvifvel. Hvad särskilt katolicismen beträffar, så hade han under sin fleråriga vistelse utrikes de bästa tillfällen att dermed ingå i personligt förtroende. Det är dock veterligt att han för sina religiösa behof under denna tid vände sig till den strängaste gammal-lutheran, den bekante SCHEIBEL: han kunde ännu långt efter sin vistelse i utlandet omständligt redogöra för innehållet af dennes varma och allvarliga skriftetal. Med svedenborgianism såsom bekännelse skulle äfven det underbaraste af de två sätt ATTERBOM uppger för förklarandet af Svedenborgs visionära företeelser icke kunna stå tillsamman; ty äfven om man antager

Digitized by Google

denna förklaring, som just ingenting förklarar, och enligt hvilken i de svedenborgska synerna en del skulle vara subjektift och en annan objektift, "uppkommet genom magien af högre lifsberöringar, härstammande från den natur som är *öfver* menniskan, icke från den som är *under* henne", m. m., skulle likväl, enligt ATTERBOMS uttryckliga förbehåll, "icke tillerkännas Svedenborgs memorabilier samma och lika mycket bevisande objektivitet som de, enligt honom sjelf och hans anhängare, äga." Hvad slutligen protestantismen beträffar, hänvisar han i sina *Studier* åt denna, likväl i sublimerad positif gestalt, en lysande bestämmelse. Man kan således antaga att ATTERBOM icke blifvit alldeles hänförd af de visioner han beundrar. Någon dylik tros-undergifvenhet bör väl icke heller kunna bli följden hvarken af den menlösa berättelsen om Virgilii förmiddagsbesök och artiga emottagande hos assessor Svedenborg på Söder, ej heller af det kända förhållandet att visioner icke äro någon Svedenborgs uteslutande egendom, utan att den fryntlige och snillrike mannen tillhör en hel klass, visst icke alla lika vänliga, lärda och uppfinningsrika som han, men alla lydande under samma, icke alldeles outredda lagar.

Det lediga framställningssättet i alla dessa särskilta teckningar, den öfverallt synbara omvårdnaden att låta hvar man all rätt vederfaras, så att

Digitized by Google

intet qvintin förtjenst må förspillas eller falla på marken, den ädla upprättelse som blifvit gifven den tredje Gustafs tidehvarf och hans män, den åskådliga och lefvande bild man erhåller af karakterer och tidsförhållanden, den ande af försonlighet och kärlek som är utbredd öfver det hela, hafva gjort detta den svenska diktens äreminne så kärt för svenska hjertan. Visserligen lyser en full middagssol öfver de föremål han behandlar; men skulle han kanhända ha utestängt dagen ifrån sina taflor, för det målare-ordets skull som säger att solljuset är ett falskt ljus?

Sällan har väl någon snillrik man mera lefvat och fullständigare varit afspeglad i sina skrifter än ATTERBOM. Man berättar att skådespelaren i det "himmelska riket", när han skall föreställas segla öfver verldshafvet, går omkring på skådebanan och, till antydande af sin resa, sjelf bär sitt skepp under armen. Det som den chinesiske skådespelaren dermed skall föreställa, det skulle man, efter Geijers föredöme, kunna säga att ATTERBOM har utfört: med sina skrifter under armen såsom farkost har han öfverfarit sitt verldshaf och nått sin strand. På dessa skrifter såg han, på dem tänkte han, om dem talade han, om dem drömde han, och hvad han mera tänkte eller drömde, det handlade om de skrifter som han ämnade skrifva och aldrig

Digitized by Google

skref. Hans arbeten äro, utom allt annat, stundom mer än allt annat, hans sjelfbekännelser: hans lidanden och fröjder, hans farhågor, föresatser, förhoppningar, hans hotelser och löften, der ligga de alla, icke begrafna, det ville vi icke säga, lefvande begrafna, ännu mindre, men förvarade, ömt förvarade för att alltjemt efterses, klädas, putsas, näras och uppfostras. För skrifterna skulle der sörjas på det bästa sätt, men detta bästa sätt ville med sådan motsträfvighet låta finna sig; derför sökte han det nästan dagligen. Allt hvad som uppgick i hans redliga hjerta, allt hvad som spelte framför hans lifliga inbillning, det skulle han genast meddela i skrifter; fick det icke rum i dikten eller i berättelsen, så måste det nöja sig med en plats i en föresång eller ett förord; i nödfall hoptimrades en anmärkning eller en not för det husvilla barnets räkning. Var ingen trycksvärta och ingen läsande allmänhet genast till hands, så måste bläcket och poststämpeln för tillfället ersätta bristen. Blef hon på en gång alltför stor denna barnaskara som bad om lifvet, så togs tillflygten till de bekanta goda löftena; der skulle byggas ett särskilt slott för dem, men det var icke så säkert att palatset kom till utförande. Många stora män och mansåldrar skulle kanhända icke ha räckt till för verkliggörandet af hans tallösa sköna planer. De första linierna till den första

Digitized by Google

uppränningen hoppade lätt nog ifrån hans högra hand ned på papperet; men vid utarbetandet af de särskilta delarna, de största så väl som de allraminsta, gick han omsorgsfullt och med mycken betänksamhet, ja villrådighet till väga: han ändrade och rättade så oförtrutet, att kanhända icke ens Byron deruti öfverträffade honom. Ett korrektur-ark kommet ur hans hand var öfversålladt med fruktklasar, fallna ifrån trädet efter tryckningen. Ett tryckfel kunde göra hans förtviflan; hvilken verldsbrand skulle icke då ett prosodi-fel eller ett tanke-fel upptända? Olyckan hade en gång velat, att flera än ett af detta slags lyten hade utan hans förvållande kommit vid en af honom till trycket meddelad uppsats. Han ansåg en nära vän, som hade fått fostret om hand, ha brustit i den nödiga uppsigten, och denna misstanke framkallade ett bannbref uppfyldt af de kinkigaste ord och omdömen. Så kunde hans penna brumma förträffligt och föra ett grymt regemente på skrifpulpetens gröna kläde; men när han personligen anträffade sin oblida tuktans föremål, kunde det vara honom som om ingenting hade tilldragit sig. Sin kallelse värderade han högt, men detta hindrade icke att han någon gång kunde missförstå den, särskilt då när han tyckte sig vara sänd att skipa den straffande rättvisan, ty hans penna var icke ämnad till anfallsvapen. Der han

Digitized by Google

satt i sin skrifkammares tystnad, märkte han icke huru mycket väsende han gjorde af sig emellanåt, och som han tyckte att han intet annat utöfvade än rättvisa, så förundrade han sig mycket att man icke åtnöjdes med hans tillgörande. När då fienderna också försökte att begagna anfallskrigets fördelar, visade sig bäst på hans sjunkande glädtighet och hans dignande kroppskrafter, att han icke var skapad till slagskämpe. Man emot man, var han den vekaste, blödigaste själ man kunde anträffa: ett ondt ord ville icke finna vägen öfver hans läppar, om än det behöfdes aldrig så väl, var aldrig så helsosamt eller rättmätigt, eller blifvit aldrig så omsorgsfullt förberedt och utrustadt till sin bestraffande förrättning. Menniskor äro i allmänhet vida mindre fördragsamma emot andras meningar än de föregifva eller intala sig; ett bestämdt utpregladt lynne med en liflig öfvertygelse vederfares det endast alltför lätt att hemligen eller uppenbarligen förakta andras meningar. Atterbom var icke i stånd till förställning: han fördolde illa den missaktning han hyste för hvad han förmente vara falska läror; han kunde upparbeta sig till en rätt uppriktig ofördragsamhet när det gällde. Men det var eget att varseblifva honom när han oberedd sammanträffade med någon person som han annars värderade, men ansåg som en libertin t. ex. i politiska åsigter: den

Digitized by Google

smärta figuren förlängde sig och han blickade med stora molndigra ögon upp till sin vedersakare, ty denne var gemenligen längre än han; men just som man väntade sig att den stora åskan skulle utbrista, blef det med ens alldeles stumt och stilla. Till hans höga föreställning om sin kallelse, en föreställning hvartill han i så många hänseenden var berättigad, hörde äfven att han både i tal och skrift mycket betonade sin egen ställning, sitt personliga förhållande till den sak som var i fråga, och sitt omdöme deröfver. GOETHE påstår någorstädes att ödmjukheten är en konventionell dygd; det finns en större mästare än han som vet att säga något bättre om den sällsynta egenskapen; men visst är, att talekonsten icke bör låta af språkläran locka sig att alltför ofta minnas, huru *jag* är den första personen. Det ymniga användandet af denna vigtiga formel är i talet såsom i verkligheten stundom menlösare än det låter; men sjelfva oskuldens toner ljuda icke alltid väl, i synnerhet när de äro spädare. "Detta är en konjektur af *mig*", heter det i Phosphoros (Jan. Febr. 1811, sid. 12), när ATTERBOM ombyter spann åt Freja och låter henne åka efter svanor. I hans inträdes-tal åter färdas gudinnan efter björnspann. Detta må också vara; men svanen gör bäst när han sjunger utan att alltför ofta nämna sig vid namn. Engelska och fransyska öron äro i detta

Digitized by Google

fall icke så ömtåliga som våra, utan att det derför kan med skäl påstås att all blygsamheten är på vår sida. Så vidt som detta *jag* är en beståndsdel af det lyriska uttrycket, har skalden betecknat det i sin *Narciss*, hvilken han inför talande:

> En sinnebild af Konstens söner,
> Jag blomstrar endast i min dröm,
> Och, döf för Lifvets varma böner,
> Ser blott mig *sjelf* i Diktens ström. —

Så mycket af detta mångahanda, som andra menniskor efterfika och dyrka, är för konstnären icke till. Af jordens lotter begär han ingen stor, och om han än begärde den, står den honom gemenligen icke till buds: han behöfver endast menniskors kärlek. Är detta allt hvad han begär på jorden, så kan ju ingen undra att han blir orolig när man hotar att taga detta enda ifrån honom. Konstnärens svartsjuka är hvarken mer eller mindre förklarlig än hvarje svärmande ynglings. Stort förnuftigare är den väl icke heller, skulle vi kallblodige kunna tillägga. Men om vi nu här, såsom så ofta annars plägar ske, lemna förnuftet å sido och hålla oss till verkligheten, hvilken rättvisa tvingar oss att använda en annan måttstock för skalden än för älskaren? För den, hvars tillgifvenhet de önska, kunna båda vara angenäma; derför kan skalden vara det för så många. Atterbom var i sitt umgänge

Digitized by Google

såsom i sitt skaldskap särdeles behaglig: han hade mycket att meddela och han framställde det väl. Visserligen förde han någon gång, när han om morgonen såg utom fönstret emot dagen, en liten klagolåt öfver den senast förflutna dagens små overkställda föresatser; men ångren var icke djupare än att han smålog i ögonblicket och glömde sin omsorg äfven den dagen då han ångrade sig. Han hade ett öppet sinne för all ädel mensklighet, för allt högt och stort, för allt vekt och vemodigt, för all tillåten fröjd, icke minst för skämtets. Han berättade med stor skicklighet; gällde det någon löjlighet, så behandlades den harmlöst: gällde det ett allvar, så saknades aldrig värman. Icke underligt att han vann den högsta vinsten som kan vinnas här på jorden, han sökte ingen lägre, han vann kärlek och vänskap. *En* vän hade han framför alla öfriga i verlden: hon var honom allt, hon tänkte på allt, sörjde för allt, ordnade allt, lemnade honom sina fröjder och tog på sin lott alla bekymmer och gömde dem väl, missunsamt väl, så att ingen fick se eller höra dem. Hon bortgick före honom; hon blef ersatt såsom en dotter kan ersätta en mor; men tiden och döden visade snart att han icke kunde lefva utan henne. Ifrån all strid och

kamp,

Digitized by Google

kamp, ifrån all sorg och längtan är han nu bortgången.

Han var svensk såsom de bäste kunna vara det. Han har med ett helt, ett rikt begåfvadt konstnärslif fulltygat att han var det. Svensk dikt ville han framkalla, svenska hjertan ville han vinna, svensk ära befrämja. När han i denna Akademi hade tolkat sin företrädares minne, tillade han ju om sig sjelf den så ofta upprepade klagan och tröst:

"*Min* sångmö, sjelf en blomma bland isar ställd,
Som drömde vår, men aldrig till vår fick vakna,
Har re'n drömt ut; och länge, med harpan fälld,
Hon nästan äfven glömt att den drömmen sakna.

Men hvarje lott är god, när det stundar höst,
Om med sin Norna mannen är enig vorden:
Godt är ett rum, förvaradt i svenska bröst;
Godt är, jemväl, ett rum — blott i svenska jorden.

Intetdera har blifvit honom förvägradt. — Sjelfva hans sista sångare-ord var en *Helsning till svenska allmänheten.* Visste han att det var en afskedshelsning? Låtom oss lyssna till de bortdöende tonerna!

Ja! det finnes ett stilla rike,
Der en odödlig endrägt rår:
Kärlek vid kärlek! like vid like!
Älskar ej *mest* den, som *mest förstår?*
Blomsterdrömmen af sommarns ängar,
Stjernesången af lyrans strängar,

Digitized by Google

Hoppets löje och minnets tår, —
Alla tala ju samma mening:
Alla trängta till den förening,
Om hvars frid sjelfva striden spår.

Allting åldras — blott Diktens panna
Ristas aldrig af flydda år;
Tidens hjul lockar *hon* att stanna;
Sjelf är hon jordens och hjertats vår.
Viljor gifvas, som aldrig hisna;
Känslor gifvas, som aldrig vissna:
Bragd och *sång* deras tolkar bli.
Lifvets makter må vexla, brista,
Men dess *första* bli ock dess *sista:*
Tro och *Kärlek* och *Poesi!*

Digitized by Google

SVAR

på Herr Thomanders Inträdestal af Akademiens Direktör, Herr Hwasser.

Min Herre!

Den man, till hvars efterträdare inom sitt förbund Akademien nu fått emottaga Eder, innehade en ställning i samhället, som för uppfyllandet af Akademiens bestämmelse är af särdeles betydelsefull vigt. Han var nemligen den förste innehafvaren af estetikens lärostol vid Upsala universitet och således, inför en stor del af de uppväxande, organ för den art af kärleksfull vård om den fosterländska kulturen, hvilken Akademien måste anse utgöra sitt högsta och väsentligaste åliggande. Ungdomen är menniskolifvets vår, och hvad som är sagdt om solårets vår, att

"Så förskjuten finns ej son af jorden,
Att han icke fått en krans utaf dess hand",

gäller äfven och i ännu högre grad om henne. Det framtids-ideal, som genomtränger ynglingens själ, sprider morgonglans öfver förgängelsens verld; hoppets blomsterknopp slår ut i hans bröst och segrar öfver både den yttre verklighetens och sorg-

Digitized by Google

liga minnens annars förtryckande makt. Derföre kan den ädelsinnade ynglingen vara glad äfven i nödens ställning, och den, som icke fått annat än minnet af hårda och till och med vanärande olyckor i arf, lifvas af ett kraftfullt hopp. Då ynglingen är student och således en sökande efter sanningen, träder såväl den säkra och noggranna uppfattning af den yttre verkligheten, hvilken kallas kunskap, som den tankekraftens ansträngning, hvarigenom insigt uti kunskapens inre grund skall vinnas, och som kallas vettenskap, fiendtligt upp emot den ideala verlds-åskådning, som utgör ungdomens egentliga andeliga lif. Ej sällan förstöra de den; men om ynglingen förlorar den entusiasm, som honom ingifves af sanningens ideal, och derigenom upphör att tro, det sanningen är himlaburen och beror på verklig uppenbarelse, blir hans framgång på forskningens bana blott skenbar. Den mäktigaste af alla ungdomslifvets förstöringskrafter är dock den som uppkommer genom sinnlighetens, nöjets och flärdens sammangyttrade frestelser, hvilka genom den falska skönhetens gyckelbild fördunkla och förvrida det ideal, som utgår ur den lefvande ungdomliga ingifvelsen sjelf. I följd deraf genomgripes, hos det ena slägtet efter det andra, ungdomslifvets historia af ett oupphörligen förnyadt syndafall, hvars frukter sedermera hos den mognade mannen träda

Digitized by Google

fram, icke blott i oduglighet och låghet, utan äfven i verklig fiendtlighet emot det, hvilket det tillhör menniskan att vörda såsom heligt och högt. Den ytlige betraktaren af dessa ungdomens förvillelser och deras djupt genomgripande följder anser dem beklagligen ofta nog härröra ifrån ungdomslifvet sjelft och den ideala verlds-åskådning, som bestämmer dess karakter. Han yrkar derföre att all högre uppfostran bör utgå ifrån verlden, och af dennas förhållanden och meningar göras så omedelbart beroende som möjligt, på det man derigenom må kunna hafva framgång i det ytterligt lågsinta, men träget och ofta förnyade försöket att underkufva den utvecklings-akt, som utgör ungdomens väsende, och förstöra det ideal, som är dess omedelbara frukt. Det innehålles åter uti ungdomens natur en fordran, som af samhällets styrelse och vård begär skydd emot denna ytliga, lifvet och utvecklingen trotsande och kränkande uppfostringsprincip. Men för att ädelt och sannt kunna uttala denna fordran, måste ungdomen förstå sig sjelf, hafva insigt i sin sanna betydelse och bära vördnad derför. Dertill åter behöfver han en lärare; och det är detta lärarekall, som åligger professoren i estetiken. Det tillhör honom nemligen att vara tolk och förkunnare af poesiens och den poetiska verlds-åskådningens betydelse och makt, och detta är han blott

Digitized by Google

ofullständigt, om han icke uppfattar dess inre lefvande grund. Den kulturens blomnings-akt, som vi kalla poesi, utgår nemligen omedelbart ifrån ungdomen. I mannaålderns skifte, då tanken skall mogna till frukt, förblekna dess blad, och när marken vittnar till skörd, falla de vissnade ner. Läraren i estetiken skall således till hufvudföremål för sin undervisning uppfatta den ungdomliga utvecklingen sjelf, på det ynglingen må åtminstone anande begripa den djupa betydelsen af dess faktum och inse, att den är en uppenbarelse af lifvets heliga inre, som strängt fordrar hans egen verkliga vördnad. "Då hos den akademiske läraren sanningen, icke blott sådan den lefver i den abstrakte tänkarens hufvud, utan äfven och hufvudsakligen sådan den blommar upp ur ynglingens af lifvets ursprungliga kraft ännu svällande hjerta, bör utgöra hans högsta kärlek", kan det utan öfverdrift sägas, att den estetiska lärostolens professor, i ett ganska vigtigt afseende, går i spetsen för det akademiska lärarekallet i allmänhet. Han skall derjemte fullständigt och med djupt allvar betrakta det rika området af den poetiska ingifvelsens alstringar, emedan det å ena sidan är der, som de mäktigaste frestelser till affall ifrån det rättas och godas eviga ordning hafva sitt egentliga ursprung, och å den andra deruti innehålles det mest omedelbara bud-

Digitized by Google

skap menniskan ifrån sin inre verld ännu kan få emottaga. Om läraren derjemte i egentligare mening sjelf är skald, och i följd deraf hans känsla varm och hans stämma stark, kan han, i samma mån han med nit och kärlek omfattar sitt kall, knappt undgå att blifva en af kulturens mäktigaste förädlingskrafter.

Då det åter tillhör Svenska Akademiens bestämmelse att vårda och beskydda utvecklingen af de poetiska anlagen, måste det för henne vara af den största vigt att hafva med sig förenad och införlifvad en lärare, som hos de uppväxande omedelbart utöfvar denna vård, och således är att betrakta såsom Akademiens organ inom det område af nationens lif, der dess inflytelse bör vara stark, om dess verkliga bestämmelse skall kunna uppnås. Att åter hafva framkallat och genomdrifvit den estetiska lärostolens inrättning, är ATTERBOMS obestridliga och evärdliga förtjenst; hvilket så mycket mer bör erkännas, som stiftelsen af denna inrättning med särdeles häftig ifver motverkades ifrån flera håll, och många sade då, att den icke hade något annat syftemål än att åt ATTERBOM sjelf bereda befordran till en för honom mer passande plats, än den han förut innehade. Om denna beskyllning äfven till en del skulle hafva någon grund, kan det dock svårligen undgå att erkännas såsom

Digitized by Google

verklig förtjenst, att vara en sådan personlighet, att staten, blott af aktning för dess önskningar och anspråk, stiftar en bestående inrättning, hvars betydelse och nytta först en kommande tid förmår fullständigt inse.

Eder, Min Herre, har Akademien inkallat i sitt förbund, emedan hon anser Eder nu ibland Sveriges andelige talare innehafva det främsta rummet. Den andeliga vältaligheten har bestämmelsen att vara det lefvande ordets mäktigaste kraft, och måste således högt värderas af hvar och en, som varmt nitälskar för språkets verkliga utveckling till ädelhet, styrka och rikedom. Men den kan urarta och har beklagligen mången gång urartat till något, som är rakt stridande emot denna dess bestämmelse. Detta händer nemligen då, när talangen af sjelfviskt öfvermod missbrukar religionens makt öfver både tänkesättet och känslan hos de åhörande, för att sjelf vinna anseende, glans och inflytelse. Derigenom blir åter icke allenast det heligas fordran kränkt, utan sjelfva språket förvrides till falsk och tillgjord högtidlighet och till meningslös svulst. Akademien har för djup vördnad för religionen, för att icke förkasta en sådan vältalighet, och hon inser derjemte dess skadliga inflytelse på språkets kultur. Men ett annat förhållande inträder, då den verkliga och medfödda talangen så djupt genomgripes

Digitized by Google

af det heligas fordran, att han blir dess undergifne och trogne tjenare och tolk. Det är då, som språket genomtränges af den andeliga ingifvelsens kraft och erhåller det lefvande uttryck, hvilket uppenbarar den andens makt öfver bokstafven, som utgör den sanna vältalighetens triumf. Det är åter detta förhållande, som Akademien anser inträffa hos Eder, Min Herre, och jag får derföre i hennes namn och på hennes vägnar helsa Eder välkommen!

Digitized by Google

Svenska Akademiens täflingsämnen

för år 1857.

Med H. M. Konungens, Akademiens höge Beskyddares, nådiga samtycke, uppgifver Svenska Akademien för innevarande år följande täflingsämnen:

Estetiska ämnen.

1) I hvilket sammanhang har, under den menskliga odlingens särskilta skiften, den estetiska bildningen stått med religionen?

2) Hvilka äro hufvudkaraktererna af det Homeriska Epos? Hvilka voro de förnämsta anledningarne till dess uppkomst och utbildning? Och huruvida, eller under hvilken förändrad form, kan det gifvas ett modernt Epos?

3) Jemförelse emellan de olika åsigter af Sorgespelet och de olika former af dess behandling, hvilka förekommit inom särskilta nationers vitterhet, med afseende på deras inbördes företräden.

4) Under hvad vilkor kan Lärodikten anses som poesi?

5) Om Folkvisans uppkomst, samt hennes förhållande till odlingen i allmänhet och särskilt till skaldekonsten.

6) Fabeln såsom bildningsmedel, med en jemförande öfversigt af denna diktarts olika karakter, ifrån den Österländska och Esopiska fabeln intill den nyare af Lafontaine, Holberg, Lessing, Gleim, Gellert, Gyllenborg, m. fl.

7) Om den olika karakteren af äldre och nyare tiders politiska vältalighet, jemte en utveckling af de grunder, ur hvilka åtskilnaden mellan den förra och den senare måste härledas.

8) Skall den godtyckliga bildning af versformer, som ofta hos nyare skalder äger rum, ej småningom utplåna känslan af

Digitized by Google

det sköna i versbildning, i fall icke, genom ett närmare iakttagande af det musikaliskt och rytmiskt fulländade i versen, en viss begränsning äger rum?

9) I hvad mån har karakteren af senare tiders vitterhet, jemförd med den antika och den vanligtvis så kallade romantiska, blifvit bestämd genom den framskridande intellektuella bildningen? Och huruvida har denna inflytelse varit för konsten fördelaktig eller missgynnande?

10) Hvilken inflytelse har det industriella lifvets tilltagande utveckling, under de senast förflutna seklerna, utöfvat på folkets seder och karakter, på samhällsförfattningen, samt på den intellektuella och estetiska bildningen?

11) I hvad mån hafva folkledarnes språk varit detsamma i skilda tider och länder? Hafva de öfver hufvud sökt anslå samma känslor och egga samma lidelser hos mängden?

12) Jemförelse mellan de gamles och nyares förnämsta häfdatecknare, i anseende till förtjenster och brister.

13) Jemförelse emellan Dalin och Holberg, såsom häfdatecknare och språksnillen.

14) Jemförelse emellan Kellgren och Lessing, såsom skalder, tänkare och vitterhetsdomare.

15) Lemnar Akademien de täflande frihet att välja något estetiskt eller filosofiskt ämne. De täflande lära sjelfva inse, att det icke är ensamt den metafysiska grundläggningen, som fordras; men att Akademien, då hon förklarat sig emottaga filosofiska afhandlingar, önskat framkalla bemödanden att öfverföra skrifartens förtjenst till dessa ämnen för vigtiga undersökningar.

I språkforskningen

utfäster Akademien det fördubblade stora priset eller tvenne guldmedaljer, om 26 dukaters vigt hvardera, för besvarandet af frågan:

Digitized by Google

Hvilka äro hufvudepokerna af det svenska språkets utbildning, och hvad har det vunnit eller förlorat vid de åtskilliga förändringar, det undergått?

För den historiska framställningen.

Ur fäderneslandets häfder.

1) Om anledningarne till Riksföreståndareskapets uppkomst i Sverige, beskaffenheten och gränserna af denna makt, samt det inflytande, som de trenne Sturarnes utöfning deraf ägde på fäderneslandets öden.

2) Åsyftade den af konung Gustaf I utförda ombildning af den svenska kyrkan från början någon väsentligare förändring af troslärorna, eller endast en begränsning af de andligas välde? Och hvad andel ägde presterskapets motstånd samt tidens politiska och statsekonomiska förhållanden i den timade religionsförändringen?

3) Teckning af konung Gustaf I:s senaste regeringsår, hans personliga egenskaper och karakteren af hans 39-åriga regering.

4) Stridigheterna emellan konung Gustaf I:s söner och sonsöner om de furstliga rättigheterna.

5) Undersökning af de orsaker, som föranledde hertig Carl Filips försakelse af den erbjudna ryska thronföljden.

6) Om beskaffenheten och syftningen af de hemliga underhandlingar, som efter konung Gustaf Adolfs död ägde rum emellan Axel Oxenstjerna och Wallenstein.

7) Jemförelse emellan Sveriges ställning vid Gustaf II Adolfs död år 1632 och vid Carl Gustafs död 1660, med en öfversigt tillika af rikets yttre och inre tillstånd år 1644, då Christina, och 1672, då Carl XI emottog riksstyrelsen ur förmyndare-regeringens händer.

Digitized by Google

8) Framställning af de följder och den inflytelse, Sveriges deltagande i 30-åriga kriget haft, så väl i hänseende till rikets yttre och inre politiska förhållanden, som äfven i afseende på nationalkarakteren, den allmänna bildningen, lefnadssättet, sederna, språket.

9) Om de politiska förhållanden, som förmodas hafva föranledt konung Carl XII:s femåriga vistande i Bender.

10) Om den verkan, som Carl XII:s död och den statshvälfning, som derpå följde, haft på svenska folkets tänkesätt och bildning.

Ur allmänna historien.

1) I hvad mån voro de gamles orakler förbundna med deras statskonst?

2) Om den verkan, som de gamles kämpaspel (de Olympiska, Pythiska, Istmiska, Nemeiska) ägt på national-andan och sederna.

3) Var den motvigt, som Kartago utgjorde emot det romerska väldet, icke nödig för Roms eget bestånd? Och var Kartagos fall ej första steget till Roms?

4) Hvad hufvudsaklig andel hafva olika folk ägt i den efter romerska väldets fall uppkomna europeiska civilisation? Och i hvad mån är den af åtskilliga författare gjorda förutsättning grundad, att det franska folket gått i spetsen för densamma?

5) Teckning af den strid, som kämpades ömsom af Islamismen i Europa och Kristendomen i Asien; betydelsen af de tillfälliga välden, som af dem grundades (konungariket Jerusalem och de mohamedanska rikena i Spanien) samt de begge religionernas skiftande utsigter till öfvervälde.

6) I hvad mån utgör kyrkans gamla penitentiär-lagstiftning grunden för de nyare straffsystemerna, såsom åsyftande att genom straffet bereda bättring och försoning?

Digitized by Google

7) Om den verkan, som de, genom nantesiska ediktets återkallande, från Frankrike utgångna lärde, konstnärer och idkare af borgerliga yrken ägt på bildningen, näringsutvecklingen och den politiska rörelsen i Europa.

8) Om det inflytande, som Polens egenskap af valrike ägt på dess öden.

9) Har den förändring, som den europeiska statskonsten undergått efter westfaliska freden, då den religiösa principens inflytelse upphörde och den så kallade kabinetts-politiken, hufvudsakligen efter Richelieus och Ludvig XIV:s mönster, vann insteg, verkat gagnande eller skadligt för den allmänna statsrätten och folkens inbördes förhållanden?

10) Fråga: Om det måste medgifvas, att, i allmänhet taget, samfundsandan yttrade sig i en högre grad af liflighet och kraft hos forntidens förnämsta folk, än hos de nyare, hos hvilka en mera kosmopolitisk syftning tyckes sträfva att göra sig gällande; af hvilka orsaker måste denna olikhet emellan de äldre och nyare folken hufvudsakligen förklaras? Utfaller jemförelsen till fördel för de förra eller de senare? Och huruvida låter sann patriotism förena sig med kosmopolitism i detta ords rätt förstådda bemärkelse?

11) Om handels-intressets inflytande på de europeiska folkens politiska förhållanden.

12) Jemförelse emellan England och Kartago, såsom handelsstater, grundläggare af kolonier och handelspolitikens stiftare.

13) Fritt val af ämne i den historiska stilen. Med det förbehåll, att ämnet icke får vara närmare vår tid, än konung Gustaf III:s anträde till regeringen, beror det i öfrigt af de täflande, att ur Sveriges eller andra länders historia välja någon icke alltför vidsträckt period, eller någon märklig händelse, tjenlig för en utförligare berättelse, eller ock målningen af flera

Digitized by Google

namnkunniga personer i något visst tidehvarf. Akademien önskar likväl helst, att ämnet väljes ur fäderneslandets häfder.

I Skaldekonsten:

Sång öfver Anna Maria Lenngren.

I öfrigt lemnar Akademien fritt val af ämne; men då Stiftaren velat genom detta samfund framkalla sånger till upphöjande af Äran och Minnet, samt till de store mäns lof, som dels styrt, dels tjent och räddat fäderneslandet, ser Akademien med särskilt tillfredsställelse, om de författare, som täfla om hennes belöningar, välja till föremål för sin sång sådana fosterländska ämnen, som förtjena att i efterverldens minne återkallas. Akademien emottager derjemte öfversättningar af klassiska auktorer.

För Zibetska priset:

Sång, till upplifvande af något bland fäderneslandets stora minnen.

Priset är Akademiens vanliga stora belöningsmedalj af tjugesex dukaters vigt.

Skrifterna böra inom den 7 nästkommande Oktober insändas till Akademiens Sekreterare och böra vara försedda med valspråk och namnsedel, hvilken senare jemväl, i stället för namn, kan innehålla ett tänkespråk. Jemte det Akademien förbehåller sig, att för framtiden förvara de skrifter, som till hennes täflingar insändas, får Akademien till de täflandes underrättelse meddela, att, för den händelse någon till Akademien inlemnad skrift skulle före högtidsdagen och utan Akademiens vetskap offentliggöras, samma skrift anses hafva utgått från de täflandes antal.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google